

Я у світі

Беденко М.В., Заброцька С.Г., Дунець І.Р.

«Я У СВІТІ»

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 4 КЛАСУ
загальноосвітніх навчальних закладів

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН
2015

УДК 3(075.2)

ББК 60я71

Б 38

Рецензенти:

Гладюк Т.В., доцент кафедри педагогіки і методики дошкільної та початкової освіти
Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка

Походжай Н.Я., вчитель початкових класів вищої категорії ЗОШ I-III ступенів № 19
м. Тернополя, старший вчитель

Беденко М.В.

Б 38 Я у світі : підручник для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. /
М.В. Беденко, С.Г. Заброцька, І.Р. Дунець. — Тернопіль :
Навчальна книга — Богдан, 2015. — 176 с. : іл. + 1 електрон. опт. диск (CD). — Електрон. версія. — Режим доступу :
<http://www.bohdan-digital.com/edu>.

ISBN 978-966-10-4122-5

УДК 3(075.2)

ББК 60я71

Охороняється законом про авторське право.

Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва

© Беденко М.В., Заброцька С.Г.,
Дунець І.Р., 2015

© Навчальна книга — Богдан,
оригінал-макет, 2015

ISBN 978-966-10-4122-5

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— підсумуй свої знання;

— поміркуй, перевір себе;

— прочитай;

— словник;

— робота в парах;

— робота в групах;

— народна мудрість;

— домашнє завдання;

— проєкт.

— фотографії;

— картини, ілюстрації;

— музика;

— відео.

Цими піктограмами , , , у підручнику позначено ті його складові, які можна відкрити у pdf-файлі або скориставшись CD, що входить у комплект.

У зв'язку з великим обсягом електронної складової підручника, у pdf-файлі активною є тільки її частина. Для завантаження всіх матеріалів треба перейти за посиланням:

<http://www.bohdan-digital.com/edu>.

Дорогий друже!

Перед тобою підручник із предмета, який називається «Я у світі». Наша розмова розпочнеться із з'ясування, що таке твоє «я», чим ти відрізняєшся від інших і як будеш змінюватися в подальшому. Згодом наша розмова торкнеться всього, що тебе оточує, — від сім'ї до людства загалом.

Щоби розмова була цікавою і змістовною, ми регулярно будемо занурюватися в історію людства і розглядати звичаї інших народів. Чому? Тому що зрозуміти правила та усні «приписи» довколишнього світу значно простіше, якщо знати, як ці правила виникли, чи звідки до нас прийшли.

У межах цього курсу ти «примірятимеш» різні соціальні ролі — сімейні, професійні, роль громадянина своєї держави і громадянина світу. Це допоможе тобі відповідально поставитися до своїх прав і обов'язків зараз і в майбутньому. Водночас ми разом з тобою розглянемо й екологічні проблеми. Наша планета настільки маленька і вразлива, що вміння жити на ній, не завдаючи шкоди, повинне формуватися в дитячому віці.

Крім звичних навчальних текстів, у нашому підручнику багато казок. Їхні сюжети, як і личить казкам, фантастичні. Проте ми їх так написали, щоб ви співпереживали не лише нашим допитливим героям, а й перейнялися проблемами, що вивчаються. І могли б цими думками поділитися під час уроку.

До підручника додається аудіо- і відеоматеріал, який дозволить розширити коло тем, що розглядаються на уроці.

Автори

Чарівний Всесвіт

Чарівний Всесвіт — просто неозорий,
І в ній Земля перлинкою пливе.
Який же дивовидний світ казковий
І на Землі усе-усе живе.
На ній рослини дивні і тварини,
Вона у фарбах вся і у красі,
І місце тут знайшлося для людини.
Планет багато, але різні всі...
Й краса оця, що серцем не збагнути,
І небо, й зорі, й вся ця дивина...
То ж тільки треба просто мудрим бути,
Щоб зрозуміти, що Земля одна.

За Надією Красоткіною

Розділ 1. ЛЮДИНА

§ 1. Неповторність кожної людини

Поміркуй! Що таке неповторність людини?

Цікаво влаштована природа: в ній усе прекрасне і незвичайне. Кожен її складник необхідний і важливий, має своє місце і призначення. Людина — невід’ємна частина природи, неповторна, як і всі інші живі істоти. Вони пристосовуються до тих природних умов, у яких живуть.

Кам'янець-Подільська фортеця

Людина, на відміну від тварин, активно змінює довкілля. Вона підлаштовує його до своїх потреб, щоб добре й безпечно жити.

Завдяки розуму людина проектує, конструює, будує, виготовляє, малює, пише.

Яке місце в природі посідає людина?

У чому полягають основні властивості людини як розумної істоти?

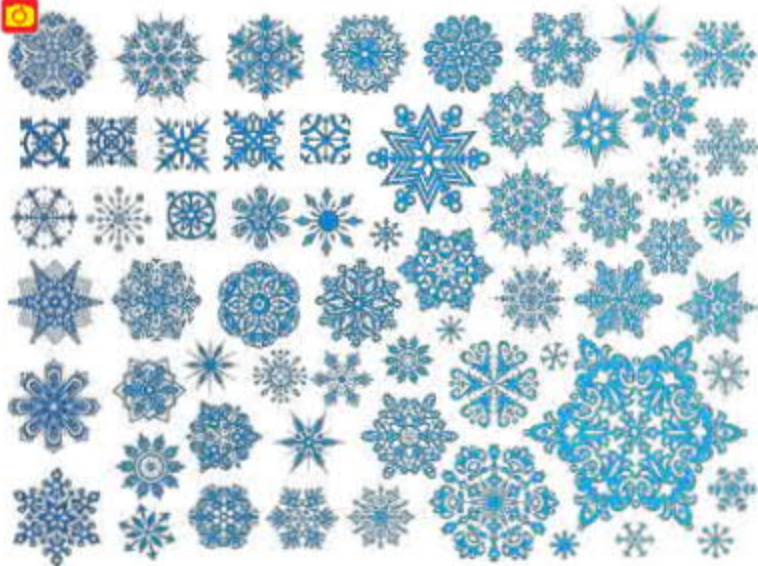

Прочитай.

Єдність несхожих

Ти любиш, коли падає сніг? Усе довкола вкривається білою м'якою ковдрою. Ти можеш кататися на санчатах і ковзанах, гратися в сніжки, дивитися, як у небі кружляють мільйони несхожих одна на одну чарівних сніжинок.

«Сніжинки ж усі однакові», — заперечиш ти. Насправді, ні. Відомо, що долаючи свій шлях з неба на землю, кожна сніжинка обростає унікальними візерунками. Всі вони різні — двох однакових сніжинок не знайти. А тепер візьми в руку жменю піску. Здавалося б, піщинки вже точно всі однаковісінькі. Але коли розглянути їх під мікроскопом, то одна піщинка — це шматочок морської мушлі, друга — висушена багато століть тому риб'яча кістка, третя — крихітний шматочок черепащачого панцира. Всі вони відрізняються одна від одної не тільки за своїм походженням, а й за виглядом.

Оскільки навіть однакові речі на перший погляд виявляються такими різними, то що ж казати про людей. Ззовні люди можуть бути трохи подібними один на одного, а близькуки видаватися геть однаковими. Але якщо пізнати

людину ближче, немов сніжинку в мікроскопі, стане зрозуміло — кожна людина унікальна за своїм характером і внутрішнім світом. Іншої такої немає.

Внутрішній світ — усе, пов'язане з людською душею, а саме: почуття, думки, емоції, мрії, бажання, прагнення, задуми тощо.

Неповторність людини — це сукупність її здібностей, зовнішності, рис характеру, поведінки.

Унікальний — незвичайний, рідкісний, винятковий, неповторний.

Прочитай вірш. Поміркуй! Що у світі неповторне? У чому проявляється твоя індивідуальність?

Ти знаєш, що ти — людина?
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя — єдина,
Мука твоя — єдина,
Очі твої — одні.

Василя Симоненка

Прочитай.

Гостинні хатини

У давні часи жив на світі мудрий і доброзичливий народ — пізнайки. Їхні вчені прославилися на весь світ своїми винаходами. А мандрівники майже щороку відкривали новий материк або хоча б острів. Одного разу пізнайки зібрали експедицію і відправили її на пошуки ще не відкритих земель. Але трапилося нещастя. Пропливаючи повз маленький безлюдний острів, корабель вдарився об скелю і пошкодив дно. Продовжити мандрівку пізнайки не могли — треба було лагодити судно.

Це тривала і нелегка робота. Однак пізнайки, подорожуючи, вже не раз потрапляли в скрутні ситуації і завжди з них успішно виходили. Вони вирішили спустити шлюпку на воду, щоб обстежити невідомий острів. Там пізнайки швидко знайшли прісноводний струмок і озеро. На острові було дуже багато тварин і рослин.

— Погляньте, який багатий цей острів! Ми можемо оселитися на ньому, поки ремонтуємо корабель. Побудуємо невеликі будиночки і будемо кожного дня збирати фрукти і ягоди! — запропонував один із пізнайків на ім'я Трударик.

У відповідь інші лише посміялися зі свого товариша.

— Навіщо будувати хатини, якщо на кораблі і так є каюти і запаси їжі? — реготав пізнайко Лінох.

Трударик залишився на острові сам. Дуже довго він будував собі хатину. Адже треба було нарубати дерев'яних балок, намісити глини для замащування стін,

назбирати пальмового листа для даху. Зате вдалася хатина на славу. Стіни і стеля були такими щільними, що могли захистити пізнайка від спеки, холоду і дощу. Тепер Трударикові не доводилося тулитися у тісній каюті. На сніданок він пив кокосове молоко, а на обід готував свіжу рибу з озера. Через кілька днів до нього в гості завітав інший пізнайко, Буркотун.

— Ох, зле нам стало на кораблі. З харчами сутужно, а в тісній каюті кроку не ступиш, — почав скаржитися він.

— То в чому річ? — здивувався Трударик. — Будуйся поруч!

Разом вони побудували ще одну хатину. Цього разу працювати було легше. Та й удвох вже не так сумно. День за днем на острів переселялося все більше пізнайків. А на корабель не хотів повертатися ніхто. Зрештою у каюті залишився лише Лінюх. Він жадібно перераховував залишки сухарів і щиро дивувався, чому всі його товариші виявилися такими дурнями і втекли з корабля.

Якими були пізнайки?

Чому більшість пізнайків вирішили жити в хатинах?

Чи всі пізнайки переселились у селище на острові?

Чи можна сказати, що пізнайки унікальні? Чому?

Створіть асоціативний куц «Людина».

Поміркуйте! Якими здібностями та вміннями ви відрізняєтесь від інших?

Підсумуй свої знання

- Людина є частиною природи і суспільства. Її життя залежить від умов існування, водночас діяльність людини впливає на ці умови.
- Кожна людина неповторна. Неповторність виявляється не тільки в зовнішності, а й у рисах характеру, здібностях, вміннях та поведінці.

Перевір себе

1. У чому неповторність людини?
2. Чому кожен із вас — неповторна особистість?
3. У чому твоя унікальність?
4. Чого ти хочеш навчитися?
5. Чим відрізняються твої друзі один від одного?

Порадься з батьками і розкажи, чим різняться твої рідні.

§ 2. Життя людини — найбільша цінність

Поміркуй! Чому людське життя є найвищою цінністю в сучасному світі?

Чи задумувався ти над такими запитаннями:

— Що таке життя?

— Навіщо ми живемо?

— Яке має бути життя людини?

Над цими питаннями задумується кожна людина.

Життя людині дається один раз. Життя — це процес існування, набирання досвіду, розширення світогляду. Кожна людина обирає власний життєвий шлях.

Сенс (смісл) життя полягає в тому, щоб чесно працювати, дарувати людям щастя, робити добро, розвиватися інтелектуально і духовно, бути порядною і справедливою людиною. Потрібно постійно ставити перед собою мету, досягати її та йти до нових горизонтів. Потрібно бути самодостатнім, затишно почуватися в сьогоденні і позитивно дивитися в майбутнє.

Яким буде твоє життя, залежить лише від тебе.

Саме тому людське життя — найцінніше, що може бути у світі. Адже є люди, яким щодня доводиться боротися з наслідками важких хвороб, травм або з уродженими дефектами. Але вони продовжують любити своє життя і цінувати кожен його мить. Приміром, у спорті сила духу і мужність спортсменів-паралімпійців можуть бути прикладами для звичайних спортсменів.

Кожні чотири роки, відразу після Олімпійських ігор, проводяться Паралімпійські ігри, де спортсмени-інваліди змагаються

Паралімпійська збірна України з футболу

між собою у різних видах спорту. Українські спортсмени досягають великих успіхів у таких змаганнях. У серпні 2014 року паралімпійська збірна України з футболу стала чемпіоном Європи. У той самий час українські плавці на чемпіонаті Європи завоювали найбільше медалей і посіли перше місце.

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Життя прожити — не поле перейти.

Мудрим ніхто не народився, а навчився.

Де є життя, там є і надія.

Які люди, таке й життя буде.

Прочитай.

Перемога над драконом

Невдовзі пізнайки вирішили піти вглиб острова і дослідити його. Виявилось, що в самому центрі острова стоїть висока гора з глибокою і темною печерою, в якій живе справжнісінький дракон. Він дуже розлютився, побачивши непроханих гостей, тому відразу погнався за ними. Пізнайки ледве втекли. Увечері вони сіли обговорити, що робити далі.

— Треба зібрати армію і перемогти дракона! — грізно вигукнув Сміливець.

— Ні! Краще дочекатися, поки дракон засне, а вночі пробратися до печери і зв'язати його, — запропонував Хитрун.

Так вони і просперечалися до самого ранку. Один лише Смичок не брав участі в суперечці. Його це не ці-

кавило. Він просто сів на ґанку і загравав на скрипці. Чарівна мелодія полинула над островом і розбудила дракона. Він ще ніколи не чув таких дивних звуків. Драконові дуже сподобалася музика, тому він передумав виганяти пізнайків. Так зародилася дружба між ними. Дракон допомагав пізнайкам збирати дрова, орати землю і поливати рослини. А іноді просто возив їх у себе на спині. Пізнайки за це пригощали його плодами цукеркового дерева. Та найбільше дракон любив слухати, як грає на скрипці Смичок.

Хто загрожував життю пізнайків на острові?

Чому пізнайки пропонували різні способи боротьби з драконом?

Доберіть прикметники до слова «життя».

Поміркуйте! Що означає вислів видатного італійського вченого, митця і мислителя Леонардо да Вінчі: «Пам'ятай, життя — це подарунок; і той, хто його не цінує, на цей подарунок не заслуговує.»

Прочитай вірш.

Мамине слово

Я в світ прийшов із маминого слова,
пробився, наче із яйця пташа.
Та наді мною шкаралупа нова —
і в ній тепер живе моя душа.

То — космосу яйце. Я бачу в ньому
вогненні тріщини, коли заграє грім.
Та не дійду ніколи до пролому,
що міг би стати виходом моїм.

Вертаюся до рідного порога,
будую над собою укриття...
Від матері до матері дорога —
це просто називається — життя!

Дмитро Павличко

Чи може людина жити без душі, якої не бачимо, але відчуваємо у своєму серці?

Чому саме рідна мова, на твою думку, є такою важливою для кожної людини?

З чим порівнює поет народження людини?

Підсумуй свої знання

Життя людини — це найвища цінність. У кожної людини життя унікальне й неповторне. Життя треба берегти і шанувати.

Перевір себе

1. Чому людське життя є найвищою цінністю?
2. Як людина має ставитися до свого життя? Життя інших людей?
3. Яку цінність для України становить кожний із вас?
4. Як треба прожити життя?

Порадись з батьками і розташуй подані слова та словосполучення за порядком їхньої важливості у твоєму житті. Обґрунтуй свою думку.

Любов, великий будинок, працьовитість, гроші, друзі, впевненість у собі, освіта, здоров'я, гарна зовнішність, дружна сім'я.

§ 3. Людське «Я»

Поміркуй! Чим людина відрізняється від тварин?

З чого складається наше «Я»?

Як ти гадаєш, у чому різниця між людиною і твариною? Здавалося б, і тим, і іншим для життя потрібні їжа, вода, сон, тепло. Але хіба можемо ми уявити собі життя, в якому будемо лише їсти і спати? Людина опирається не тільки на інстинкти і фізіологічні потреби, а й на деяку внутрішню систему своєї поведінки — своє «Я».

Що ж це таке — людське «Я»? На відміну від тварин, усередині кожної людини є маленький, але дуже потужний «магніт». Цей магніт увесь час притягує до себе купу дрібних частинок характеру: доброту або злість, хоробрість або боягузтво, скромність або на-

хабство. Твоє ж завдання — вибрати відповідні для себе частинки і скласти їх в унікальний візерунок. Цей візерунок і буде називатися твоїм «Я». Такому магніту потрібно

постійно живитися, читаючи книги, переглядаючи фільми, відвідуючи театри, спілкуючись з іншими людьми, роздумуючи про життя. Тільки-но магніт розрядиться, людина вже нічим не відрізнятиметься від тварини.

Людське «Я» — це особистість людини, індивідуальність, характерні особливості, те, що відрізняє її від інших людей.

Що важливіше для формування власного «Я»:

- поради вчителів;
- власні наміри;
- власні вчинки?

У чому виявляється людське «Я»?

Чи може змінюватись наше «Я»? Під впливом яких чинників це відбувається?

Про що говорять наші жести?

Головне «дзеркало» людини — це її очі. Впевнений погляд завжди вважався ознакою непохитності та сили духу людини, її цілеспрямованості. Проте не всім людям це подобається. Окрім того, в деяких країнах прямолінійний погляд в очі вважається неповагою до співрозмовника. Це також треба враховувати, щоби не передати куті меду. Тому що тривалий і прямий погляд в очі може змусити твого співрозмовника почуватися незатишно.

Також доволі легко розпізнати за поглядом людини обман. Зазвичай, кажучи неправду, людина відводить очі чи «блудить» поглядом, не може зосередитися на очах співрозмовника. Така людина відчуває невпевненість, через те всі її рухи будуть цю невпевненість проявляти. І навчитися приховувати свій обман дуже складно. Бо ж мова людського тіла виявляє його мимоволі. Це може проявлятися і в рум'янці на щоках, і в спітнілому лобі, і в ча-

стому кліпанні. Саме з цієї причини мову жестів опанували «на відмінно» люди таких професій, як психологи, розвідники, адвокати. Вони можуть розпізнати правду навіть тоді, коли вголос її ніхто не каже.

Крім погляду, багато що про людину можуть розповісти її жести і міміка. Існує, для прикладу, цілий ряд жестів, які свідчать про щирість і добросердність людини. Найчастіше це її відкриті руки, повернуті долонями вгору. Ось прослідкуй за маленькими дітьми. Коли вони чимось гордяться чи хваляться, то часто виставляють вперед долоні. А коли їм соромно, тоді руки вони ховають у кишені чи за спину. А ось коли ми бачимо, що співрозмовник схрестив руки на грудях, схрестив ноги чи зціпив долоні у кулаки, це означає, що він підсвідомо хоче відгородитися від нас чи від теми нашої розмови. Звертайте увагу також на розташування людського тіла. Наприклад, якщо ноги людини чи навіть усе тіло повернуті до виходу, то найімовірніше, що вона хоче чимскоріше закінчити розмову і піти. Якщо ж вона заклала руки за голову, то ваше товариство і розмова їй припали до душі. Цікаво, що в країнах Західної Європи знан-

ня мови жестів і міміки є обов'язковими для будь-якого менеджера чи керівника. Мабуть, там вже чудово усвідомили, що жоден словесний діалог не розповість про людину стільки, як порух її рук чи її погляд.

Крім усього іншого, під час спілкування з людиною обов'язково треба враховувати відстань, на якій ти від неї знаходишся. Вчені з'ясували, що на відстань від 15 до 45 сантиметрів людина може підпускати лише найближчих людей. Якщо ти не надто добре знайомий з людиною, то під час розмови не підходь до неї настільки близько — їй буде некомфортно. Наступна зона — від 45 до 120 сантиметрів. На такій відстані один від одного зазвичай перебувають люди під час дружніх зустрічей, свят, вечірок. На відстані від 120 до 350 сантиметрів найчастіше комфортно розмовляти із малознайомими людьми. Наприклад, із продавцем у магазині чи майстром, котрий прийшов лагодити твій телевізор. Ну, а будь-яка більша відстань щонайкраще годиться для розмов із великою групою людей. Якщо стояти ближче, то у такому випадку ти просто не зможеш зосередитися на всій групі відразу.

Чи доцільно під час розмови незмигтно дивитися співрозмовникові просто в очі?

Як ти гадаєш, що означає безперервне кламцання рукою чи постукування олівцем по парті?

Поміркуй, для людей яких ще професій необхідне знання мови тіла.

Поділіться на три групи. Кожна група повинна змоделювати одну із ситуацій: 1) на дружній вечірці ви знайомите нового товариша із групою своїх друзів; 2) двох хлопців звинувачують у поганому вчинку, один з-поміж них винен; 3) у вашому класі нова учениця, ви по чергово знайомитеся з нею і розповідаєте про себе. Зверніть особливу увагу на мову жестів, міміку, погляд усіх учасників, їхнє розташування відносно один одного.

Прочитай.

Експеримент зі шматочками зефіру

Багато років тому вчені провели такий експеримент. До кімнати заходила дитина і сідала за стіл. Перед нею ставили шматочок зефіру і казали, що вона може з'їсти його просто зараз. Однак якщо почекає 20 хвилин, не з'ївши першого шматочка зефіру, то отримає вже два шматочки. Хтось не хотів чекати і їв зефір відразу, хтось терпів. Помітно було, що багатьом дітям дуже складно стриматись і не з'їсти ласощі. Вони намагалися відволіктися — співали пісні, грались і навіть старалися заснути. Уміння відкладати задоволення — значуща риса людського «Я». Більшість людей можуть це зробити. А от якщо запропонувати подібний експеримент тваринам, вони точно не стануть відкладати ласощі. До речі, результати експерименту показали, що ті діти, які відмовлялися від зефіру і стійко чекали ще 20 хвилин, у майбутньому стали успішнішими в школі, університеті і в дорослому житті від тих, хто з'їв зефір відразу.

Як ти вважаєш, чому експеримент показав такі результати? Що таке, на твою думку, успіх? Чи пов'язана терплячість з успішністю?

Прочитай.

Цукеркове дерево

Усі пізнайки оселилися в затишних хатинах. Окрім Сонька. Він так любив спати, що прокидався тільки для того, аби поїсти. Тому замість будиночка він ліг у затінку високого дерева з дивними гілочками. Сонько мріяв про те, щоб їжа падала на нього просто з неба. Тоді йому не довелося б прокидатися.

Якось Сонько настільки розлінився, що коли всі пізнайки пішли снідати, він зміг лише протягнути руку, щоб зірвати вгорі кілька химерних плодів з дерева, під яким лежав. Ззовні вони були дуже схожі на цукерки. Дивовижно, але й на смак плоди виявилися нітрохи не гірші. Сонько миттю нарвав жменю ягідок і побіг розповісти про свою знахідку товаришам. Його сонливість як рукою зняло. А це дерево потім так і назвали — цукеркове.

Про що мріяв Сонько?

Які риси характеру притаманні Сонькові?

Яка з них допомогла Сонькові здійснити свою мрію?

I група. Доведіть, що лінь — негативна риса характеру.

II група. Доведіть, що лінь — позитивна риса характеру.

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Терпіння дає уміння.

Людина красна не словами, а своїми ділами.

Посієш вчинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю.

Підсумуй свої знання

Людське «Я» — це індивідуальне поєднання рис та властивостей особистості, які проявляються у вчинках і поведінці.

Перевір себе

1. Чим людина відрізняється від тварини?
2. Що таке людське «Я»? У чому воно проявляється?
3. Чи можна лише з вигляду людини говорити про її людське «Я»?
4. Охарактеризуй своє «Я». Що тобі в ньому подобається, а чого ти б хотів позбутися?

§ 4. Великі вчені. Великі відкриття

Поміркуй! Звідки взялися речі, які нас оточують?

Першим великим відкриттям стало добування вогню. Люди навчилися не тільки приборкувати цю стихію, а й перетворили її на свого вірного помічника. За допомогою вогню первісні люди зігрівали житло,

готували їжу, захищалися від великих хижаків. Із розвитком людства властивості вогню використовувалися все частіше.

Ніколя-Жозеф
Кюньо

Звичайно, неконтрольоване полум'я і тепер залишається смертельно небезпечним. Великі пожежі дуже ускладнюють життя людини. Проте розумне використання вогню принесло людству набагато більше користі, ніж будь-що інше. Так, ще 6000 років тому люди навчилися плавити над багаттям мідь і олово, а потім виготовляти з них інструменти та зброю. У 1769 році французький винахідник Ніколя-Жозеф Кюньо побудував перший автомобіль — самохідний віз із паровим двигуном.

Паровий віз

Людство розвивалося, технології змінювалися. Проте головний принцип роботи будь-якого двигуна залишався незмінним — вогонь плюс паливо. І навіть у запуску ракети «Восток-1», яка вивела на орбіту космічний ко-

рабель на борту з першим космонавтом Юрієм Гагаріним, не останню роль зіграло відкриття вогню.

У 1 столітті нашої ери давньогрецький вчений Герон Александрійський винайшов першу парову турбіну. Складно повірити, але тоді ж у світі з'явилися перші автоматичні двері, теж винайдені Героном. Обидві конструкції запускалися в дію за допомогою вогню, води та утвореної пари.

Винахідливість — це здатність людини придумувати щось нове, знаходити вихід із скрутного становища.

Креативність — це творча, новаторська діяльність.

Раніше будь-який вантаж людині доводилося переносити на собі. Дуже важке заняття. Та й багато на собі не понесеш. За звичай стародавні люди підклали круглу колоду під плоский шматок дерева, бо котити вантаж

набагато легше, ніж переносити. Усе змінилося, коли винайшли колесо. Людям набагато легше стало будувати житло і добувати їжу. Пізніше колесо стало основним елементом у гончарному крузі, млині та інших пристроях і механізмах. А перший віз із часом «механізували», перетворивши на машини, мотоцикли, поїзди.

Як змінилося життя людини після того, як вона навчилася добувати вогонь? До яких винаходів це призвело?

Прочитай.

Приручення тварин

Первісна людина завжди перебувала з тваринами в стані війни. Одні тварини були їжею для людини, для інших — їжею була сама людина. Тому сутички між людьми і тваринами не були рідкістю. Але людині складно було змагатися з багатьма тваринами в силі, шпритності, швидкості. Зате людина розумніша. Вона розуміла, що тварин можна використовувати з користю для себе. Для цього треба «подружитися» з ними, одомашнити. Першими прирученими тваринами були вовк і собака.

Вони допомагали людині полювати, стерегли поселення від хижих тварин. Пізніше з'явилися одомашнені корова, коза, свиня і вівця. Людині більше не потрібно було ходити на полювання. Життя стало безпечнішим. Для пе-

Приручення биків

ревеження вантажів людина одомашнила бика, а пізніше — коня. У подальшому тварин використовували і для інших цілей. Наприклад, давньогрецькі та римські гладіатори билися на аренах з тиграми й левами. А карфагенський полководець Ганнібал використовував у своїй армії бойових слонів.

Яку дику тварину ти б хотів одомашнити? Чому?

Склади розповідь, як ця тварина допомагала б людям.

Головними відкриттями 15–18 століть були географічні відкриття. А головною цінністю — точні карти морського дна і течій. Без таких карт навіть найбільша і найкраще озброєна флотилія була приречена піти на дно. Що й сталося з легендарною «Непереможною армадою» —

*Іспанський флот
«Непереможна армада»*

наймогутнішим іспанським флотом свого часу. Річ у тому, що в 16 столітті Іспанія зібрала численне військо. Солдати сіли в 130 добре обладнаних військових кораблів і попливли завойовувати Великобританію. Та похід був невдалим. До Іспанії повернулося тільки 60 кораблів. Цікаво, що від пострілів англійських гармат потонуло

всього 7 кораблів армади. Решту погубило незнання. Іспанці, які невміло вибудували свою атаку, відступили і

спробували обігнути Британію з іншого боку. Але вони не врахували всіх географічних особливостей місцевості. Як наслідок, більше половини кораблів «Непереможної армади» потонуло в бою... з морськими скелями.

Евклід

За легендою, давньоєгипетський цар Птолемей I якось прийшов до видатного вченого Евкліда з наміром вивчити геометрію. Досягти цього він прагнув дуже швидко, користуючись своєю владою. На це Евклід сказав: «До геометрії немає особливого шляху для царів!». Варто зазначити, що в Єгипті, як і в інших країнах, були дороги, по яких їздити мали право тільки цар, вищі сановники і царські кур'єри.

Як ти розумієш слова Евкліда?

Чи кожен може стати царем? а математиком?

Прочитай.

Мідні цвяхи

Ремонт корабля тривав. Але виникла проблема — у майстерні закінчилися цвяхи. Пізнайки зібрали всі залізні речі, що у них були. Але переплавити їх на багатті не вийшло, оскільки температура плавлення в заліза дуже висока. Тоді вони пішли до дракона. Він щосили намагався розплавити залізо, але воно тільки червоніло і розжарювалося. Зрештою дракон утомився і сів на траві, щоб віддихатися.

— Ох! Не по зубах мені це ваше залізо. Ось мій дідусь, китайський дракон, легко б його спопелив. А я не вмію. Це вам не ті жовті камінці з печери, які плавляться від одного мого подиху, — сумно сказав дракон.

— Жовті камінці? Золото чи що? Покажи! — загорілися очі в Багатія.

— Та ні! Звідки в драконів золото? Це все казки середньовічних лицарів.

Пізнайки поквапилися до драконівської печери. Винахідник Умілець поглянув на принесені камінчики уважніше, спробував їх на міцність. Усе одно не зрозуміло. Жовтувато-зелені блискучі камінці.

— Ну що там? Усе-таки золото? Дайте мені! — не вгамовувався Багатій.

— Та не золото це, не золото, — заспокоїв його Умілець. — Правда, я поки й сам не розумію, що це таке.

— Зараз побачите, — сказав дракон. — Відійдіть-но всі подалі!

Із цими словами він вдихнув повні груди повітря і як подув гарячим полум'ям на камінці — ті відразу й розплавилися. Спершу калюжа металу була вогненно-червоною. Далі що більше остигала, то сильніше темніла і червоніла.

— Та це ж мідь! — радісно вигукнув Умілець.

Виявилося, що у дракона в печері були цілі поклади мідної руди. Переплавити її на вогні пізнайки не могли. А ось гаряче драконівське дихання допомогло впоратися із цим завданням. Мідні цвяхи були кращими і міцнішими від попередніх. І у воді вони не іржавіли, і від жука-точильника дерев'яний корабель захищали.

Чи можна вважати Сонька з попереднього оповідання першовідкривачем, а цукеркове дерево — відкриттям? Що за жовті камінці виявили в печері дракона?

Доберіть синоніми до слова «винахідливий».

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Кожна пригода — до мудрості дорога.

Око бачить далеко, а розум ще далі.

Підсумуй свої знання

- Першим великим відкриттям людини стало добування вогню.
- Одним із найважливіших винаходів людства вважається звичайне колесо.
- Приручення й одомашнення диких тварин — ще одне важливе відкриття.

Перевір себе

1. Назви головні відкриття людства.
2. Як вплинуло приручення тварин на життя людей?
3. Чи можна назвати добування корисних копалин винаходом?

Підготуй розповідь про одне з відкриттів людства, яке змінило життя суспільства.

§ 5. Великі винахідники. Великі винаходи

Поміркуй! Чим відрізняються умови, в яких жила первісна людина, від умов, в яких живеш ти?

*Єгипетський
торгівельний корабель*

Перші плоти, човни і кораблі з'явилися ще в доісторичні часи. Уже тоді первісні люди наважувалися виходити в море на риболовлю. А от великі вітрильні судна почали будувати стародавні єгиптяни. Це допомогло їм швидше за інших освоїти нові землі і стати першою розвиненою державою у світі.

Розміри сучасних кораблів набагато перевищують розміри своїх давніх попередників. У морі можна зустріти і ціле плавуче місто, і вантажний корабель, який бере на борт сотні тисяч тонн вантажу. Є підводні човни, які можуть проплисти навколо світу, і кораблі, які вміють «плавати» по суші і навіть літати над землею.

Лайнер «Королева Мері 2»

Верф — підприємство, де будують і ремонтують судна (найчастіше на березі моря чи річки).

Йоганн
Гуттенберг

Як відомо, колись кожну книгу доводилося переписувати вручну. А це тривала і кропітка робота. Тому книга була предметом розкоші. Дозволити її собі могли тільки дуже багаті люди. Але все змінилося у 15 столітті. Німецький винахідник Йоганн Гуттенберг придумав перший у світі друкарський верстат. Книгодрукування швидко поширилося по всьому світу. Тепер придбати книги міг кожен. А школи та університети отримали можливість створювати власні бібліотеки.

Із винаходом комп'ютера та Інтернету люди отримали можливість обмінюватися інформацією ще швидше. Книги стали електронними, а величезні бібліотеки тепер можуть вміститися всього на одному диску.

Друкарський
верстат

Електронна книга

Повітроплавання — процес польоту на літальному апараті, який легший за повітря (повітряна куля).

Авіація — процес польоту на літальному апараті, важчому за повітря (літак, вертоліт).

Політ на повітряній кулі
братів Монгольф'є

Пересуватися по воді первісні люди навчилися ще на плотах. А ось вперше відправитися в політ людині вдалося порівняно недавно. У 1783 році брати Монгольф'є підняли в небо першу повітряну кулю з допомогою

гарячого повітря. Але от халепа — летіла вона тільки туди, куди подме вітер. Звичайно, для розваг і цього цілком достатньо. Отож використовувати кулю як транспортний засіб було практично неможливо. Все змінилося в 1903 році. Саме тоді ще одні брати — Вільбур і Орвіл Райт — запустили в небо перший літак.

Винахід братів Райт

Ан-225 «Мрія»

Сучасні літальні апарати мало нагадують перший винахід братів Райт. Тепер по небу пересуваються величезні літаки заввишки з дев'ятиповерховий будинок і завдовжки з футбольне поле. Наприклад, Ан-225 — найбільший і найпотужніший транспортний літак, створений київським конструкторським бюро імені Антонова, важить 250 тонн і може підняти у повітря 600 тонн.

Які винаходи стали ключовими в історії людства?

Прочитай.

Китайці — великі винахідники

Чи траплялося тобі спостерігати, коли хтось із дітей у дворі хвалиться новою іграшкою, годинником або одягом, а друзі йому у відповідь: «Подумаєш! Китайська підробка»? Але чи завжди китайські товари вважалися неякісними і дешевими? У 2 столітті до нашої ери в Китай за товарами їздило так багато купців, що на картах світу з'явився так званий Великий шовковий шлях. Це була караванна дорога з Китаю до Середземномор'я. Напевно, ти вже здогадався, що найчастіше перевозили по цій дорозі. Звичайно ж, шовк. Річ у тім, що китайці, які першими навчилися виробляти шовк, ретельно охороняли спосіб його виготовлення. Тому в жителів інших країн не було вибору і вони купували шовк за потрібною ціною у торговців, що поверталися з Китаю. І навіть коли секрет виготовлення цієї тканини був розкритий, Великий шовковий шлях не втратив свого значення. Оскільки до того часу китайці придумали ще багато цікавого. Вони першими виготовили порцеляну, папір, порох. Тому сьогодні, перш ніж називати китайські товари дешевою підробкою, пригадай, що ще тисячу років тому винаходи з Китаю були одними з найдорожчих на ринку товарів.

Великий шовковий шлях.
Каталонський атлас,
1375 р.

Але чи завжди китайські товари вважалися неякісними і дешевими? У 2 столітті до нашої ери в Китай за товарами їздило так багато купців, що на картах світу з'явився так званий Великий шовковий шлях. Це була караванна дорога з Китаю до Середземномор'я. Напевно, ти вже здогадався, що найчастіше перевозили по цій дорозі. Звичайно ж, шовк. Річ у тім, що китайці, які першими навчилися виробляти шовк, ретельно охороняли спосіб його виготовлення. Тому в жителів інших країн не було вибору і вони купували шовк за потрібною ціною у торговців, що поверталися з Китаю. І навіть коли секрет виготовлення цієї тканини був розкритий, Великий шовковий шлях не втратив свого значення. Оскільки до того часу китайці придумали ще багато цікавого. Вони першими виготовили порцеляну, папір, порох. Тому сьогодні, перш ніж називати китайські товари дешевою підробкою, пригадай, що ще тисячу років тому винаходи з Китаю були одними з найдорожчих на ринку товарів.

Довідайся історію винаходу електричної лампочки. Яким чином цей винахід вплинув на життя людей? До яких нових винаходів це призвело?

Прочитай.

Дельтаплан

Тобі уже відомо, що дракон завжди з радістю возив на спині своїх нових друзів. Але пізнайкам так подобалося літати, що вони постійно сперечалися про те, хто має полетіти першим. Чекати своєї черги ніхто не хотів.

— Я буду першим кататися на драконі! — лементував Малюк. — Я з вас найлегший, отож мене можна покатати швидше за всіх!

— Найлегший — кажеш? — втрутився Здоровань. — А я навпаки — найважчий! Якщо я полечу останнім, дракончик уже буде втомленим, і чого доброго, впустить мене!

Так і просперечалися увесь ранок. Розсудив усіх Мудрець:

— Серед нас є умілий майстер, а у трюмі корабля залишилося багато парусини, то чому б нам не побудувати дельтаплан? А ще краще — багато дельтапланів, щоби кожен міг літати тоді, коли захоче.

Ця ідея дуже сподобалася пізнайкам. Тоді майстер Умілець уважно вивчив будову драконячого крила і побудував схожий на нього дельтаплан. Настав час комусь першому випробувати його.

— Я не підую першим кататися! — сказав Малюк. — Я ж найлегший, будь-який потік вітру віднесе мене в море.

— Я теж не хочу першим пробувати! — замахав руками Здоровань. — Я ж найважчий! Раптом дельтаплан мене не витримає?

Врешті-решт першим випробувати дельтаплан зго-

лосився Сміливець. Рано-вранці він поліз на саму верхівку гори. Решта пізнайків залишилися біля її підніжжя і спостерігали. Сміливець міцно вхопився за дельтаплан, дочекався хорошого попутного вітру, розігнався і... так і не злетівши, покотився вниз. Добре, що схил був пологий (з крутого обриву злітати не можна), і він сильно не забився. Почали пізнайки гадати, що ж вони зробили не так.

— Знаєте, коли я ще був маленьким і не вмів махати крилами, — невпевнено почав дракон, — дідусь учив мене, що злітати потрібно тільки тоді, коли вітер дме тобі в обличчя. Так потоки повітря підхоплюють тебе і можна ширяти в небі, навіть не розмахуючи крилами. Але мої крила вже давно зміцніли. Я можу махати ними скільки завгодно, тому на напрям вітру уваги давно не звертаю. А вам це може стати в нагоді. Хоча вітер тут у нас дуже

дивний — то в один бік дме, то в інший.

— Правильно! Адже ми знаходимося зовсім поряд з морем, — ляснув себе по чолі Мудрець. — А отже, тут є денний і нічний бриз. Удень сонце нагріває сушу сильніше, ніж море. Тому вітер вдень завжди дме з моря на берег. А вночі земля охолоджується повільніше за воду, тому вітер дме з берега в бік моря. Отож на морському березі дельтаплан можна запускати тільки вдень, коли сонце вже добре розігріє землю. Нумо, хлопці, трошки почекаємо.

Чекати вирішили просто біля підніжжя гори — аж надто нетерплячими були всі пізнайки. І ось ближче до полудня, коли сонце вже було високо-високо і добряче пригрівало, вітер почав змінювати напрям.

— Ось він — денний бриз! Тепер у нас все вийде! — вигукнув Мудрець.

Сміливець знову піднявся на вершину гори. Цього разу він був не такий рішучий, оскільки добре пам'ятав, як гепнувся зранку. А розмови про якийсь там денний і нічний бриз його не дуже переконали. Однак він розігнався, заплющив очі, приготувавшись падати, і... полетів.

Відтоді пізнайки літали на дельтапланах кожного дня. Вони більше не сперечалися з приводу того, хто має летіти першим, адже дельтапланів вистачало на всіх. Та й дракон зітхнув із полегшенням. Щиро кажучи, «возити» цілими днями на спині непосидючих і вертких пізнайків — дуже виснажливе заняття.

Про який винахід ідеться в оповіданні?

Чому Сміливець першого разу так і не злетів?

Яку пораду дав дракон пізнайкам?

Створить асоціативний куц «Винахід».

Підсумуй свої знання

- Із винаходом плота, а незабаром і корабля людина отримала можливість пересуватися по воді.
- Перший політ на повітряній кулі здійснили в 1783 році брати Монґольф'є. А перший контрольований політ на літаку виконали в 1903 році брати Райт.
- Перший у світі друкований верстат придумав Йоганн Ґуттенберг у 15 столітті.
- Китайці здавна вважаються одними із найславетніших винахідників.

Перевір себе

1. Хто першим почав будувати великі вітрильні судна?
2. Чому в давні часи книга була предметом розкоші?
3. Назви відомих тобі винахідників.

Підготуй проект про винахід, який тебе найбільше зацікавив.

§ 6. Досягнення людства. Культура. Спорт

Поміркуй! Яке значення має слово «досягнення»?

Брати Люм'єр

У Середні віки міг закінчитися дуеллю. Минали роки, життя змінювалося. Науково-технічний прогрес зробив життя спокійнішим. Адже роботу на заводському конвеєрі не

Винахід братів Люм'єр

У житті наших далеких предків завжди було місце для пригод. Полювання, війни, подорожі — усе це було звичним явищем для кожного. Це гартувало людей фізично і морально. У Стародавній Греції, наприклад, слабка людина взагалі не вважалася за людину. А буденний похід на ринок порівняти з боями на лицарських турнірах. Тому щоб зняти надмірне емоційне напруження, на допомогу людині прийшло мистецтво і спорт.

У 1895 році в «Гранд-кафе» у Парижі брати — Огюст і Луї Люм'єр — продемонстрували свій винахід — апарат, який вони називали «кінематограф».

Прогрес — це розвиток від нижчого до вищого, поступальний рух вперед, до кращого.

Першою в світі кінокомедією вважається картина «Политий поливальник». У фільмі показано садівника, який поливає рослини зі шланга. Ззаду непомітно підкрадається хлопчик і наступає на шланг. Вода перестає текти.

Садівник здивовано заглядає у шланг. У цей час хлопчик забирає ногу — і вода вдаряє садівників в обличчя. Така ось нехитра комедія мала величезний успіх у публі-

Статуї персонажів
з кінострічки «Политий
поливальник» у дворі
бібліотеки П'єр Бейль.
Франція

ки. Люди сміялися і приходили на сеанси знову і знову. Вже незабаром брати Люм'єр представили публіці свій най-знаменитіший фільм «Прибуття поштового поїзда». Сюжет відеоряду дуже простий — на станцію прибуває потяг, а вздовж вагонів ходять пасажир. Але популярність фільм отримав не через сюжет, а через реакцію гля-

дачів. Ті, хто вперше відвідали кінозал, дуже злякалися, коли побачили, що з екрана просто на них мчить поїзд. Окрім перших комедій і фільмів жахів, з'явилися і пізнавальні фільми. Одним із таких був фільм «Вольтижування». За сюжетом, офіцер вчить новобранця правильно заскакувати на коня. Так з'явилися перші три види кінофільмів: комедійний, пізнавальний і фільм жахів.

Чи ти любиш дивитися мультфільми? Який твій улюблений?

Яке заняття ти вибереш на дозвіллі: пограти у м'яча з друзями чи подивитися мультфільм (піти в кіно)?

Футбол

Крім мистецтва, мільйони людей у всі часи захоплювалися спортом. Хоча в давнину фізичного навантаження людям і так вистачало: війни, важка праця на землі, будівництво... А ось у 19-20 століттях спорт знову став

дуже потрібний. У наш час найпопулярніший вид спорту, звичайно ж, футбол. Поганяти м'яча на майданчику любить, напевно, кожен школяр. Проте не всі знають історію винаходу цього виду спорту. Хоч засновниками футболу і вважають англійців, ігри з м'ячем були відомі ще в Стародавньому Римі, Єгипті та Китаї за багато століть до нашої ери. Всі ці ігри мали свої особливості і дуже відрізнялися від того футболу, в який ми граємо тепер. Найбільшої популярності футбол набув саме в Англії у 19 столітті. Рік за роком ця гра ставала все популярнішою. Сьогодні ж фінал Ліги чемпіонів або Чемпіонату світу з футболу збирає біля екранів телевізорів більше вболівальників, ніж будь-яка інша трансляція за всю історію телебачення.

Бейсбол

Баскетбол

Чи ти займаєшся якимось видом спорту?
Кого з українських спортсменів ти знаєш? Що допомогло їм досягти успіху?
Розкажи про свого улюбленого спортсмена.

Прочитай.

Незвичайна Олімпіада

Пізнайки були великими шанувальниками спорту. У себе на батьківщині вони кожні чотири роки проводили Олімпійські ігри. Тому пізнайки вирішили організува-

ти змагання, хоча з багатьох видів спорту їх неможливо було провести на острові. Метальники диска, наприклад, закидали снаряд у джунглі, а потім не могли його знайти. І довго сперечалися, хто ж з них переміг. А велосипедисти, не маючи велосипедів, взагалі намагалися ганяти на страусах. Але ті часто ображались і могли боляче дзьобнути, якщо їх не дуже ввічливо підганяли. Та й перемагав у такому змаганні не найсильніший «велосипедист», а той, хто знайшов собі найшвидшого страуса.

Отож, вирішили вони придумати нові види спорту і позмагатися в них. Хто переможе в більшості видів, той і чемпіон Олімпіади. Перше змагання — перетягування ліани. Тут переможцем став Здоровань. Він обв'язав ліану навколо себе, і ніхто не зміг зрушити його з місця. Довго мучилися суперники, але всім врешті-решт набридло і вони здалися.

У другому змаганні учасники бігали на швидкість навколо острова. Найшвидшим виявився Спритник. Однак, Хитрун дуже довго доводив, що це він переможець. Правду кажучи, Хитрун замість того, щоб намагатися усіх обігнати, зробив зовсім маленьке коло довкола своєї хатини і заявив, що оббіг увесь острів. Його довелося дискваліфікувати. Але він так і не зрозумів чому.

А от із завзятим шанувальником зимових видів спорту Сніжком стався конфуз. Річ у тім, що в себе на батьківщині пізнайки часто влаштовували і зимову Олімпіаду, де в змаганні на лижах зі Сніжком ніхто не міг зрівнятися. Але на острові снігу не було. Тому вирішили замінити лижні перегони на стрибки на одній нозі. У цьому змаганні переміг Стрибунець. Сніжок спочатку дуже засмутився, але взяв реванш у наступному змаганні з поїдання морозива.

Так пізнайки змагалися до самого вечора. У кожному наступному змаганні перемагав хтось інший. Втомлені і

виснажені вони розійшлися по своїх хатинах і лягли спати. У кожного на шиї висіла медаль за перемогу в якомусь одному виді спорту. Перемогла дружба.

Чому пізнайки не змогли провести змагання з усіх видів спорту?

Як ви розумієте вислів: «Головне не перемога, а участь»? Дізнайтеся, хто і коли проголосив цей девіз.

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Сила та розум — краса людини.

Праця сприяє успіху, а лінощі стоять на заваді.

Не кажи — не вмію, а кажи — навчуся.

Підсумуй свої знання

- У 1895 році брати Люм'єр винайшли кінематограф.
- Для фізичного і психологічного розвантаження люди заглибились у мистецтво і спорт.

Перевір себе

1. Що таке прогрес?
2. Як називається перша у світі кінокомедія?
3. Який вид спорту найпопулярніший сьогодні?
4. Яка спортивна подія відбулася в Україні в 2012 році?

Підготуй розповідь про досягнення, яке найбільше тобі сподобалось.

§ 7. Можливості людей в досягненні успіху

Поміркуй! Що таке успіх? Які умови необхідні, щоб досягти успіху?

У слові «успіх» криється безліч чудових речей. Успіх — це лідерство. Успіх — це повага до себе, це щастя і задоволеність життям, це можливість зробити якомога більше для тих, хто залежить від вас.

Успіх — це позитивний результат, вдале завершення чого-небудь, сприятливий результат якої-небудь справи.

Мабуть, ти вже запитував себе: «Як досягти успіху в житті?». Адже ти хочеш мати багато корисних речей, мати можливість добре харчуватися, красиво і корисно відпочивати, дарувати гарні подарунки. Кожен хоче чогось досягти у житті, щоб мати

можливість пишатися собою. Чому ж одному це вдається, а іншому — ні? Людина має реальні можливості керувати власним життям і розвитком, розвивати власне «Я», виявити «іскру Божу», досягти відчуття впевненості та надійності. Життєва мета людини спрямована на досягнення добра, щастя, успіху.

То ж якими якостями потрібно володіти, щоб досягти успіху?

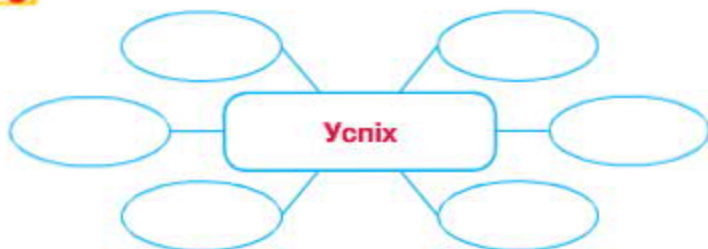
Можна виділити кілька рис характеру успішних людей: вміння доводити будь-яку розпочату справу до кінця, розсудливість, оптимізм і прагнення йти вперед, наполегливість, зібраність, інтуїція, працьовитість, творчість. Та навіть якщо ти не володієш усіма якостями, треба

постійно працювати над собою, що дозволить досягати поставлених цілей. До речі, вміння правильно і точно ставити цілі — один з факторів, які допомагають досягати успіху в житті.

Складіть асоціативний куш до слова «успіх».

Скільки людей — стільки й можливостей досягти успіху. У твоєму класі навчаються діти одного віку, але хтось любить природу, а комусь до вподоби музика, мистецтво чи спорт. Хтось мріє стати комп'ютерним генієм, хтось лікарем, а хтось — спортсменом. Мрія надихає людину, дає сили у досягненні мети. Успіх є результатом тривалої напруженої роботи, заняття певною справою.

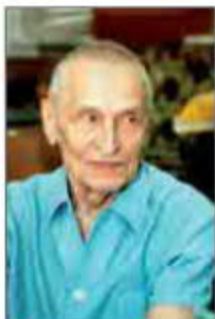
Отже, успішна людина:

- має мету,
- знає шлях до мети,
- працює багато і наполегливо,
- використовує свої сильні якості,
- здебільшого робить те, що подобається,

- не боїться помилок і вчиться на них,
- схильна до пізнання нового,
- за потреби діє рішуче, швидко приймає рішення,
- вміє вирішувати конфлікти, знаходити взаємовигідні рішення,
- заслуговує на довіру.

Назви відомих тобі успішних українців. Що, на твою думку, допомогло їм досягти успіху?

Микола Амосов

Микола Михайлович Амосов (1913-2002) — це один з найвідоміших в світі кардіохірургів, талановитий вчений, громадський діяч, письменник, якого знають як в Україні, так і в цілому світі.

Народився у бідній сім'ї у Вологодській області в Росії. Після закінчення механічного технікуму працював начальником зміни робітників на електростанції. Закінчивши з відзнакою Архангельський медичний інститут, служив хірургом у невеликому Польовому пересувному госпіталі. У 1952 році переїхав в Україну в Київ, де прожив 49 років. У 1958 році Амосов співпрацював з Інститутом кібернетики в галузі фізіологічних досліджень серця. Микола Михайлович — один із перших у Східній Європі почав проводити операції на серці. На його рахунку тисячі врятованих життів. Він створив Інститут серцево-судинної хірургії та першим здійснив протезування мітрального клапана серця.

Богдан Сильвестрович Ступка (1941-2012) — український актор театру і кіно, лауреат Шевченківської премії, і Герой України.

Богдан Ступка

Народився актор 27 серпня 1941 року на Львівщині. У 1961 році він закінчив акторську студію при Львівському академічному драмтеатрі ім. М. Заньковецької і до 1978 року працював у цьому театрі. Того ж року перейшов на роботу до Київського академічного драматичного театру ім. І. Франка. У 1984 році Богдан Ступка закінчив заочне відділення театрознавчого факультету Київського державного інституту театрального мистецтва імені І. Карпенка-Карого.

Упродовж 1999 – 2001 років обіймав посаду міністра культури і мистецтв України. У 2001 році Богдан Ступка очолив Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка.

За свою творчу кар'єру актор зіграв понад 100 ролей у кіно та понад 100 на театральній сцені.

Як ці люди, на твою думку, досягли успіху?

Чи вважаєш себе успішним?

Які риси характеру допоможуть стати успішними?

У якій галузі ти б хотів досягти успіху? Що для цього ти робиш? Які можливості використовуєш?

Що може стати на заваді до успіху?

Прочитай.

Перший диктант

Уривок

На хуторі школи не було, не було на хуторі й церкви з церковноприходським «вчилищем», і зростали хуторяни здебільше неписьменними.

А як нашим батькам кортіло, — до болю! — щоб ми, їхні діти, вивчилися читати й писати, бо як залетить

у хутір якийсь лист із далекої солдатчини, то й того не було кому вчитати, — загорталося того листа в біленьку хустинку і чимчикувалося з ним аж до села, до вчительки, або дядка, чи до «сидельця» в марнополюці:

— Прочитайте, прошу я вас! Я вам ось і крашанок принесла!

Учителька в селі була дуже старенька й кволенька, — їй з листами соромилися надокучати, отже, вчитували листи дядка із «сидельцем» — і складали до своїх комірчин хуторські крашанки.

Вчити дітей! То нічого, що школа далеко, що дітям і в осінні дощі, і в зимові хуртовини доводилося ходити десятки кілометрів туди й сюди! Пішки — це півлиха, найбільше лихо, не переборене для більшості батьків, — чоботи!

— От уже на ту зиму Парасі й до школи час, а де ж тих чобіт узяти?

Парасі чоботи таки справили. Померла навесні бабуса, з їхніх старих шкарбанів перетягли на Парасю. Хоч і непоказні, а проте чобітки, а як дьогтем вишмарували, ще й блистять.

Почала Парася до школи ходити, а вечорами стоїть, було, біля каганця та все: «А-а-а», «Би-би-би»...

І ми, меншенькі, обсядемо її та й собі за нею: «А-а-а», «Би-би-би»... Аж доки, було, мати:

— Ану, грамотії, спати!

Наступної зими і мені теж випадало йти до школи.

— А чоботи?! Де ж тих чобіт насправлятися?! — бідкалися мати,

бо батька ми вдома бачили коли-не-коли, — він наймитував у панській економії, був біля панських коней за конюха.

Якось у неділю прийшов з економії додому батько, довго вони з матір'ю міркували, де взяти для мене чоботи до школи ходити. Так-таки вони чобіт для мене і не вигадали, а вирішили, що ми з Парасею ходитимемо до школи по черзі — один день вона, а один день я.

Почав, отже, ходити і я до школи.

Вчила нас доброї душі старенька вчителька Марія Андріївна, маленька, роками вже згорблена бабуса, що весь час закутувалася в теплу хустку і все кахи! кахи! Усе кахикала.

А добра, добра була, ласкава та лагідна.

Як закрутить, було, взимку хуртовина, ніколи вона нас, хутірських школярів, не пустить, було, додому на хутір, залишить у школі на ніч, дасть кулешику чи яєчні насмажить, чайком напоїть, та ще й з цукерками, біля груби на підлозі рядно простеле, а на рядно кожушину, подушку покладе, подивиться, як пороззуваємося і чи не мокрі в нас ноженята, — як вогкі, накаже насуху повитирати, онучі на лежанці порозгортати, чобітки під грубку постановити, тоді чимось теплим повкриває нас:

— Спійть, дітки!

А сама сидить біля столу та все читає, все читає та кахикає...

А вранці побудить нас і поснідати дасть.

І коли вона, старенька, спала, хтозна!

Любили ми стареньку нашу вчительку Марію Андріївну — дуже! І любили, і слухали її, бо мати було і Парасі, і мені завжди наказували:

— Слухайтеся Марії Андріївни і не дратуйте її! Такій учительці, як наша, низенько вклонятися треба!

Училися ми...

Остап Вишня

Назви основні причини, через які в давнину багато дітей не могли набувати повної освіти.

Порівняй умови, в яких навчалися діти ще сто років тому із сьогоденними. Які відмінності ти помітив?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Під лежачий камінь вода не тече.

Знання — найбільший скарб.

Підсумуй свої знання

- Скільки людей — стільки й можливостей досягти успіху.
- Якості, що допоможуть стати успішним: вміння доводити будь-яку розпочату справу до кінця, розсудливість, оптимізм, прагнення йти вперед, наполегливість, зібраність, інтуїція, працьовитість, творчість.

Поради «Як досягти успіху»

1. Поставте перед собою мету.
2. Не полишайте навчання.
3. Працуйте зібрано.
4. Умійте зосередитись на справі (не виконуйте кілька справ одразу).
5. Навчайтесь співпрацювати.
6. Учїться спілкуватись.
7. Не втрачайте надії.
8. Отримуйте насолоду і від навчання, і від відпочинку.
9. Успіх приходить до того, хто у нього вірить.

Перевір себе

1. Чи всі люди можуть бути успішними?
2. Які умови необхідні для того, щоби досягти успіху?
3. Назвіть відомих успішних людей України. В яких галузях вони досягли успіху?

Запишіть «секрети» успіху.

Тест «Перевір себе»

1. Неповторність людини — це...

- А її зовнішність
- Б її поведінка
- В сукупність її здібностей, зовнішності, рис характеру, поведінки

2. Найбільша цінність людини...

- А золото
- Б гроші
- В життя

3. Людське «Я» — це...

- А вчинки людини
- Б те, що відрізняє людину від інших людей, її індивідуальність, характерні особливості
- В успішність людини

4. Першим великим відкриттям людини стало...

- А добування вогню
- Б приручення тварин
- В політ у космос

5. Прогрес — це...

- А поступовий рух вперед до кращого
- Б поступовий рух назад
- В зупинка

- 6. Найславетнішими винахідниками здавна вважалися...**
А американці   **Б** італійці   **В** китайці
- 7. Щоб досягти успіху, потрібно бути...**
А байдужим
Б наполегливим
В лінивим
- 8. Віднови прислів'я. Поясни його значення.**
працею. роками, а, вимірюється, не, Життя

Розділ 2. ЛЮДИНА СЕРЕД ЛЮДЕЙ

§ 8. Єгипетська піраміда — символ спільної праці людей

Поміркуй! Чи може одна людина створити, наприклад, книжку? Чому?

Ти можеш прочитати у книгах, що будівництво єгипетських пірамід — це каторжна і рабська праця. У фільмах завжди показували наглядачів, які важкими ударами батога змушували рабів тягнути кам'яні блоки вагою по кілька тонн. Але сучасні вчені довели, що все було не так. Насправді, піраміди будували не раби, а наймані робітники.

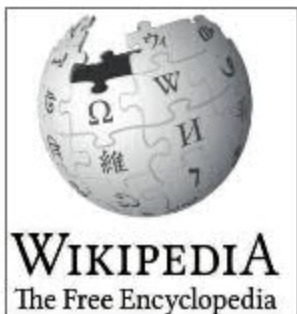
*Шестиступенева піраміда
Джосера*

Вони наймалися на таку роботу за власним бажанням. Робітники отримували зарплату, їх годували і забезпечували житлом. Недалеко від пірамід було знайдено стародавні єгипетські лікарні. Отож, травмованим і хворим людям надавали медичну допомогу.

Невже люди добровільно погоджувалися на виснажливу, важку роботу? Можливо, робота була не такою виснажливою?

Підняти на значну висоту важкий кам'яний блок одна людина не в змозі. Але якщо над цим завданням працюють інженери, математики і кілька десятків пра-

цьовитих рук, то справа не така вже й безнадійна. Тому будівництво єгипетських пірамід — найяскравіший приклад того, на що здатні люди, коли об'єднують свої розумові та фізичні зусилля.

Вільна енциклопедія

Урочистий момент передавання проекту конституції Ісландії до парламенту

Очевидно, що разом легше не тільки піднімати вантажі і споруджувати будівлі, а й вчитися, пізнавати щось нове. Один із найпопулярніших інтернет-ресурсів «Вікіпедія» поповнюється статтями від звичайних користувачів. Будь-хто може поділитися корисною інформацією зі світом. Приміром, якщо хтось із твоїх родичів — герой-рятівник, видатний учений, талановитий артист або просто дуже хороша людина, ти можеш написати про нього статтю у «Вікіпедії».

У написанні тексту нової конституції Ісландії міг взяти участь кожен житель цієї країни. Близько тисячі людей працювали над конституцією безпосередньо. Щоб нікому не було образливо, їх обрали за допомогою лотереї. Інші охочі могли вносити свої зауваження через Інтернет. Нова конституція врахувала інтереси кожного ісландця.

Одна відома автомобільна компанія оголосила про проект, у якому кожен охочий міг долучитися до створення нового автомобіля.

читися до створення нової моделі автомобіля. Через Інтернет люди вносили свої побажання, обговорювали їх, сперечалися. Врешті-решт вийшов дуже якісний автомобіль, що нічим не поступався перед розробками кращих конструкторів та інженерів.

У багатьох містах світу існують інтернет-платформи для колективної роботи мешканців над зовнішнім виглядом свого міста. Наприклад, помітили люди, що в одному районі зовсім немає велосипедних доріжок чи дитячого майданчика, обговорили це на сайті і внесли пропозицію. У найближчому часі міська влада ознайомлюється із пропозицією і реалізовує.

Завдяки чому стародавнім єгиптянам вдалося побудувати піраміди?

Чиї інтереси і як саме врахувала нова конституція Ісландії? Наведи приклад успішної, спільної роботи мешканців твого міста (села).

Прочитай.

Слон у темній кімнаті

Індійська притча

Одному падишахові індійський раджа прислав у подарунок слона. І оскільки в цих краях, куди він привіз слона, такого звіра ніхто ніколи не бачив, раджа задумав пожартувати. Він завів слона в темну кімнату. А падишахові запропонував по черзі направляти туди своїх радників-мудреців, щоб вони обмацували слона, а коли вийдуть з кімнати, описали йому, який же він — цей слон.

Перший радник, вийшовши з кімнати, сказав:

— О, вельмишановний! Слон — це товсте і високе дерево.

Другий радник сказав:

— Ні, великий падишаху, тобі сказали неправду. Слон схожий на велику, звивисту змію.

Третій радник заперечив:

— О падишаху! Навіщо ти тримаєш при собі цих брехунів? Слон — це звичайнісінька мотузка.

Четвертий доводив, що слон плоский і широкий, як листок пальми. П'ятий переконував, що слон схожий на велику і довгу вигнуту кістку.

Падишах був спантеличений. І лише тоді, коли раджа вивів слона на світло, всі побачили його і зрозуміли, що кожен мав рацію: хтось обмацував ногу, хтось — хобот, хвіст, вухо, бивні. У кожного був свій, але частковий образ слона. І тільки в цілості вийшов справжній слон.

Кого подарував раджа падишаху?

Чому кожен з радників описував слона по-різному?

Чому тільки побачивши слона на власні очі, радники зрозуміли, що кожен з них мав рацію?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Де гурт — там і сила.

Дружні сороки орла заклюють.

Гурту і вовк не страшний.

Підсумуй свої знання

- Єгипетські піраміди є переконливим доказом того, на що здатні люди, коли об'єднують свої зусилля.

- Спільно легше виконувати не тільки фізичну, а й інтелектуальну роботу.

Перевір себе

1. Що об'єднує людей, які працюють разом?
2. Що потрібно знати, щоб успішно виконувати спільну роботу?
3. Склади правила успішної роботи.
4. Що позитивно впливає на успішну працю? Із переліку обери відповідні слова:

зневага, щирість, недовіра, одностайність, взаємодопомога, ворожнеча, чесність, дружба, заздрість.

§ 9. Особистісні якості, що допомагають і заважають об'єднанню людей. Роль спілкування в житті

Поміркуй! Як же стародавнім єгиптянам вдавалося виконувати таку важку, навіть за теперішніми мірками, роботу?

Придивіться до мурашок. Як такі маленькі комахи будують величезні мурашники для своїх колоній? Секрет у правильному розподілі праці, злагодженості та взаєморозумінні. На вихідних проведіть експеримент. Знайдіть мурашник і киньте біля нього невеличкі шматочки печива. Понаблюдайте за тим, як маленькі трудівники згрупуються і принесуть усі крихти до мурашника.

На вихідних проведіть експеримент. Знайдіть мурашник і киньте біля нього невеличкі шматочки печива. Понаблюдайте за тим, як маленькі трудівники згрупуються і принесуть усі крихти до мурашника.

Як би вчинили у такій ситуації люди? Швидше за все, кожен відірвав би собі стільки печива, скільки може до-

нести. Маленькі шматочки розійшлися б по багатьох домівках. Але біда в тому, що крихітна частинка печива не врятує від голоду. А ось мурахи, збираючи шматочок за шматочком різні ласощі, зможуть зі своїми запасами спокійно пережити голодні часи. Різниця між людьми і комахами справді велика. Хоча це не доводить, що людина гірша. Пригадай історію розвитку людства. За багато тисяч років населення Землі збільшилося до 7 мільярдів осіб. Незважаючи на війни і повстання, люди не винищили один одного і не знищили планету, а досягли найбільшого розвитку серед усіх живих мешканців Землі. У мурашок інстинкт злагодженої роботи закладений з народження. Натомість люди до усвідомлення необхідності взаємодопомоги і взаєморозуміння дійшли самотійно.

Назви правила співжиття в колективі.

Доберіть синоніми до слова «людяний».

Прочитай вірш.

Стояла собі хатка

Стояла собі хатка —

Дірявий чобіток.

А в ній жила бабуся,

Що мала сто діток.

Така була сімеечка,

Сімеечка мала!

Ніяк із нею впоратись

Бабуся не могла.

Пішла бабуся на город

По моркву й буряки,

Пішла вона до пекаря
По хліб та пиріжки.

А сто дітей — не ледарі
Пішли збирати хмиз.
Усі взяли по гілочці,
Й набрали цілий віз!

Води взяли по крапельці —
І повний казанок!
І наварили борщику
Бабуся й сто діток

А потім сто цеглинок
Вони принесли вмиць.
І склали з них будинок,
І стали в ньому жить.

А потім сто зернинок
Поклали в землю в ряд.
І вирости з них квіти,
І став квітучий сад!

Якби ж ота бабуся
Не мала сто діток,
Була б і досі хатка —
Дірявий чобіток!

Наталя Забіла

Про кого йдеться у вірші Наталі Забілої?

Яка хатка була в бабусі?

Скільки дітей було у неї?

Чи легко було бабусі впоратися зі стількома дітьми?

Якими були діти?

Завдяки чому хатка-дірявий чобіток стала чудовим будинком?

Як ти вважаєш, завдяки чому бабусі вдалося подолати труднощі?

Прочитай.

Казка про кішку і собаку

За мотивами байки Езопа

Жили на одному подвір'ї кішка з собакою. Та так недружно, що просто біда. Кожного дня на подвір'ї бійка. Якось вони так покусали один одного, що не могли ходити. Сидять поруч на ґанку і плачуть.

— Гей, вояки! — прокаркала ворона із сусідньої бере-зи. — Через що билися хоч?

— Та я!.. Та вона!.. Вона мене!.. Я до неї!.. — наперебій закричали кішка з собакою.

— Агов! Говоріть по черзі. Спочатку собака.

— Іду я по стежці, дивлюсь, а на ґанку кішка сидить. Мирна така, на сонечку гріється. Вирішила я привітати-ся. Підходжу, хвостом виляю, а вона раптом як схопить-ся, як дасть мені пазуристою лапою по морді! Ну, тут я і скипіла... Та за що вона мене?

— А за те, що ти котячої мови не знаєш. Це по-соба-чому виляння хвостом означає: «Доброго дня!». А у кі-шок це означає: «Я дуже розлютилася, зараз стрибну!». Ось кішка і почала захищатися від злої собаки.

— Та в тому-то й річ, що я не зла була! Я підходжу, лапу піднімаю: «Давай дружити!».

— А по-котячому це означає: «Йди звідси, а то вда-рю!». Кішка вирішила, що ти її проганяєш.

Задумалася собака, а кішка каже:

— Сиджу я на ґанку, на сонечку гріюся. Так мені до-бре, що я очі прикрила і муркочу від задоволення. Рап-том просто над головою собака як загавкає! Я на дерево злетіла, собака внизу стрибає, і так мені прикро стало! За що вона на мене напала?

— А це тому, що ти собачої мови не знаєш! Кішка муркоче, коли задоволена. Але це бурчання схоже на неголосне гарчання. Воно по-собачому означає: «Я на тебе серджуся!». Ось собака і стала проганяти сердиту кішку. Ні, друзі, доведеться мені у вас попрацювати перекладачем з котячої мови на собачу і навпаки.

Усі троє замовчали.

— Вороно, — раптом запитала кішка, — а звідки ти стільки мов знаєш?

— Я давно тут живу, — відповіла ворона, — ваших прабабусь і прадідусів пам'ятаю. А ще допитлива я дуже. Все хочу знати, чому звірі такі різні. А як це можна дізнатися, якщо не розумієш звіриних мов? Ось і навчилася.

Як пов'язаний сюжет байки з темою уроку?
Хто головні персонажі байки? Чому вони сварилися?
Як вороні вдалося примирити кішку і собаку?
Яку пораду ти б дав героям цієї байки?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Згода буде, а незгода руйнує.

Хто згоди хоче, той згоду має.

Підсумуй свої знання

Тільки працюючи разом, допомагаючи та підтримуючи один одного, можна досягти успіху.

Перевір себе

1. Назви якості, які допомагають об'єднанню людей. А які заважають?
2. Чому спільна робота не завжди приносить бажаний результат?
3. Яку роль у житті людей відіграє спілкування?
4. Поясни значення вислову:

Щоб здивуватися, потрібна мить, а щоб зробити дивовижну річ, потрібні роки терпіння і наполегливої праці.

§ 10. Культура взаємин у сім'ї

Прочитай прислів'я, поясни його значення.

Навіщо клад, якщо в сім'ї лад.

Повага до старших членів родини завжди була показником вихованості та людяності. Приміром, у кам'яному віці писемності ще не було. І передати важливу інформацію з покоління до поко-

ління за допомогою книг було неможливо. Тому найстаршим членам громади відводилося особливе місце. Історію свого роду вони передавали усно.

Час йшов, технології розвивалися. Здавалося б, у нашу комп'ютерну добу вже можна обійтися і без повчальних оповідань старших членів сім'ї. Увімкни комп'ютер — і знайдеш там тисячі таких історій. Але традиція слухати ввечері бабусині казки залишилася, оскільки важлива не сама казка, а теплота і любов, які вкладає у неї бабуся.

Але любові і поваги варті не тільки бабуся з дідусем. Не треба забувати і про головних людей у твоєму житті — батьків. Це люди, які люблять тебе понад усе на світі. Коли ти хворієш, вони не сплять ночами, коли ти радісний

і задоволений, вони щасливі за тебе. І знаєш, що найголовніше? Вони роблять це абсолютно безкоштовно. Чи багато у житті ти одержуєш просто так? Просто за те, що ти є? Навряд чи. Тому батьківська любов водночас найдорожча і безкорислива в житті. Учись цінувати її і берегти.

Назви членів своєї родини.

Коли, на твою думку, родина живе щасливо?

Розкажи, як розподілені обов'язки у твоїй сім'ї.

Прочитай вірш.

Пішачок

Проходять по вулиці мати і син.

Син — попереду, мати — позаду.

Син, як чорний, нікельований лімузин,

А мати? А мати схожа на Правду.

Хустина, куфайка — жінка з села.
Вирізьблені сонцем глибокі зморшки.
Руки спрацьовані, чорні, як та смола,
Потріскані, наче підгорілі коржики.

Синові соромно з матір'ю йти,
По столичній вулиці крокувати поруч...
Воно, хоч і вміє дві фрази по-англійськи сплести,
Воно, хоч з дипломом, та все-таки — покруч!

Отак вони йдуть собі, ніби справді чужі.
Вона заворожена сином, щаслива.
А він як погляне на ті руки-коржі,
То чується так, як розчавлена слива.

Поглипує мати на сина здаля,
Як на Бога, а він усміхається черство.
Вона іде бавить чуже немовля,
А він на роботу — в міністерство.

І слава Господу, що воно — пішачок,
Що не має державного автомобіля,
Бо мати по вулиці несла б свій мішок,
А він проїжджав би десь поблизу, десь біля...

Дмитро Павличко

Вислови свою думку про ставлення сина до матері.
Як ти ставишся до своїх батьків, бабусів і дідусів?

Прочитай.

Борода Мудреця

На острові, куди потрапили пізнайки, було тепло і сонячно. Тому пізнайки часто ходили купатися в океані. Найгірше було старійшині Мудрецеві. Його густа і довга борода за такої спеки не давала старому нормально зітхнути. Та й у густих джунглях вона щоразу зачіплялася за

якусь ліану чи колючку. Добре поміркувавши, він вирішив зістригти свою бороду. Ох, важко було зважитись Мудрецеві на такий крок. Але нічого не вдієш. Узяв у садівника Квітика гострі ножиці і зістриг свою довжелезну бороду.

Наступного дня ніхто із пізнайків спочатку не впізнав Мудреця. Оскільки кожен з них, скільки себе пам'ятав, без бороди його ніколи не бачив. Без бороди старійшина вже не здавався таким мудрим. Ззовні він взагалі нічим не відрізнявся від інших пізнайків. Хіба що був набагато старшим. «Зараз він виглядає так само, як і ми, — подумали пізнайки, — то й розумом, швидше за все, від нас не відрізняється».

Після цього до Мудреця зовсім перестали ходити за порадами. А його думка втратила свою колишню силу у вирішенні важливих питань.

Якось трапилося лихо — занедужав дракон. І коли він кашляв або чхав, з його рота вивергалися вели-

чезні омахи полум'я. А оскільки чхав і кашляв дракон часто, до того ж не знаючи, коли закашляється наступного разу, пізнайкам стало дуже складно жити з ним на одному острові. То частину саду ненавмисно спалить, то колоди для ремонту корабля підпалить. Ще кілька днів такої хвороби — і від острова взагалі нічого не залишиться. Пізнайко Травник приготував цілющий сироп від кашлю, який мав би вмити поставити дракона на ноги. Проте віднести ліки ніхто не наважувався. А раптом дракон закашляється і спопелить пізнайка?! Отож, що робити, вони не знали. Піти за порадою до Мудреця було соромно. Але старійшина на них не образився і прийшов до товаришів сам.

— Я помітив, що дракон чхає і кашляє в різний час, але не частіше, ніж один раз у сто секунд. Якщо я розрахував правильно, то цього часу має вистачити, щоб віднести ліки й встигнути втекти. Чи прислухатися до моєї поради, вирішувати, звичайно, вам, — сказав Мудрець.

Цього разу йому ніхто не суперечив. Та й виходу іншого не було. Спритник узяв у руки пляшечку із сиропом і, дочекавшись, коли дракон відкашляється, чимдуж побіг до печери. Всі пізнайки вголос лічили до ста. І так голосно, щоб Спритник міг їх чути. Коли товариші дорахували до дев'яносто, він лише добрався до печери дракона. Поставивши пляшечку з ліками на порозі, Спритник встиг сховатися в ущелину між камінням. Ще мить, і дракон спопелив би його. Задоволений, але дуже втомлений, він повернувся назад. Пізнайки зраділи, побачивши свого друга живим і здоровим.

— А старійшина наш справді дуже мудрий і спостережливий, — зауважив хтось із пізнайків, — і справа зовсім не в бороді.

Дракон закашляв знову. Але це був останній напад хвороби. Випивши сироп, він більше не кашляв і почав одужувати. А пізнайки ніколи вже не сумнівалися у мудрості старійшини.

Чому пізнайки перестали ходити за порадами до Мудреця? Які висновки зробили пізнайки після пригоди з драконом? Які поради дають тобі бабусі і дідусі?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Шануй старих — молоді колись тебе пошанують.

Все купиш, лише батька й матері — ні.

Шануй батька і няньку, то буде тобі скрізь гладенько.

Підсумуй свої знання

- Старших членів громади було прийнято поважати ще в кам'яному віці. Хоч це було не стільки культурною нормою, скільки мірою виживання. Старші члени громади були досвідченими мисливцями і єдиними хранителями історії роду, тому молодь цінувала людей похилого віку.
- На відміну від кам'яного віку, сьогодні повага до старших — обов'язкова норма культурної і вихованої людини.

Перевір себе

1. Чому потрібно шанувати своїх рідних?
2. Назви свої обов'язки перед сім'єю.

Підготуй розповідь про своїх дідусів і бабусь. Що тобі найбільше подобається робити разом з ними?

§11. Культура взаємин у школі, на вулиці

Поміркуй! Чи ти завжди безпечно почуваєшся в школі? Чому?

Найбільше часу діти проводять у школі. Школа — це не тільки приміщення, до якого кожного ранку приходять учні, це ще й велика країна Знань, країна дитинства і юності. Школа завжди турбується про своїх мешканців,

розкриває секрети різних наук, збагачує міцними знаннями, необхідними в житті кожної людини. У школі нас оточує багато людей: учні, вчителі, батьки. Для того щоб нам було безпечно і затишно, потрібно дотримуватись певних правил.

Прочитай правила поведінки в школі в давнину.

У школі всі учні були рівні: і багаті, і бідні. Вони були зобов'язані утримувати там лад і чистоту. Щоб заохотити учнів до науки, у давнину в школах придумали чергу місць у класі — від перших до останніх лав: з часом здібний учень міг дійти до першої лави, де сиділи найкращі учні — сенатори. Той, чиї здобутки у класі були найпомітнішими, називався імператором і мав право сидіти на окремому місці поряд з учителем. Нетямущим учням деколи надівали на голову шапку з осялячими вухами й садовили на останній, «осялячій лавці». За будь-які шкільні провини карали різками.

Яких правил поведінки у давній школі ти б не хотів дотримуватися? Чому?

Які правила поведінки існують у сучасній школі? Чи завжди ти їх дотримуєшся? Чому?

Складіть правила культурних взаємин у школі:

- на уроці;
- на перерві;
- у шкільній їдальні;
- у шкільній бібліотеці;
- у спортзалі.

Прочитай.

Правила поведінки у школі:

- На уроки приходь вчасно, ніколи не спізнюйся.
- Поводься чемно, вітайся з учнями, вчителями, працівниками школи, батьками.
- На уроці не розмовляй, уважно слухай пояснення вчителя і відповіді учнів.
- На перерві не бігай, не кричи, а грайся з друзями в ігри. Не бийся і не штовхайся.
- У гардеробі охайно вішай свої речі і не розкидай одяг дітей.
- Бережи власне і шкільне майно, не псуй парти, стільці, стіни, двері — це твій дім.
- Не псуй книжок — вони тобі дають знання.
- Тримай у порядку своє робоче місце. Дотримуйся чистоти в класі, у школі.
- В їдальні дотримуйся порядку і тиші, прибирай за собою посуд.
- Правильно користуйся туалетом, поважай працю прибиральниць.
- Не сідай на підвіконня і не залазь на вікно.
- Не принось у школу сторонніх предметів, які можуть спричинити травми.

- Не бігай по сходах, не влаштовуй на них забав, не з'їжджай з перил.
- Старанно і наполегливо вчись, багато читай.

Як ти розумієш ці правила?
Що може трапитись, якщо їх не дотримуватись?

Прочитай.

Гвіздки

Жив колись хлопчисько із доволі складним характером. Він легко вибухав гнівом, був сварливий, робив багато шкоди.

Одного дня батько вручив йому мішечок із гвіздками і сказав, аби він після кожної сварки забивав один цвях у паркан, що оточував подвір'я.

У перший день хлопець забив 36 цвяхів.

Із плином часу він зрозумів, що легше контролювати вибухи гніву, аніж забивати цвяхи, і якось увечері, через кілька тижнів, сказав батькові, що упродовж цього дня ні з ким не посварився.

Батько похвалив його: «Це дуже добре. Тепер кожного дня, коли ні з ким не посваришся, витягуй із паркана по одному цвяшкови».

За якийсь час хлопчина вже міг сказати батькові, що повитягував усі цвяхи.

Тоді батько взяв його за руку, привів до паркана і сказав: «Сину мій, це чудово, але глянь: у паркані повно дір. Ці штахетини вже ніколи не будуть такими, як колись. Коли говориш до когось, будучи у гніві, то тим, кого любиш, завдаєш ран, подібних до оцих дірок. І хоч би скільки ти потім перепрошував, ці рани залишаються».

Людські істоти слабкі і їх легко зранити.

Ми всі носимо на собі етикетку з написом: «Виявляти турботу! Поводитися обережно! Делікатний товар!»

Бруно Ферреро

Які риси характеру були притаманні хлопчику?

Яку пораду дав йому батько?

Яких ран можна завдати людині у гніві?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Бійка до добра не доводить.

Захищатися треба словами, а не кулаками.

Розум і вихованість — брат і сестра.

Підсумуй свої знання

Суспільство може досягти розвитку тоді, коли буде складатися з розвинутих особистостей, які уміють сумлінно вчитися, використовувати свої знання на практиці, які виховані у колективі, громадських місцях, уміють дружити і цінувати один одного.

Перевір себе

1. Які правила поведінки на вулиці, у школі ти знаєш? Назви їх.
2. Чому потрібно дотримуватись правил поведінки в школі? На вулиці?
3. До яких наслідків приводить недотримання цих правил? Наведи приклади.

Складіть правила культурних взаємин в місті майбутнього, в школі майбутнього.

§ 12. Культура поведінки. Правила етикету

Пригадай правила поведінки. Чи завжди ти їх дотримуєшся?

Віддавна люди намагалися жити в злагоді та спокої у своїх сім'ях і громадах. Воєн їм вистачало і з ворогами. Тому й придумали правила культурної поведінки. Їх дотримання — це ознака порядної цивілізованої людини.

Загалом поняття «культура поведінки» об'єднує всі сфери культури: правила поведінки з людьми і поведінки у громадських місцях, відносини між людьми, організація особистого часу, естетичні смаки, етикет. Треба вчитися поводитися так, щоб люди, які знаходяться поруч з тобою, відчували твою необхідність.

Поміркуй! Як ти розумієш значення слова «етикет»?

Етикет — установлені норми поведінки і правила ввічливості в суспільстві.

Слово «етикет» запозичено із французької мови, де воно означає — напис, ярлик, етикетка.

Перший збірник правил етикету з'явився ще у Стародавньому Єгипті.

На наших землях правила етикету були сформульовані в «Повчанні дітям» київського князя Володимира Мономаха.

У США засновано Інститут етики імені Емілії Поуст. Книжки цієї популярної в Америці письменниці присвячені культурі поведінки. Вони перевидавалися понад 100 разів.

Сьогодні основні правила етикету значно простіші і природніші, ніж раніше, і дотримуватися їх не так складно.

Пригадай, які правила етикету ти вже знаєш. Назви їх.

Прочитай правила етикету. Поясни, як ти їх розумієш.

1. Дівчата мають перевагу перед хлопчиками, старші — перед молодшими.
2. Дівчатам, жінкам, людям похилого віку потрібно поступатися місцем у громадському транспорті.
3. Першим вітається хлопчик з дівчинкою, молодший — зі старшим.
4. До незнайомих та старших людей звертайся на «Ви».
5. Коли тобі хтось телефонує, а ти знаходишся в громадському транспорті, вибачся перед товаришем, поясни, що не можеш зараз розмовляти і перетелефонуєш йому пізніше.

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Слухай більше, говори менше.

Хоч не багатий, а гостю радий.

Поважаючи людей, поважаєш себе.

Що посієш, те й пожнеш.

Додайте потрібні слова.

Пам'ятайте, як абетку
і як два на два:

_____ і _____
чарівні слова.

Прочитай.

Кедр

Притча

В одному саду ріс кедр. З кожним роком він міцнів і все вищав і кращав. Його розлога крона піднімалася над іншими деревами й кидала на них густу тінь. Але

чим більше він розростався і тягнувся вгору, тим міцніла в ньому надмірна зарозумілість. Зі зневагою поглядаючи на всіх, якось він наказав:

— Заберіть геть цю жалюгідну ліщину!

І дерево зрубали під корінь.

— Звільніть мене від сусідства нестерпної смоківниці! Вона дратує мене своїм незграбним виглядом, — наказав наступного разу примхливий кедр, і смоківницю спіткала та сама доля.

Задоволений собою, гордовито погойдуючи гілками, пихатий красень ніяк не вгамовувався:

— Очистіть навколо мене місце від старих груш і яблунь!

І дерева порізали на дрова.

Так невгамовний кедр домігся винищення усіх дерев, ставши повноправним господарем у саду, від колишньої краси якого залишилися самі пеньки.

Якось зірвався сильний буревій. Зарозумілий кедр щосили намагався вистояти, міцно тримаючись за землю потужним корінням. А вітер, не зустрівши на своєму шляху інших дерев, безперешкодно нападав на самотнього красеня, нещадно ламаючи й пригинаючи його до-

долу. Зрештою, понівечений кедр не витримав шалених ударів, тріснув і впав.

Леонардо да Вінчі

Порівняй кедр з людиною. Яка доля чекає на людину, якщо вона поводить себе так само, як кедр?

Підсумуй свої знання

- Для підтримки порядку в суспільстві здавна були придумані закони і норми культури поведінки. На відміну від правопорушення, зневаження нормами поведінки не призведе до кримінального покарання, проте відштовхне від тебе людей.
- Головне правило етикету: поведься з іншими так, як би ти хотів, щоб поводитися з тобою.

Перевір себе

1. Що означає слово «етикет»?
2. Для чого потрібно знати і дотримуватись правил етикету?

Склади правила ввічливості при спілкуванні хлопчиків з дівчатками.

§ 13. Правила поведінки в гостях

Поміркуй! З чого починається похід у гості?

Похід у гості починається із запрошення. Відома приказка стверджує, що справжні друзі приходять без запрошення. Може, це й так. Але все-таки приходити в гості, коли тебе не запрошували, некультурно, тому що ти можеш відволікати товариша від якихось важливих справ. Якщо тебе запросили, обов'язково уточни час. Адже спізнюватися не годиться — це може образити господаря та інших гостей. Якщо в тебе поганий настрій або ти хворий, краще залишайся удома. Якщо ж усе-таки прийшов, будь привітний та усміхнений. Підтримуй розмову, але нікого не перебивай. Навіть якщо тобі не цікаво, вислухай співрозмовника.

Хуан Сала-і-Габріель
«Побідинний чай»

Обов'язково похвали страви, які на столі, навіть якщо вони тобі не сподобалися. Не забувай, що ти не вдома, не засиджуйся. Можливо, господарі не планували приділяти тобі увесь вечір, у них можуть бути інші справи. Прощаючись, подякуй за гарно проведений час.

Чому приходити в гості без запрошення не ввічливо?
Назви правила поведінки в гостях.

Прочитай правила поведінки в гостях.

1. Якщо тебе запросили в гості, а ти не можеш прийти, поясни причину.
2. Приходь у гості без запізнь.
3. Поводься скромно.
4. Не говори з кимось потайки.

5. За столом не тягнися першим за найсмачнішим.
6. Їж не поспішаючи.
7. Збираючись додому, подякуй за гостину.

Уявіть, що до вас прийшли гості. Запишіть, які правила для господарів ви знаєте.

Прочитай.

Лисичка і журавель

Лисичка з Журавлем дуже заприятелювали. От Лисичка і кличе Журавля до себе в гості:

— Приходь, Журавлику! Приходь, любчику! Чим хата багата, тим і вгощу.

Іде Журавель на прошений обід, а Лисичка наварила кашки з молочком, розмазала тоненько по тарілці та й поставила перед Журавлем.

— Призволяйся, не погордуй. Сама варила.

Журавель стук, стук дзьобом — нічого не спіймав. А Лисичка тим часом лиже та й лиже кашку, аж поки сама всієї не з'їла. А коли кашки не стало, вона й мовить:

— Вибачай, кумочку, більше не маю чим угостити.

— Спасибі й за те,— пісним голосом промовив Журавель. — А ти б, Лисичко, до мене завтра в гості прийшла.

— Добре, Журавлику, прийду, чому не прийти, — каже Лисичка.

Другого дня приходить Лисичка, а Журавель наварив м'яса, буряків, квасольки, картопельки. Покришив дрібно, склав у високий глечик з вузькою шийкою та й поставив на столі перед Лисичкою.

— Їж, кумонько. Не погордуй, любя моя, — припрошує Журавель.

Нюхає Лисичка — смачно пахне. Встромляє голову в глечик — не йде голова. Пробоє лапкою — не витягне. Крутиться Лисичка, скаче навколо глечика, а Журавель їсть собі шматочок за шматочком, поки всього не виїв.

— Вибач, любонько, — каже, випорожнивши глечика, — чим хата багата, тим і рада, а більше на цей раз нічого немає.

Розсердилася Лисичка, навіть не подякувала за гостинність. Вона, бачите, думала, що на цілий тиждень наїється, а тут прийшлося додому йти, облизня спіймавши. Відтоді й зареклася Лисичка з Журавлями приятелювати.

Іван Франко

Які правила гостинності порушили герої казки?

Як би ти вчинив на місці Лисички? Журавля?

Прочитай прислів'я. З'єднай його частини. Поясни їх значення.

Любиш у гостях бувати •	• дому радість.
Веселий гість •	• тим і рада.
Чим хата багата •	• люби і гостей приймати.

Обговоріть ситуацію. Дайте поради персонажам.

- До Оксани на день народження прийшли друзі. Вони вітають її, дарують подарунки. Взявши коробку цукерок, дівчинка говорить: «Я такі не люблю!» Побачивши ляльку, засмучено промовляє: «Така у мене вже є».
- Сидячи за святковим столом, Максим помітив, що улюблений салат стоїть далеко від нього. Нахилившись над тарілками, він намагається дотягнутись до нього.
- У кімнаті діти грали гру. Лунав веселий сміх. У куточку, на м'якому дивані, сиділи Роман і Степан і про щось таємниче перешіптувались.

Підсумуй свої знання

- Не варто приходити в гості без запрошення.
- У гостях поведься виховано, не конфліктуй, не сперечайся з іншими гостями і господарем будинку.
- Як би добре не було в гостях, не забувай, що ти не вдома. Тому не засиджуйся і не затримуй господарів.

Перевір себе

1. Пригадай правила гостинності. Назви їх.
2. Склади запрошення на свій день народження.
3. Пригадай українські народні казки, в яких персонажі порушували правила гостинності.

§ 14. Людські цінності й життєві цілі. Хобі людини

Поміркуй! Що ти розумієш під висловом «людські цінності»?

За багато тисячоліть моральної еволюції людство виробило певні життєві цінності. Це повага до інших людей, любов до сім'ї, дружба, здоровий спосіб життя, підвищення рівня культури й освіченості. Але це фундаментальні цінності. Тобто ті, які лежать в основі людського ества. А от головні цілі й цінності в кожній людині свої.

Хтось намагається присвятити весь вільний час сім'ї, а хтось ґрунтовно займається наукою, багато часу проводить у бібліотеках або наукових лабораторіях. А тепер уяви життя цих двох людей більш детально. Перший — зразковий сім'янин, його діти виросли в любові й опіці, отримали добре виховання, здобули освіту, стали професійними лікарями, юристами, учителями. Другий — учений зі світовим ім'ям, усе життя присвятив науковим розробкам і винайшов нові ліки, що врятували людей від невиліковної хвороби. Вони такі різні. А хто з них кращий?.. Так, ніхто. Просто кожний вибрав свій життєвий шлях, у кожного були свої цінності й пріоритети. Наш світ тому й цікавий, що всі люди в ньому різні. Не буває неправильних життєвих цілей. Якщо, звичайно, вони не шкодять іншим. Будь-який життєвий шлях правильний. Хоча б тому, що він твій.

Цінність — це те, що здатне задовольнити людські потреби.

Назви цінності, які важливі для тебе.
 Чи може людина мати багато цілей у житті?
 Що ти вважаєш найбільшою цінністю людини?

Прочитай прислів'я. Поясни їх значення.

Від своєї совісті не втечеш.

Не одяг прикрашає людину, а добрі справи.

Чесному всюди честь.

Доберіть прикметники до слова «життя».

Прочитай.

У світі дуже багато цікавого. Улюблене заняття дуже добре характеризує людину. Недарма, під час знайомства запитують: «Чим ти захоплюєшся?».

Хобі — це якесь захоплення, улюблене заняття на дозвіллі.

Екстремальні розваги до душі людям енергійним, непередбачуваним, активним. Вони завжди потребують нових відчуттів, емоцій, ризику.

Парашутизм

Колекціонування монет

А от люди вдумливі, зосереджені й розважливі зазвичай колекціонують марки, монети, книги. Вони люблять усамітнення і тишу.

Дуже цікавими співрозмовниками є люди із творчим хобі. З тими, хто любить співати, танцювати, малювати або віршувати, ніколи не нудьгуватимеш. До того ж такі люди цікаві й активні не лише у сфері своїх захоплень, а й взагалі в житті.

Спорт — це хобі завзятих і працьовитих. Хіба можна стати олімпійським чемпіоном без тривалих щоденних тренувань? Таких людей не лякають жодні труднощі й перешкоди. А поруч із ними ти можеш бути впевненим у надійності дружнього плеча.

У світі є багато незвичайних хобі. Хтось колекціонує марки і монети, хтось грає у футбол, а один американець щодня дорогою з роботи додому роздає людям гроші. Головне, щоби твоє захоплення нікому не шкодило й приносило тобі задоволення.

Розкажи про свої захоплення. Чим вони тобі подобаються? Про які незвичні хобі ти чув чи бачив по телевізору?

Прочитай.

День народження дракона

Якось увечері пізнайки сиділи з драконом біля багаття і смажили зефір. Небо було таке зоряне, а зефір такий смачний. Тому спати ніхто не хотів.

— Ех! — зітхнув Спритник. — Пам'ятаю, коли я був зовсім маленьким, на мій день народження ми з батьками щороку брали намети і йшли з ночівлею в ліс. Увесь день збирали гриби, рибалили, гралися з м'ячем. А ввечері ми сідали біля багаття і смажили зефір.

— А на мій день народження, — підхопив розмову Сніжок, — ми з батьками виходили на вулицю й грали у сніжки. Щоправда, у сніжки ми гралися щодня, але в день народження це було якось по-особливому весело.

Перебиваючи один одного, пізнайки розповідали про свої дні народження. У кожного було щось нове й цікаве.

— А в мене ніколи не було дня народження, — якимось невпевнено сказав дракон.

— Та бути такого не може! — засміявся Спритник. — У всіх є день народження. Це день, у який людина народжується. Якщо в тебе немає дня народження, виходить, що ти ще не народився?

— Народився я вже, народився. І мій день народження післязавтра. От тільки святкувати у нас, драконів, не прийнято. Та й не було з ким мені це робити, адже я сам жив на острові.

Посидівши ще трохи біля багаття, дракон побажав усім на добраніч й полетів у свою печеру. А пізнайки

взялися обговорювати почуте. Вони ніяк не могли зрозуміти, як можна не святкувати день народження — це ж найвеселіше свято в році. Тому вирішили: хоче дракон цього чи ні, вони влаштують йому справжній день народження. Пекар Бублик погодився спекти великий торт. А садівник Квітик пообіцяв прикрасити печеру дракона квітами. Але найголовніше — подарунок.

— Подаруймо драконові велике м'яке ліжко, — запропонував Сонько. — На ньому він зможе солодко й міцно спати. Зручне ліжко — це найнеобхідніша річ у кожному домі!

— Ти що? — перебив його Спритник. — Навіщо драконові ліжко? Його дідусь — китайський дракон — торік прислав йому добротне ліжко. Ортопедичне. А от пара гарних кросівок — це, мабуть, те, що знадобиться драконові. У них він зможе спритно бігати й стрибати на острові. А це ж так весело!

— Ти що з глузду з'їхав? — заперечив Квітик. — Навіщо драконові кросівки? Він же майже увесь час літає. Вони йому не знадобляться. А от хороша садова лопатка й набір гарних квіткових горщиків — це доконче потрібна річ. Подаруймо драконові набір садівника!

Так і сперечалися до опівночі. Втрутився Мудрець:

— Ви пропонуєте лише ті подарунки, які подобаються вам. І зовсім не думаєте, чи потрібні вони драконові. А треба вибирати те, що сподобається йому. Поміркуймо, що любить дракон.

— Літати! — вигукнув хтось із пізнайків.

— Правильно, літати, — погодився Мудрець. — А що ще?

— Слухати музику!

— Ось бачите? Потрібно подарувати драконові що-небудь таке, щоб він міг одночасно літати і слухати музику.

— Драконові потрібен плеєр з навушниками! Тоді він буде слухати музику під час польоту, — навперебій закричали пізнайки.

Сподобався подарунок і драконові, який через два дні вдав, що дуже здивувався влаштованому на його честь святу. Він пообіцяв, що буде слухати музику тільки на маленькій швидкості. А після цього розрізав торт, на якому так і не зміг задуть свічки (надто гарячий у нього подих), і пригостив усіх своїх друзів.

Що порадив Мудрець пізнайкам? Що з того вийшло?

Коли ти збираєшся до товариша на день народження, яким чином вибираєш для нього подарунок? Довіряєш тільки своєму смаку чи шукаєш те, що сподобається йому?

Розкажи про свої життєві цінності та цілі.

Підсумуй свої знання

- Людські цілі та цінності бувають фундаментальними (прийняті в суспільстві) й особистими (характерні для конкретної людини).

- Фундаментальні цінності — повага до людей, доброта, дружба, любов до рідних. Особисті цінності кожна людина визначає для себе сама.

Перевір себе

1. Що таке людські цінності і цілі?
2. Що таке хобі? Якими вони можуть бути?

Підготуй розповідь про свої життєві цінності і цілі. Чи зміняться вони, на твою думку, років через 15-20? Чому?

§ 15. Уникання конфліктів

Поміркуй! Чому потрібно уникати конфліктів?

Людина — істота колективна і соціальна. Зазвичай все, що ти робиш, так чи інакше пов'язано з перебуванням у колективі. У школі, на вулиці, у магазині, кінотеатрі, спортзалі — всюди нас оточують люди. Якщо не вміти з ними співіснувати, то життя стане дуже некомфортним. Велика проблема будь-якого колективу — це конфлікти.

Хтось щось не так сказав, інший йому відповів — і почалося. Члени колективу, як правило, теж не залишаються осторонь, а стають на чийсь бік.

У кращому випадку годину-дві посперечаються і заспокоються. Але неприємні відчуття залишаються. Принаймні у цей день чекати від цих людей ефективної і злагодженої колективної роботи не варто. Тому конфліктів потрібно уникати й запобігати їм.

Прочитайте поради, як уникати конфліктів. Обговоріть, чи погоджуєтеся ви з ними.

1) Більше спілкуйся зі своїми друзями й однокласниками, пізнавай їх краще. Так ти будеш знати, про що вони люблять говорити, а чого краще уникати в розмові, які риси характеру притаманні кожному.

2) Якщо тобі не подобається щось у поведінці товариша, спершу добре проаналізуй, чи обґрунтована твоя неприязнь. Можливо, він зовсім і не погана людина, просто ти неправильно зрозумів його вчинок чи слова.

3) Якщо ворожість обґрунтована, не варто грубити, кричати. Тому що природна захисна реакція у такому разі — крик у відповідь. Якщо ж поговорити з людиною доброзичливо, не докоряти, а дати дружню пораду, то вона приязно сприйме твої зауваження.

4) Якщо хтось намагається зачепити тебе, кричить або лає, кращою реакцією буде стримана й розважлива відповідь. Якщо спрямувати суперечку в мирне русло ніяк не вдається, то краще взагалі відійти від конфлікту у прямому і переносному значеннях. Поясни, що обов'язково вислухаєш свого співрозмовника, коли він заспокоїться і буде готовий до розважливої розмови.

5) Якщо бачиш, як лаються і конфліктують твої друзі, не намагайся стати на бік одного з них. Спробуй закликати їх до спокою і розважливості. Поясни, що під час спокійної бесіди проблему можна вирішити набагато швидше й ефективніше.

Конфлікт — гостре протиріччя у поглядах, неприязнь між людьми.

Компроміс — згода на основі взаємних поступок.

Що б ти порадив для того, щоб уникнути конфлікту?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Умій прощати і поважати людину.

Люби ближнього, як самого себе.

Будь щедрий на милосердя і співчуття.

Прочитай.

Водні лижі

Пізнайки почувалися дуже добре на острові. Але вони сумували за своєю батьківщиною. Найбільше тужив Сніжок. Він дуже любив зиму, сніг і мороз. А найдужче він любив кататися на санках, лижах і ковзанах. На острові ж завжди було літо. Снігу тут ніхто ніколи не бачив.

Якось у голові промайнула дивна думка — змайструвати лижі та спробувати покататися по золотому гарячому піску. Майстер Умілець із задоволенням допоміг другові. І вже наступного дня Сніжок мав пару гарних лиж. Але ковзати по піску було дуже важко й незручно. Засмутившись, Сніжок відкинув лижі, сів на пісок і заплавав.

Саме в цей час поряд пролітав дракон. Він дуже здивувався, коли побачив на березі одного із пізнайків. Але коли опустився нижче, зрозумів, що той дуже засмучений.

— Чому ти плачеш? — запитав дракон. — Може, тебе хтось скривдив? Ти тільки скажи! Я його миттю провчу!

Сніжок із сумом в голосі розповів другові про своє лихо.

— Тьху! Та це хіба проблема? — здивувався дракон. — Лижі бувають не тільки наземними, а й водними. Ти що, не знав? Я тобі покажу.

Дракон взяв у лапи один кінець мотузки, інший дав здивованому Сніжкові й велів йому ставати на лижі.

— А тепер тримайся міцніше! — крикнув дракон і відразу рвонув убік моря. Сніжок ледве втримував рівновагу — отут йому допоміг багаторічний досвід катання з крутих гірських схилів. Спершу йому здалося, що він просто летить за драконом. Але, глянувши вниз, побачив, що їде на лижах просто по воді. Морські бризки розліталися, немов холодний сніг. Сніжок заплющив очі й задоволено усміхався.

У цю пору на березі з'явилися інші пізнайки. Їх здивувало таке чудернацьке заняття товариша. Однак кожен відразу захотів і сам спробувати кататися на водних лижах. Вони вишикувалися у чергу. Дракон, звичайно ж, погодився покатати всіх. Та й Сніжкові не було шкода своїх лиж.

От тільки через кілька годин драконові набридли одноманітні польоти над водою. Він почав час від часу на швидкості пірнати під воду, різко розвертатися у повітрі. Пізнайки не могли втриматися і падали у воду. Образившись, виходили на берег і не хотіли більше розмовляти й дружити з драконом. Під вечір на дракона ображалися всі. А він щиро не розумів, у чому річ — адже вони так весело провели сьогоднішній день.

До вечірнього багаття дракона запросив тільки Мудрець. Коли всі зібралися, він розпочав так:

— Друзі, зараз ви всі ображені на дракона. І він з цього приводу дуже засмучений. Але запевняю вас, він не хотів нікого скривдити. Та й взагалі, якби не дракон, ми б не довідалися про водні лижі. А навіть якщо б і довідалися, то без нього нас би не було кому тягнути по воді. Тому я пропоную вирішити проблему так: дракон обіцяє не пірнати і не крутитися, коли буде вас тягнути на водних лижах наступного разу. А ми завтра ж побудуємо для нього велику водну гірку. На ній він зможе кататися і пустувати стільки, скільки завгодно. Ну що, погоджуєтесь?

Дракон швидко закивав головою. Пізнайки теж похвавішали. Багато кому, на правду, уже й набридло ображатися на дракона. Тому біля вечірнього багаття вони остаточно помирилися, зрозумівши, що проблемні ситуації потрібно вирішувати не образами й емоціями, а розмовами й компромісами.

Чому Сніжок найбільше тужив за своєю батьківщиною?
Що розповів йому дракон?
Чому між пізнайками і драконом виник конфлікт?
Як Мудрецеві вдалося залагодити конфлікт?

Підсумуй свої знання

Значна частина людського життя проходить у товаристві з іншими людьми. Щоб життя було комфортним, треба намагатися уникати конфліктів, запобігати їм. Неприпустимо вирішувати конфлікти суперечками і криком.

Перевір себе

1. Що таке конфлікт?
2. Що б ти порадив, щоб уникнути конфлікту між однокласниками, друзями?

Змодельуйте конфліктну ситуацію між двома своїми товаришами. Спробуйте їх примирити.

Розпитай своїх рідних, щоб вони порадили, аби уникнути конфлікту. Чи різняться їхні поради? Чим?

§ 16. Позитивні риси людини

Пригадай! Які позитивні риси людини ти знаєш?

Прочитай.

Притча про виноград

Суфійська притча

Посадив чоловік виноград, але такого сорту, що починає плодоносити лише через тридцять років. Сталося так, що коли він саджав, поряд проходив один володар, котрий зупинився і сказав:

— Ти великий оптиміст, якщо сподіваєшся дожити до того дня, коли цей виноград почне плодоносити.

— Я, можливо, і не доживу, — відповів чоловік, — але мої нащадки насолодяться плодами моєї праці, як ми насолоджуємося працею наших предків.

— У будь-якому випадку, — сказав правитель, — якщо колись з'являться стиглі грона, принеси їх і мені. Звичайно, якщо нас обох обмине меч смерті, що висить над нами щомиті.

І володар продовжив свій шлях.

Через кілька років на винограді дозріли чудові плоди. Чоловік наповнив великий кошик найсоковитішими гронами й подався до палацу. Володар зустрів його і щедро винагородив золотом.

Почали ширитись плітки: «Простому селянинові дали купу золота за кошик винограду».

Почувши це, одна неосвічена жінка одразу ж нарвала кошик свого винограду і явилася перед охороною палацу, волаючи:

— Я вимагаю такої самої винагороди, яку отримав чоловік сьогодні зранку. Якщо султан платить золотом за виноград — ось мій виноград.

Її слова переказали володареві, і відповідь його була такою:

— Ті люди, чиї вчинки продиктовані наслідуванням і зарозумілістю, яка походить від нерозуміння обставин, нехай будуть вигнані.

Чому володар нагородив чоловіка золотом, а жінку вигнав?

Які людські якості протиставлені у притчі?

Доберіть якомога більше прикметників, для характеристики персонажів притчі.

Прочитай.

Три типи коней

Притча

Один юнак, закінчивши університет, влаштувався працювати помічником до купця. Купець той був неуком, і ледь умів писати й рахувати. Але торгівля в нього йшла добре, капітал збільшувався з року в рік. На юнака він покладав великі надії, тому приділяв йому особливу увагу. Та якось хлопець надто довго вирішував, який саме товар найперше викласти на вітрину, адже товару було набагато більше, ніж вільного місця. Купець поквапив його, але юнак лише глибше замислився й не зробив взагалі нічого. Тоді купець сів поруч із ним і запитав:

— Ти чув історію про три типи коней?

Юнак похитав головою, і купець почав свою розповідь.

В одного коняра був табун найкращих в окрузі коней. Вони були не тільки найшвидші і найкрасивіші, а й найрозумніші. Коли він випускав їх на пасовисько, вони самі поверталися додому, туди, де їх мили, розчісували, годували найдобрішим вівсом і любили як рідних.

Але одного разу, коли коні паслися, здійнявся страшний буревій, що відрізав їх від рідної ферми й почав притискати до гір. Коням довелося бігти увесь день і цілу ніч. А вранці, коли ураган зтих, вони зрозуміли, що заблукали в скелястій пустелі. Навколо не було ні води, ні трави, тільки пекуче сонце й сухий вітер.

Коні розгубилися. Вони ніколи не потрапляли в подібну ситуацію і просто не знали, що робити. Одні впали у відчай, інші почали злитися на всіх і кожного, і колишні товариші почали скося позирати один на одного. Але ніхто не міг запропонувати виходу з ситуації, що склалася. Куди не поглянь, скрізь безмежна пустеля. І невідомо, у якому напрямку їхнє рідне пасовище.

І тоді найрозумніші коні прийняли дивне, але єдино правильне рішення — бігти, поки є сили. Але куди бігти? — не могли зрозуміти інші коні. Відповідь була така ж проста: якщо не знаєш, куди бігти, неважливо куди. Так є хоч якийсь шанс, що виберешся з пустелі, а залишившись тут — загинеш. І кілька розумних і рішучих коней не стали чекати, а стрімголов поскакали.

У кожному табуні є коні, які ніколи не йдуть першими. Переконавшись, що наміри кількох рішучих коней серйозні, вони побігли за ними щодуху, поки ще бачили їх у даліні.

У кожному табуні є коні-скептики. Вони завжди вважають, що ті, які біжать уперед, — помиляються. З ними обов'язково щось трапиться. Але, зрештою, коням-скептикам стало зрозуміло, що ніхто з їхніх товаришів не повернеться. І тоді вони кинулися навздогін за всіма, поки ще виднілася курява за обрієм.

Коні мчали дуже швидко й без зупинок. Іноді натрапляли на маленькі галявини з майже засохлою травою і калюжки з водою. І найперші — розумні й рішучі коні — з'їдали залишки зеленої трави й пили чисту воду. Ті коні, що прибігали другими, доїдали залишки трави й пили каламутну воду з дна калюж. А третім, коням-скептикам, доводилося жувати корінці, щоб хоч якось набратися сили, і висмоктувати вологу з мулу, щоб не вмерти від спраги.

І ось щастя посміхнулося першим коням: пустеля закінчилася, і вони вийшли на зелені луки із широкими блакитними ріками й величезними деревами. Вони вирішили влаштуватися тут і вибрали собі найкращі місця у затінку. До кінця дня на луки вийшли й другі коні. Вони подякували першим за порятунок та обіцяли надалі не сумніватися в їхніх рішеннях ні на мить. А наступного дня до зелених луків добралися й коні-скептики, та не всі. І коли їх запитали, куди поділися інші, ті відповіли: «Уночі на обрії куряву видно дуже погано, і вони надто довго думали, де саме вона була востаннє».

— Чому ж ми гаємо час?! — підхопився юнак, щойно дослухавши розповідь до кінця.

— Ти ж іще не вирішив, який товар будеш викладати, — відповів купець.

— Є тільки один спосіб довідатися правильну відповідь — це почати робити!

І юнак швидко почав викладати товар на вітрину.

Як ти вважаєш, чому юнак так хутко взявся за роботу? Які людські чесноти і вади описані в притчі?

Прочитай прислів'я. Про які риси характеру в них ідеться?

Добре словечко робить добрим сердечко.

Щирому і Бог помагає.

Добре ім'я краще від багатства.

Складіть коротеньку притчу про одну з позитивних рис людини.

Підсумуй свої знання

- Головними людськими чеснотами є доброта, працьовитість, співчуття, відповідальність, чесність.
- Кожна людина повинна розвивати в собі позитивні риси.

Перевір себе

1. Які людські чесноти ти знаєш? Назви їх.
2. Назвити риси характеру, які відрізняють тебе від інших дітей.
3. Склади поради, які б допомогли тобі стати кращим.

§ 17. Недоліки людини

Поміркуй! Що ти розумієш під словом «недолік»? Які недоліки може мати людина?

Прочитай.

Байка про оленя

Олень, якого мучила спрага, підійшов до джерела. Поки він пив, помітив своє відображення у воді й замилювався своїми великими і гарними рогами, а ногами був незадоволений, бо мовляв — виглядали надто худими і слабкими.

Поки він про це роздумував, з'явився лев і погнався за ним. Олень кинувся бігти й далеко його випередив, адже сила оленів — у їхніх ногах, а сила левів — у їхніх серцях. Поки місцевість була відкритою, олень біг уперед усе далі й далі, але коли добіг він до гаю, то заплуталися його роги в гілках, і став він здобиччю для лева. Розуміючи, що прийшла смерть, олень сказав собі:

— Нещасний я! У чому боявся зради, те мене врятувало, а на що я найбільше сподівався, те мене занапастило.

Езоп

Чим милувався олень? Чим був незадоволений?
Як ти гадаєш, яка мораль цієї байки?

Прочитай.

Незвичайний острів

Японська притча

На одному острові жив страшенний ледар. Цілими днями нічого не робив і тільки мріяв про несподівану уда-

чу, коли він розбагатіє. А якось довідався, що поруч є ще один острів, і живуть там люди, які мають лише одне око.

Ледар дуже зрадів, узяв човен і поплив до сусіднього острова.

Він вирішив заманити кого-небудь, посадити в клітку й показувати за гроші.

Щойно ледар вийшов на берег, як йому відразу поталанило, назустріч йшов один із мешканців острова. Ледар дуже чемно запросив його до себе в гості, і той погодився, але тільки після того, як чужинець ненадовго зайде в гості до нього.

До будинку збіглися брати господаря і почали показувати пальцями на ледаря, дивуючись його каліцтву.

Тоді господар радісно посміхнувся і наказав братам зв'язати ледаря.

— Ми посадимо цього двококого в клітку й будемо показувати за гроші. Адже кожний захоче подивитися на таку потвору.

Чого навчає нас ця притча?

Які людські недоліки вона викриває?

Прочитай.

Хто не працює, той не їсть

Болгарська казка

Коли свати приїхали за нареченою, її мати наказала їм:

— Бережіть її. Вона в мене єдина дитина, до важкої роботи не привчена. Не давайте їй мітлу, не змушуйте двір мести, а то ще, Боже борони, запорошить собі очі. Не посилайте по воду, плечі у неї тендітні, не впорається з повними відрами. Покладете їй під голову пухову подушку, вона в мене звикла на м'якому спати.

Свати перезирнулися, але нічого не відповіли.

— Обіцяйте, що ніколи слова поганого їй не скажете. Не звикла вона лайку чути.

— Не хвилюйтеся, ми не звикли лаятися, — відповів батько нареченого.

Приїхали вони додому, повечеряли та й лягли спати. Рано-вранці батько встав і розбудив усіх.

— Прокидайтеся! — крикнув він. — У поле збирайтеся.

— А що ми будемо там робити? — протерла сонні очі дівчина й солодко позіхнула.

— Кукурудзу сапати.

— Мотикою? — запитала матусина дочка.

— Звичайно, мотикою, — відповів батько.

— Я не піду. Мотика надто важка для мене.

— Добре, — сказав батько. — Залишайся, прибери в хаті, приготуй вечерю.

Пішли всі в поле, а молодиця залишилась удома. До полудня ніжилася в ліжку, поки не зголодніла. Встала й почала у горщики заглядати, але нічого не знайшла.

— Нічого мені не залишили, забули про мене, — подумала вона й пішла в сад помилуватися квітами.

Там вона лягла під дерево, зірвала кілька черешень, щоб хоч якось утамувати голод, і заснула. Так минув день.

Увечері повернулися з поля чоловік, свекор зі свекрухою, втомлені й голодні. Роздивилися, а в хаті не прибрано, відра порожні, вогонь погас, кури пішли на сідало голодними.

Мати нареченого поставила мотику, принесла з криниці повні відра води, розпалила вогонь, замісила хліб і нашвидкоруч приготувала вечерю. Дівчина дивилася на неї, сидючи на лавці, й лише махала ногами. Коли вечеря була готова, мати покликала усіх до столу. Дівчина сіла першою. Батько взяв хліб і розламав його на три частини. Одну дав дружині, другу — синові, а третю залишив собі.

— А невістці? — здивувалася мати.

— Вона не голодна. Хто не працює, той їсти не хоче.

Дівчина закопилила губи, образившись, встала з-за столу, пішла у свою кімнату й розплакалася. Усю ніч голодна переверталася з боку на бік і роздумувала. Задрімала лише над ранок. Тільки-но прокукурікали треті півні, вскочила невістка, пошукала очима свекруху й чоловіка, але вже нікого не було — усі пішли в поле ще до світанку. Тоді дівчина засукала рукави, принесла з криниці води, розпалила вогонь, зварила вечерю, замісила тісто в діжі, спекла хліба. Упоравшись із домашньою роботою, взяла прядку й сіла прясти на ґанку. Увечері втомлені робітники побачили, як старалася для них невістка. Дівчина накрила на стіл, подала свекру хліб і з тривогою чекала, як він вчинить. А батько взяв хліб і розламав його на чотири частини. Найбільший шматок дав невістці:

— Їж, дитино, ти заслужила цей хліб, тому що сьогодні попрацювала, як годиться.

Ніколи ще дівчина не їла такого смачного хліба.

Чи добре мати виховала доньку?

Які недоліки були в дівчини?

Як їй вдалося їх подолати?

Як ти гадаєш, чому хліб видався дівчині таким смачним?

Які недоліки людини ви можете назвати?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

На впертого нема ліку.

Мало хотіти, треба попотіти.

Багато обіцяє, а мало дає.

Краденим добром, не збагатієш.

Скупий платить двічі.

Людина красна не словами, а ділом.

Доберіть антоніми до поданих слів:

- жадібність —
- лінивість —
- хвалькуватість —
- задрість —
- байдужість —

Обговоріть один з недоліків людини (на вибір). Оберіть шляхи його подолання.

Підсумуй свої знання

- Головними недоліками людини є жадібність, озлобленість, зарозумілість, лінь, гордість та інші.
- Кожна людина має старатися виправити собі свої недоліки.

Перевір себе

1. Які людські якості тобі подобаються, а які — ні? Чому?
2. Що ти вважаєш недоліком людини?
3. Які недоліки є в тебе? Чи хотів би ти їх виправити? Що потрібно для цього зробити?

Придумай коротеньку казку про недоліки людини.

Тест «Перевір себе»

1. Допомагає культурним взаєминам між людьми...

- А** впертість, жадібність
- Б** доброта, взаєморозуміння, чесність
- В** жорстокість, заздрість

2. Роботу виконувати легше, якщо працюєш...

- А** самотійно
- Б** з людьми, які мають різні думки щодо виконання цієї роботи
- В** з однодумцями

3. Культура поведінки — це...

- А** спілкування з іншими людьми
- Б** дотримання встановлених норм без нагадування і примусу
- В** поводитися так, як подобається тобі

4. Вибери правило культурної поведінки в гостях...

- А** постійно привертати до себе увагу
- Б** прийти на гостину вчасно
- В** таємничо розмовляти тільки з одним із гостей

5. До конфліктів призводять:

- А** компроміси
- Б** взаєморозуміння
- В** гнів

6. Шанобливо ставитись до своєї родини — це...

- А** допомагати батькам, дідусям і бабусям
- Б** не спілкуватися з дідусями та бабусями
- В** нехтувати зауваженнями батьків

7. Назви правила поведінки в школі, на вулиці.

8. Віднови прислів'я. Поясни, як ти його розумієш.

справ, Життя, добрих, для, дане.

Розділ 3. ЛЮДИНА В СУСПІЛЬСТВІ

§ 18. Чи потрібна людині держава?

Поміркуй! Що таке, на твою думку, держава?
Які держави ти знаєш?

Полювання на мамонтів

Серед представників тваринного світу постійно триває боротьба за виживання. Людина не настільки швидка і сильна, як багато хижаків. Тому вона скоріш за все просто не витримала б такої конкуренції та загинула. Проте люди наділені розумом, тому вони об'єднувалися і спільно перемагали тварин, що перевершували їх силою та розмірами у десятки разів.

Розгляньте малюнок. Складіть розповідь про те, як первісні люди полювали на мамонтів.

Гончарство

Згодом люди зрозуміли, що необхідно розподіляти обов'язки. Хтось добре будував. У когось краще виходило робити посуд із глини. А хтось просто був вправним мисливцем. Коли кожна людина робила щось

одне, то уся громада отримувала гарний посуд, добротні будинки, більше їжі. Це позитивно позначилося на якості життя людей. Згодом громади стали розро-

статися, об'єднуватися зі своїми сусідами для обміну товарами або спільного захисту від ворогів. З таких об'єднаних поселень утворилися перші держави — Месопотамія і Єгипет.

Політична карта світу

Сьогодні ж державою вважається громада з власними кордонами, урядом і конституцією. Головна функція держави — зробити життя громадян комфортнішим. Приміром, щомісяця громадянин віддає державі невелику частку своєї зарплати — податок. Із податків держава будує лікарні, школи, дороги.

Але державою потрібно постійно керувати. А робити це всім разом неможливо. Тому люди раз у кілька років обирають для керування державою найманих менеджерів — президента і парламент.

Життя будь-якої держави влаштоване за певними правилами — законами, а її громадяни мають визначені права та обов'язки. Основним законом держави є конституція.

Держава — влада, керівництво; апарат політичної влади в суспільстві.

У якій державі ти живеш?

Яка столиця нашої держави?

Хто президент України?

Як називається український парламент?

Де записані права та обов'язки громадян України?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Як будемо в дружбі жити — нас нікому не зламати.

У працювитуму колективі всі заможні та щасливі.

Одна бджола меду не наносить.

Прочитай.

Закон понад усе

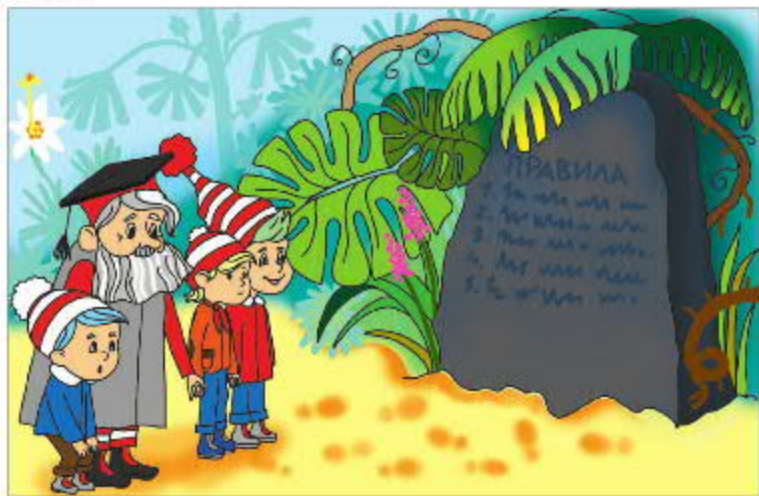
Із першого дня життя на острові пізнайки дуже часто сперечалися і сварилися. Вони вступали в суперечку з будь-якого приводу. І ніхто не хотів визнавати себе неправим. Інші спочатку з цікавістю спостерігали, а потім ставали на бік когось із тих, хто сперечався. І тільки Добряк намагався помирити кожного. У нього це непогано виходило. Але щойно він помирить одних, як десь уже зчепилися інші. Так і бігає увесь день.

Одного вечора, ледве тягнучи ноги, пішов Добряк пити чай до Мудреця.

— Ох, і втомився я сьогодні. Цілий день мирив цих невгамовних пізнайків. То красиву мушлю не могли поділити, то сперечалися, кому вдалося спекти найсмачніше печиво. А в одному місці ледве до бійки не дійшло, — поскаржився він.

— Здається, я знаю, чим тобі допомогти, — відповів Мудрець. — Ти, як найдобріший і найсправедливіший серед пізнайків, повинен скласти список правил і законів. Запиши туди все, що заборонено робити на острові, щоб уникати будь-яких конфліктів. Потім ми всі разом обговоримо цей список і будемо жити за новими правилами.

Багато часу Добряку не знадобилося. Уже вранці він зібрав усіх пізнайків і зачитав їм закони та правила, які повинні відтепер діяти на острові:

1. Кожен пізнайко має право на безкоштовні плоди цукеркового дерева, допомогу лікаря Травника й поради Мудреця.

2. Ніхто не може позбавити іншого пізнайка права бути вільним.

3. Заборонено прозивати і кривдити інших. Штраф — дві цукерки.

4. Заборонено під час суперечки кричати, штовхатися, тупотіти ногами й розмахувати руками. Штраф — одна цукерка.

5. Заборонено зводити наклепи один на одного. Штраф — дві цукерки й одне печиво.

6. Заборонено галасувати, смітити й нищити рослини. Штраф — прибирання території та висадження нових дерев.

Такі закони припали до душі кожному пізнайкові. Їх записали на великому камені і поставили у центрі поселення. З того часу на острові більше ніхто не сварився.

Чому Добряку довелося складати для пізнайків правила та закони?

Які правила мали жителі острова? А які обов'язки?

Які пункти можна додати до «конституції» пізнайків? Чому?

Доберіть прикметники, які б описували конституцію.

Підсумуй свої знання

- Історія створення перших держав сягає тих незапам'ятних часів, коли люди усвідомили, що колективна згуртованість допомагає у їхньому повсякденному житті.
- Для управління державою раз на кілька років люди колективним рішенням вибирають її керівників. Цей процес називається виборами.
- Конституція — основний закон держави, сукупність головних правових норм. Усі громадяни по-

винні виконувати прийняті закони. Хто їх порушує, відповідає за це.

Перевір себе

1. Чому люди почали об'єднуватися у громади?
2. Що таке держава?
3. Як називається основний закон держави?
4. Доведи, що кожна людина має не тільки права, а й обов'язки.

Порадсья з батьками і запропонуй статті «конституції» твого класного колективу. Врахуй у ній не лише свої інтереси, але й інтереси вчителів і батьків, не тільки свої права, але й обов'язки.

§ 19. Громадянські права та обов'язки

Поміркуй! Що означає бути громадянином? Де записані права та обов'язки громадян України?

Громадянські права — це група прав, які захищають особисту свободу людини, її незалежність. Основними громадянськими правами людини є:

- право на життя та його захист;
- право на повагу людської гідності;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на свободу думки і совісті;
- право на охорону здоров'я та медичну допомогу;
- право на освіту та працю;
- право на рівність усіх людей перед законом і судом.

Громадянські права виникають з народженням людини. Вони не можуть бути скасованими, обмеженими чи подарованими.

Очевидно, що громадянські права захищають особу, її свободу від несправедливості як з боку держави, так і з боку інших людей.

Поясни вислів: «Твоя свобода закінчується там, де починається свобода іншої людини».

Із правами нерозривно пов'язані обов'язки громадянина. Людина зобов'язана виконувати їх, щоби при використанні своїх прав не завдавати шкоди державі, суспільству, іншим людям. Наприклад, у статті 23 Конституції України зазначається, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Але вона має водночас обов'язки перед суспільством, у якому здійснюється її вільний і всебічний розвиток.

Конституція встановлює такі громадянські обов'язки людини:

- шанувати державні символи;
- захищати Вітчизну, її незалежність;
- не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині;
- батькам утримувати дітей до їх повноліття;
- повнолітнім дітям піклуватися про своїх непрацездатних батьків;
- не посягати на права і свободи, честь і гідність інших громадян.

Пригадайте! Які права мають діти? Яке право, на вашу думку, найголовніше?

Права дітей захищені законодавчо. Так, ще в 1989 році складена Конвенція ООН про права дитини. В Україні вона діє з 1991 року. Текст Конвенції сьогодні можна

Емблема
Організації Об'єд-
наних Націй

легко знайти в Інтернеті. Кожна дитина має ознайомитися із цим документом для того, щоб знати свої права, уміти захистити їх.

Окрім прав, діти також мають обов'язки. Наприклад, обов'язком дитини є навчання. Усі діти з шестирічного віку повинні відвідувати школу. Якщо вони

добре вчитимуться, то у майбутньому кожна дитина зможе отримати професію, бути освіченим, добре підготовленим працівником.

Натомість держава піклується про те, щоби дітям не доводилося працювати, а більшість часу вони витрачали на навчання.

Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності.

Конвенція — угода між державами.

ООН (Організація Об'єднаних Націй) — міжнародна організація, створена для підтримання миру та безпеки у світі.

Де записані громадянські права та обов'язки?
Які документи законодавчо захищають права дитини?
Чому діти не ходять на роботу?

Прочитай прислів'я. Про які права чи обов'язки громадянина в них йдеться?

Батьківщина — мати, умій за неї постояти.

Наука для людини — як сонце для життя.

Не доспи, не доїж, а своїх діток потіш.

Батька й матір годувати — борги віддавати.

Прочитай.

Про відповідальність

Східна притча

Жив собі на світі чоловік на ім'я Вальмікі. Він грабував і, не вагаючись, убивав людей, якщо вони йому чинили опір.

У ту пору жив також музикант, поет і мудрець — Нарада. Люди любили його за меткий розум і веселу вдачу. Він завжди посміхався, жартував, а якщо його просили зіграти, ніколи не відмовляв. Інструмент завжди був з ним. Це була гітара з однією струною, що називається ектара. Відомо, чим простіший інструмент, тим вищою має бути майстерність музиканта. І Нарада добував з ектари чарівні звуки.

Якось зібрався він у сусіднє село, а дорога пролягала через дрімучий ліс, у якому орудував бандит Вальмікі. Люди почали відмовляти його від небезпечної поїздки.

Але Нарада відповів:

— Я хочу подивитися на того лиходія, що зробив вас боягузами.

І Нарада пішов, тому що вірив у музику більше, ніж у жорстокість людини.

Почув Вальмікі чарівну музику і вийшов на дорогу. Він був здивований, побачивши самотнього чоловіка без будь-якої зброї. Від цього і він, і його музика видалися ще прекраснішими. Уперше бандит відчув нерішучість.

— Хіба ти не знаєш, — звернувся він до музиканта, — що ходити цією дорогою небезпечно?

Нарада, продовжуючи грати, звернув з дороги й сів поруч із Вальмікі, який гострив свій величезний меч. Догодавши мелодію, він звернувся до грабіжника:

— Ти дуже колоритна особа, але що ти робиш у похмурому лісі сам?

— Я грабую людей і в тебе зараз відберу всі твої багатства, — відповів Вальмікі.

Нарада промовив:

— Мої багатства інші, вони внутрішні, і я із задоволенням можу поділитися ними з тобою.

— Мене цікавлять тільки матеріальні цінності, — відповів бандит.

— Але ж вони ніщо у порівнянні з духовними цінностями. Хіба ти не зрозумів цього, коли я грав? Ось ти така сильна людина, скажи, навіщо ти грабуєш і убиваєш?

— Заради своєї сім'ї: матері, дружини й дітей. Якщо я не принесу їм грошей, то вони будуть голодувати. Я ж нічого іншого робити не вмію, — пояснив Вальмікі.

Нарада зітхнув:

— А чи потрібна їм така жертва? Ти запитував у них, чи готові вони розділити твою провину за злочини?

Уперше Вальмікі замислився.

— Раніше я не думав про це, — відповів бандит, — але тепер...

— Тож піди й запитай їх, а я чекатиму на тебе.

Грабіжник прийшов додому й запитав свою матір.

Вона здивовано заперечила:

— Чому я повинна ділити з тобою відповідальність за твої злочини? Я — твоя мати, і твій обов'язок — годувати мене.

І дружина додала:

— З якого дива я буду відповідати за твої гріхи? Я нічого поганого не зробила й не маю гріха ні перед Богом, ні перед людьми.

Вальмікі повернувся до Наради й промовив:

— Ніхто не хоче ділити зі мною відповідальність. Я самотній, і що б я не робив заради сім'ї, за все відповідатиму сам.

Які права людей порушував Вальмікі?

Чому він вчиняв злочини проти людей?

Яким своїм обов'язком знехтував грабіжник ще в дитинстві?

Перед ким людина несе відповідальність за порушення законів?

Складіть невелику казку про безвідповідальне тигреня, яке нікого не слухало, а робило все на свій лад.

Підсумуй свої знання

- Громадянські права — це група прав, які захищають незалежність людини, її індивідуальну свободу.

ду. Крім прав, кожна людина має ще й обов'язки. Головний обов'язок кожного — не порушувати і не утискати права іншої людини.

- Конституція України визначає не тільки державний устрій, а також права та обов'язки її громадян.

Перевір себе

1. Що таке громадянські права? Назви їх.
2. Якими правами громадянина України користуєшся ти і члени твоєї родини?
3. Чому обов'язки громадянина пов'язані з його правами?
4. Як батьки турбуються про тебе?
5. Розкажи про свої обов'язки як члена сім'ї, учня класу, громадянина України.

§ 20. Основні символи держави

Поміркуй! Що ти знаєш про державні символи України?

Прапор

Прапор України

Побутує думка, що кольори українського прапора символізують жовті поля пшениці й синє небо. Практика використання цих кольорів на стягах сягає далекої давнини. Так, ще в 15 столітті львівські лицарі зображали жовтого лева на синьому тлі. І за-

порізькі козаки теж вподобали такі барви. Кожен козацький полк мав власне знамено, переважно синьо-жовтих відтінків.

На Державному прапорі України синя смуга розташована зверху, а жовта — знизу, хоча у давнину використовували два варіанти.

Незважаючи на глибину коренів українського прапора, найстарішим вважають прапор Данії. Використовувати його почали ще в 13 столітті.

Герб

Україна, як і будь-яка інша держава, має два герби — малий і великий. Малий герб — це добре відомий тобі жовтий тризуб на синьому щиті. Хоча затверджений він був у 1992 році, проте історія його походження сягає далеких часів. Київський князь Володимир Великий першим почав зображати тризубець на монетах і печатках. А ось великий герб України існує поки у вигляді проекту. Основним елементом великого Державного герба нашої держави є малий герб, якого з одного боку тримає запорізький козак, а з іншого — коронований лев. Проте офіційно зображення великого герба досі не затвердили.

Великий герб України

Гімн

Вірш «Ще не вмерла України...» був написаний у далекому 1862 році українським поетом і громадським діячем Павлом Чубинським. Незабаром композитор Михайло Вербицький, натхненний патріотичними словами, написав до нього музику. Згодом, у 1917 році, ця композиція стала гімном української держави, яка тоді проіснувала до 1920 року. Лише після проголошення незалежності

України в 1991 році вона знову стала державним символом. Однак остаточно текст Гімну України затверджено спеціальним законом у 2003 році.

Михайло Вербицький

Павло Чубинський

Гімн України

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Доберіть прикметники, які б охарактеризували Гімн України.

У деяких країнах є два гімни. Один — національний, а другий — королівський. Його, як правило, виконують тільки в присутності членів королівської сім'ї. Так, приміром, національний гімн Великої Британії «Боже, бережи королеву!» одночасно є королівським гімном Австралії, Канади, Нової Зеландії та інших держав.

Прочитай.

Мова

Найперше своє слово ти промовив мовою, якої навчила тебе матуся. Цю мову називають рідною або материнською. Це мова, якою говорять у твоїй сім'ї. Окрім цього, кожна держава має свою, офіційно визнану мову, яку повинні знати всі її громадяни. Ця мова називається державною.

В Україні державною мовою є українська. Про це записано в Основному законі нашої держави — Конституції. Цією мовою видають закони й укази. Це мова державного радіо і телебачення. Нею навчаються студенти в університетах та учні у школах. Державна мова є рідною для більшості населення нашої країни. Обов'язок усіх громадян — вивчати її і добре володіти нею.

Українська мова за своєю милозвучністю посідає одне з перших місць у Європі. Її красу та співучість визнає весь світ.

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Хто Гімн знає — Україну прославляє.

Де Прапор піднімають, там Україну величають.

Гербом дорожи — Україні служи.

Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається.

Прочитай.

Мідний ведмідь

Загалом, на острові пізнайкам було затишно й цікаво. Але багато хто з них сумував за домівкою. Тому щоб

почуватися як удома, вони запровадили на острові свої свята і традиції. Наприклад, на Новий рік замість ялинки прикрасили пальму, пообсипали її листя кокосовою

стружкою, що нагадувала сніг, а навколо розкидали білу глину, імітуючи снігові кучугури.

Драконові змайстрували з ліан і водоростей довгу бороду. Він дуже старався, граючи роль Діда Мороза. Але все переплутав і вручив пізнайкам подарунки ще до того, як кожен з них розповів віршик чи заспівав пісеньку. Загалом, було дуже весело. Але новорічні свята швидко промайнули. Острів знову перетворився на звичайні тропічні джунглі.

Тому потрібно було придумати щось таке, що постійно нагадувало б пізнайкам про батьківщину.

— От якби ми могли випустити у тутешні ліси наших звірів, — подав ідею один з них. — А то тут лише крокодили, слони й мавпи. Набридли вже. Згадайте тільки, як удома ми весело дражнили ведмедя, а потім тікали від нього. Ох... Та де ж його візьмеш тепер, того ведмедя? — додав пізнайко, сумно зітхнувши.

— Стривайте-но! А що, як ми виріжемо з дерева фігуру ведмедя? Ні, краще виплавимо з міді. Поставимо її в центрі нашого поселення, як згадку про рідну землю. А інші народи, які житимуть на острові після нас, вважатимуть, що тут колись водилися справжні ведмеді. Оце потіха буде! — підхопив ідею Жартівник.

Задум усім сподобався. Вже наступного дня робота закипіла. Якщо досі пізнайки виплавляли з міді лише ма-

ленькі цвяшки, то зараз перед ними постало завдання зробити велику й важку статую ведмедя. Тому роботи вистачало на всіх. Навіть Лінюх хоча й неохоче, але носив із печери дракона важкі шматки мідної руди.

Через кілька днів злагодженої праці фігура клишоногого звіра стояла на призначеному місці. Вона яскраво сяяла, відбиваючи щедрі промені тропічного сонця, і нічим не відрізнялася від справжнього грізного й могутнього ведмедя з рідного краю пізнайків.

Що запровадили пізнайки на острові, щоб почуватися як удома?

Чому символом батьківщини для них став ведмідь?

Що на чужині тобі може нагадувати про Вітчизну?

Державні символи — це встановлені Конституцією особливі розпізнавальні знаки держави.

Прочитай вірш. Що нагадують авторів кольори українського прапора?

Прапор України

Україна — це небо блакитне,
А в тім небі — зірки золоті.
Сяють нам з високості привітно
Ці два кольори, ніжні й прості.

Україна — це жовта пшениця
І блакитні волошки у ній.
Гей, як любо кругом — подивися! —
В тій країні коханій моїй!

Угорі — небозвід оксамитний,
А внизу — колосисті поля.
Край вітчизняний, край наш привітний —
Рідне небо і рідна земля.

Павло Дубів

Складіть правила, яких потрібно дотримуватися під час виконання Гімну України.

Підсумуй свої знання

- Основними символами держави є прапор, герб, гімн і мова.
- Державний прапор України — стяг із двох горизонтальних рівновеликих смуг синього і жовтого кольорів. Малий герб України — жовтий тризуб на синьому щиті. Гімн України — національний гімн на музику М. Вербицького із словами першого куплету та приспіву твору П. Чубинського «Ще не вмерла України...». Державною мовою в Україні є українська мова.

Перевір себе

1. Що є Державним гербом України? Де його можна побачити?
2. Коли виконують Гімн України?
3. Які кольори прикрашають Державний прапор України?
4. Чому кожен громадянин нашої країни повинен володіти українською мовою?
5. Поясни зміст положення Конституції України: «Шанування державних символів є обов'язком громадян України».

§ 21. Турбота кожного про культурну спадщину і довкілля

Поміркуй! Що таке культура народу?

«Весілля на Полтавщині»,
Михайло Онацько

Усі народи на Землі мають свої неповторні риси, кожен з-поміж інших вирізняється передусім культурою. Усе, що за багато поколінь створив народ, — звичаї і обряди, пісні та казки, картини художників і вироби народних майстрів, твори композиторів і письменників, архітектурні споруди та парки —

це є культурною спадщиною. Україна має дуже давню культуру, якій понад тисячу років. Свої витоки вона бере ще з Київської Русі — часів князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

Стоянка первісної людини

Якщо комусь із вас доведеться побувати в Американському музеї природознавства, що в Нью-Йорку, на

Мангеттені, то обов'язково запитайте: «Що в експозиції найдавніше?» Відповідь буде несподівана: вас приведуть до діорами, на якій увічнили фрагмент Десни, конструкцію житла, зроблену з кісток, муляжі чоловіка та жінки (ймовірних жителів того часу) із написом: «12 тисяч років до нашої ери, українське село».

Отож, батьківщиною всесвітньо відомого поселення є територія сучасної України. Осторонь залізниць та автомобільних магістралей, серед глибоких байраків, що збігають до красуні Десни, загубилось село Мезин, де плин часу немовби зупинився.

А починалось усе доволі буденно. Козак Сисой Кошель заходився споруджувати нову хату і під час земляних робіт знайшов значну кількість кісток викопних тварин. Згодом, у 1906 році злива розмила поблизу схил яру,

оголивши великі кістки мамонта.

Коли ж під час будівництва підвалу з північного боку хати знову були знайдені великі кістки, місцевий священик відправив їх до Чернігова. На знахідки звернув увагу відомий краєзнавець Петро Добровольський. За його ініціативою на місці знахідки було проведено невеличкі розкопки. Виявилось, що знайшли залишки поселення людей, яке існувало близько 20 тисяч років тому. Тепер на місці стоянки, у старому житловому будинку, знаходиться Мезинський археологічний музей, який є найбільшим сільським музеєм у Європі.

Мезинський археологічний музей, м. Чернігів

Фрагменти розкопок, що знаходяться у музеї

У ньому серед іншого експонується малюнок, нанесений на витончений браслет із кістки мамонта. Його розшифровують як найдавніший календар.

Діорама — картина разом з бутафорським планом (фігурами людей, макетами різних предметів та ін.) для підсилення загального враження.

Собор святої Софії у Києві

«Хрещення Володимира», В.М. Васнецов

«Бібліотека Ярослава Мудрого», О. Гальчинська

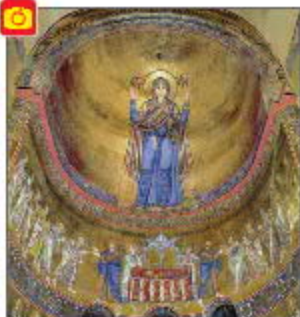
Софійський собор

Серед збережених на теренах Східної Європи пам'яток архітектури Собор святої Софії у Києві є найдавнішим.

Назва собору «Софійський» походить від грецького слова «софія», що в перекладі означає «мудрість». Присвячений мудрості християнського вчення собор, за задумом творців, мав утверджувати християнство на Русі. Тут відбувалися церемонії «посадження» князів на київський престол, прийоми іноземних послів; біля стін Софійського собору збиралося київське віче; при Софійському соборі велося літописання і була створена Ярославом Мудрим перша відома у Київській Русі бібліотека. У стінах цього храму проходили вишкіл і перші покоління київських будівничих та малярів, які навчалися тут не лише техніки кам'яного будівництва, новим ремеслам

і мистецтвом, а й умінню передавати набуті знання та досвід своїм наступникам.

Мозаїка «Оранта»

І сьогодні вражає своєю досконалістю та красою кожного, хто переступає поріг Софії Київської, робота майстрів, які зводили цей собор та прикрашали його стіни мозаїками і фресками.

Собор святої Софії занесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Він є державним музеєм-заповідником. З цієї причини у ньому заборонено проводити богослужіння. Винятком із цього правила є День Незалежності України, коли в Софійському соборі представники різних релігійних конфесій здійснюють спільне богослужіння на честь України.

ЮНЕСКО (повна назва — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) — це міжнародна організація, покликана берегти й охороняти пам'ятки культури світового значення.

Пересопницьке Євангеліє

Пересопницьке Євангеліє — визначна рукописна пам'ятка староукраїнської літературної мови й мистецтва, переклад Євангелія так званою простою мовою, досить близькою до народної.

Пересопницьке Євангеліє

Роботу над Євангелієм розпочали у 1556 році у Свято-Троїцькому монастирі на Волині, а завершили у 1561 році в Пересопницькому монастирі. Рукопис оздоблений орнаментами

в українському стилі, прикрашений високохудожніми кольоровими заставками й мініатюрами. За красою та багатством оформлення Пересопницьке Євангеліє не може зрівнятися з жодним українським рукописом. Маса книги — 9 кг.

Із 1948 року Пересопницьке Євангеліє зберігається у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ця духовна святиня українського народу набула значення політичного символу нації — на Пересопницькому Євангелії під час інавгурації присягають президенти України.

Що таке культурна спадщина?

Де зберігається культурна спадщина України?

Які ти знаєш музеї? Що в них експонується?

Які відомі тобі здобутки культури можна віднести до культурної спадщини українського народу?

Які пам'ятки історії є у твоїй місцевості? Чи доводилося тобі їх відвідувати?

Розгляньте малюнки. Якими народними ремеслами славляться українці?

Прочитай.

Про Україну

Легенда Наддніпрянщини

Існує легенда про те, як одного разу Бог між країнами ділив різні багатства. Всім дісталися якісь скарби. І раптом Бог помітив, що невеличка на зріст дівчина в бідному одязі плаче в куточку. Їй нічого не залишилося.

Довго Бог розмірковував, чим допомогти сердешній, що подарувати, і нарешті сказав:

— Я тобі подарую найдорожче, що в мене залишилося, — пісню!

І пішла дівчина, усміхнена і щаслива, крізь віки із цим скарбом. А була це наша славетна Україна, яку знають у світі як країну, сповнену найніжніших, наймелодійніших пісень.

Що ще можна віднести до культурної спадщини нашого народу?

Пригадайте жанри усної народної творчості. Позмагайтеся, яка група назве їх більше.

Прочитай.

Рідна земля

Люба дитино! Україна — це твоя рідна земля. Тут ти живеш. На ній багато зелених лісів, високих гір, безмежних полів, квітучих садів і глибоких річок.

Поглянь навколо себе, і ти побачиш, яка навколо краса — квіточки, травичка, над ними тішаться метелики. У блакитному небі яскраво світить сонечко. А в лісах та садах весело виспівують птахи.

Вдивляйся в красу, милуйся нею — і ти відкриєш для себе світ доброти. Прислухайся до співу пташок, разом з ними наспівуй свою пісню радості Життя. Спостерігай, як

«Горґани»,
Василь Красьоха

дзюрчить струмочок, і з кожним днем відкривай для себе щось нове та цікаве. Твоє серце сповнюватиметься радістю й добротою.

Бережи рідну землю! Не зривай даремно квіти, не топчи їх, а уважно вдивляйся — і відкриєш таємницю краси. Не ламай даремно гілок, а краще посади деревце, і воно зростатиме разом з тобою. Не забруднюй нашу землю, і тобі буде приємно ходити по ній — чистій і гарній.

Вдивляйся, милуйся і відкривай для себе світ природи. І тоді твоя рука не зможе знищити красу й робити щось погане.

За Марією Шевчук

До чого закликає автор оповідання?

Чому потрібно оберегати і шанобливо ставитися не тільки до культурних скарбів, а й до довкілля?

Підсумуй свої знання

- Культурна спадщина — це частина матеріальної і духовної культури народу, створена минулими поколіннями, що витримала випробування часом і передається з покоління до покоління як щось цінне і шановане.
- Окремі пам'ятки культури України занесені до фонду ЮНЕСКО, тобто мають цінність світового значення.

- Безцінним надбанням української культури є народне мистецтво та фольклор. У них збережена пам'ять минулих поколінь.
- Кожен українець повинен дбати про збереження культурної спадщини та довкілля.

Перевір себе

1. Що належить до культурної спадщини нашого народу?
2. Що ти знаєш про особливості української культури?
3. Як ти дбаєш про збереження культурних надбань свого народу?
4. Поясни, чому потрібно кожному турбуватися про довкілля.

Підготуй проект про українського художника: коротко опиши його життя, знайди репродукції картин. Організуй разом з однокласниками у класі виставку «Художники України».

§ 22. Приклади правопорушень серед дітей і відповідальність за їх скоєння

Поміркуй! Чи всі в нашій державі дотримуються законів? Наведи приклади із життя. Що відбувається з людьми, які не поважають законів? Що таке правопорушення?

Якщо ти порушиш якесь правило етикету, то можеш викликати сміх чи осуд у довколишніх. Але є вчинки, що можуть мати дуже сумні наслідки і для тебе, і для твоїх рідних. Наприклад, діти відпочивали на узліссі. Поряд колосилося поле стиглої пшениці. Хлопці розпалили вогнище і пекли на ньому картоплю та яблука. Через необережність полум'я перекинулося на пшеничний лан. Близько гектара поля було вкрито попелом і сажею. Ін-

ший випадок — школярі заради розваги порізали обшивку сидіння у тролейбусі чи розмалювали фарбою з балончика стіну будинку.

Такі вчинки називають правопорушенням, тому що вони порушують правила життя у суспільстві.

Ще здавна люди розуміли, що діти не повинні відповідати за правопорушення нарівні з дорослими. Російська імператриця Катерина II у 1765 році підписа-

ла указ, у якому визнала дітей, які не досягли 10 років, неосудними. Їх не можна було карати навіть бато́гом. Неповнолітніх, які провинилися, віддавали на виправлення батькам, опікунам або іншим родичам. Але якщо дитина скоїла особливо тяжкий злочин, її могли примусово помістити в монастир на перевиховання.

Сьогодні в Україні вік, з якого настає відповідальність за свої вчинки за законом, становить 14 років. До цього часу дитину не мають права ув'язнити. Тому відповідальність за вчинки таких правопорушників несуть батьки.

*Виховна колонія
на Рівненщині*

Вони будуть змушені відшкодувати всі збитки, яких завдала бездумна поведінка їхніх дітей. Але й після досягнення ними чотирнадцятилітнього віку їх можуть заарештувати або спроводити у виправний заклад тільки в крайньому випадку. Найчастіше неповнолітніх засуджують до виправних робіт або позбавляють

права займатися певною діяльністю. Більшість фахівців у галузі права переконані, що дітей-злочинців потрібно не карати, а перевиховувати. Адже перебування у в'язниці не змінить подальшу долю малолітнього правопорушника на краще, а швидше — навпаки.

Правопорушення — порушення прав інших людей; поведінка, наслідки якої завдають шкоди іншим.

Покарання — передбачений законом засіб впливу на того, хто скоїв злочин.

Обговоріть, що може трапитись, якщо:

- прогуляти уроки;
- розбити вуличний ліхтар;
- розмалювати стіни у під'їзді;
- вкрасти у магазині шоколадку;
- підпалити кнопку дзвінка у будинку;
- викликати швидку допомогу на чужу адресу.

Прочитай.

Історія про хулігана

В одному місті була невелика школа. У ній навчався хлопчина, котрий постійно кривдив однокласників, кривлявся на уроках, відволікаючи учнів, і сперечався з учителями. Хто тільки не намагався перевиховати хулігана! Та не вдавалося нікому — ні вчителям, ні директору. Батьки його теж нічого не могли вдіяти, бо він не слухав їхніх порад і не виконував настанов. Зроблять йому

зауваження або в куток поставлять — опустить очі, прикинуться, що жаліє про скоєне, а наступного дня знову за старе: чи штовхне когось, чи цукерку відбере, чи дівчаток за коси смикне.

Ох і набридло це однокласникам! І вирішили вони влаштувати хуліганові бойкот. Не віталися з ним, перестали відповідати на запитання, словом, не звертали на нього уваги. А коли кепкував з учителів, ніхто з дітей не сміявся. Всі мовчки сиділи й робили вигляд, що його у класі немає. Спершу хлопчисько на це не зважав. Потім почав сердитися на однокласників. Але врешті збагнув, що вони налаштовані рішуче. «Невже я їх скривдив? Невже я такий поганий?», — розмірковував хлопчина. Він обдумав свої вчинки й нарешті зрозумів, що діти мають повне право на нього ображатися, оскільки повадився він ганебно.

Тоді хлопчик твердо вирішив змінити власну поведінку. Наступного дня він більше нікого не кривдив, а навпаки, пропускав дівчаток і вчителів уперед, не гасав коридорами, збиваючи з ніг усіх на своєму шляху, а після уроків за власним бажанням начисто вимив класну дошку. Через кілька днів діти вже не бачили у своєму однокласникові хулігана і згодом потоваришували з ним.

Відтоді у школі учнів цього класу вважають найдружнішими, а спосіб, який вони обрали для перевиховання, — найбільш дієвим.

Які правопорушення вчиняв хлопчик? До чого вони могли призвести? Чого навчає це оповідання?

Чи вважаєш ти правильним те, що дітей до 14 років не можна карати за усією суворістю закону?

Поміркуйте і поясніть вислів: «Обираючи вчинок, ти обираєш і наслідки, до яких він призводить». Наведіть приклади.

Підсумуй свої знання

- У сучасному світі діти не можуть нести таку ж кримінальну відповідальність за свої вчинки, як і дорослі.
- Вік початку кримінальної відповідальності в Україні — 14 років.
- Хоча неповнолітню дитину і не можуть ув'язнити, це не означає, що вона може спокійно порушувати закон. У законодавстві існують і інші види покарання для малолітніх правопорушників.

Перевір себе

1. Що таке правопорушення?
2. З якого віку настає відповідальність дитини за правопорушення?
3. Яку відповідальність несуть батьки за скоєні дітьми правопорушення?
4. Назви основні правопорушення, поширені серед дітей.

Знайди в художній літературі чи інших джерелах твори про правопорушників. Підготуйся до обговорення у класі поведінки персонажів твору.

§ 23. Соціальна роль людини

Поміркуй! У чому неповторність людини? У чому твоя унікальність?

Кожна людина — неповторна. Разом з тим вона є членом суспільства, тобто виконує певну соціальну роль. Наприклад, Катя Гончаренко. Вдома вона донька своїх батьків, сестричка свого старшого брата, онучка своїх дідусів і бабусь. У школі вона — учениця, у громадському транспорті — пасажир, у бібліотеці — читач, у магазині — покупець, у лікарні — пацієнт. Виходить, що ти виконуєш щодня декілька ролей. І кожна з них вимагає дотримання певних правил, інакше твоя поведінка буде видаватися смішною, дивною чи навіть непристойною.

Поведінка людини залежить від того, яку соціальну роль у суспільстві вона виконує. Контролер у тролейбусі вимагає в тебе квиток на проїзд не тому, що хоче з тобою познайомитися, а тому, що він виконує соціальну роль контролера і його обов'язок — перевірити квитки у пасажирів.

Учитель

Поміркуй! Яка соціальна роль шкільного учителя?

Учитель — одна з найдавніших професій на землі. Її представники були навіть серед первісних людей. Як правило, ними ставали найстарші члени громади. Вони допомагали молоді опановувати різні способи полювання та передавали досвід виживання у складних умовах.

Поступово наука розвивалася, доступних знань більшало. Тому професія вчителя стала доконче необхідною. Сьогодні ж, в епоху стрімкого розвитку технологій, лекції з різних предметів можна слухати й за допомогою комп'ютера,

і навіть отримувати завдання чи оцінку за їх виконання. Але повністю замінити вчителя комп'ютер не зможе ніколи. Тому що до кожного учня потрібний індивідуальний підхід. Хтось, наприклад, добре розуміє тему з першого разу, а комусь треба пояснити ще раз, наводячи зрозуміліші приклади. Особливість роботи віч-на-віч не можна замінити жодною комп'ютерною програмою. Тому навіть у далекому майбутньому праця вчителя буде потрібною.

Поміркуй, чому професія учителя одна з найдавніших на землі. Чи зможе робот замінити учителя? Чому?

Доберіть прикметники до слова «учитель».

Змодельуйте ситуацію «Я — учитель». Розкажіть у своїй групі про щось, чого інші не знають (наприклад, про улюблену книгу, цікаву подорож, пригоду на канікулах). Перевірте, чи уважно і вдумливо вас слухали однокласники, поставивши їм кілька запитань за змістом розповіді.

Водій

Поміркуй! Назви недоліки та переваги професії водія.

Професія водія дуже давня, правда, спочатку водії «кермували» не автомобілем, а кінним екіпажем. А коні, як відомо, часто бувають норовистими та примхливими. Тому кучер (саме так називали водія кінного екіпажу)

мав уважно стежити за конями, щоби вчасно відреагувати на їхні вибрики. Перші водії самохідного транспорту з'явилися у 18 столітті. Але рухалися такі автомобілі

трохи швидше, ніж людина ходить пішки. Їх переганяли навіть кінні упряжки, і з тодішніх водіїв автотранспорту глузували і перехожі, і кучери.

Уже через кілька десятиліть років ситуація суттєво змінилася на користь машин. Виробництво автомобілів зробило великий крок уперед. Пасажири почали масово пересідати на колісний транспорт. А в наш час кінний екіпаж можна зустріти хіба що на атракціоні для туристів.

Сильвестр Роупер Говард (1823–1896), американський винахідник парових машин

Ми звикли, що водій — це людина, яка сидить за кермом і кермує транспортним засобом. Але це не завжди так. Приміром, в Азії і сьогодні можна зустріти такий вид транспорту як рикша. Це невеликий візок, у який замість коня впрягається людина. В Індії рикша дотепер є не тільки принадою для туристів, а й недорогим та зручним транспортним засобом. Водій рикші повинен

не лише добре орієнтуватися серед заплутаних вуличок міста, а й бути дуже сильним і витривалим.

Водії кермують не тільки наземним, але й повітряним транспортом. Правда, в цьому випадку їх називають пі-

лотами, але суть від цього не міняється. Окрім літаків і вертольотів, одним із найцікавіших літальних апаратів був дирижабль. На відміну від літака, йому не потрібна

Двомісний дирижабль
Au-12M

була злітно-посадкова смуга. Він піднімався догори, як повітряна куля. Під час Першої світової війни дирижаблі часто використовували для розвідки. Майже безшумно, сховавшись у хмарах, цей гігант пробирався до цілі. А тоді зависав над нею на кілька годин. Але схо-

вати дирижабль у хмарах було нелегко. І якщо ворог його помічав, то такі розвідники ставали легкою мішенню для ворожої артилерії. Влучити у величезний дирижабль було не важко. Уяви, як почувалися пілоти такого гіганта. Це як проїхати непомітно на слоні вулицями міста.

Наука розвивається дуже стрімко. Хоча у деяких країнах і дотепер користуються рикшами, але в розвинених державах уже почали випробовувати автомобілі, яким не потрібний водій. Пасажир вносить у комп'ютер адресу пункту призначення, а далі машина робить усе сама. Тому цілком можливо, що професія водія згодом стане менш затребуваною. Але це трапиться ще нескоро. Та й водії досить кмітливі люди, роботу, без сумніву, знайдуть.

Що нового ти дізнався про професію водія?

Назви основні якості, якими повинна володіти людина цієї професії.

Якщо професія водія перестане бути затребуваною, якою справою вони зможуть оволодіти найшвидше? Чому?

Змодельуйте ситуацію, виконуючи ролі водіїв різних транспортних засобів: міського автобуса, таксі, тролейбуса, приватного автомобіля. Враховуючи техніку безпеки та правила поведінки, покажіть, як мають поводитися пасажирів і водій.

Підсумуй свої знання

- Людина як член суспільства виконує кілька соціальних ролей. Кожна з них вимагає певної моделі поведінки.
- Сьогодні роль учителя частково перебрали на себе комп'ютерні технології. Але повністю замінити людину-педагога комп'ютер не в змозі.
- Наука і техніка розвиваються так швидко, що уже проходять випробування такі види транспорту, яким не потрібен водій.

Перевір себе

1. Назви свої соціальні ролі.
2. Які соціальні ролі виконують твої батьки?
3. У чому важливість праці вчителя та водія для нашої держави?
4. Яку професію хотів би ти обрати в майбутньому? Чому? Що для цього потрібно?

Візьми у батьків інтерв'ю на тему: «Чому ви обрали таку професію?»

Тест «Перевір себе»

1. Права і обов'язки громадян України записані в...

- А** Кримінальному кодексі України
- Б** Конвенції ООН
- В** Конституції України

2. Усі громадяни мають...

- А** рівні права
- Б** різні права
- В** особливі права

3. Правопорушення — це...

А недотримання правил ввічливості

Б законні дії людей

В протиправні дії людей, спрямовані на шкоду іншим людям

4. Незнання закону...

А звільняє від відповідальності за скоєний злочин

Б не звільняє від відповідальності за скоєний злочин

В допомагає спокійніше жити

5. Державними символами України є...

А Герб

В Прапор

Б Гімн

Г зброя

6. Державним Гімном України є пісня...

А «Ой у лузі червона калина»

Б «Ще не вмерла України ні слава, ні воля»

В «Боже великий, єдиний, нам Україну храни»

- 7.**   І тобі рости й не в'януть зроду,
Квітувать в поемах і віршах,
Бо в тобі — великого народу
Ніжна і замріяна душа.

Василь Симоненко

Автор писав у своєму вірші про...

А Україну

Б квіти

В українську мову

8. Культурну спадщину становлять...

А пам'ятники і храми

Б школи і університети

В ліси і поля

Розділ 4. ЛЮДИНА І СВІТ

§ 24. Земля — наш спільний дім

Поміркуй! Назви свою космічну адресу. Чому всі жителі планети Земля мають рівні права?

*Культура споживання їжі
давніх римлян*

*«Торг у країні східних
слов'ян», С.В. Іванов*

Земля — це домівка для всіх людей, які мають рівні права. Проте розуміння цієї істини прийшло до людей не відразу. У стародавні часи були люди вищого ґатунку. Вони мешкали у величезних будинках, споживали найсмачнішу їжу, носили найкращий одяг і коштовності, користувалися привілеями. Для їхнього блага працювали всі інші — слуги, селяни, ремісники. Особливо ганебним явищем була работоргівля. Якщо у первісні часи рабами ставали злочинці, боржники, полонені на війні вороги, то з розвитком суспільства людей почали перетворювати на рабів за расою та національною ознаками.

Чи справедливий такий суспільний порядок? Уяви, що у твоєму будинку люди живуть за принципом: хто живе на вищому поверсі, той і головніший, а хто — на нижчому, той має підкорятися. Хіба в цьому є хоч якась

логіка? Це так само безглуздо, як і любити або не любити людину за її колір шкіри, мову, релігію. На щастя, сучасне суспільство змогло відійти від варварських принципів. Сьогодні людство нарешті починає розуміти, що Земля — спільний дім для всіх, тому в кожного повинні бути однакові можливості та права.

Чи завжди усі жителі планети Земля мали рівні права?
Чому такий суспільний порядок був несправедливим?
До якого висновку прийшло людство?

Прочитай вірш. Поміркуй! Хто ще, окрім людей, є повноправними мешканцями Землі? Як треба до них ставитися?

Земля — планета голуба й красива,
І для усіх землян — великий дім,
В якому стільки казки, стільки дива,
І ми повинні мирно жити в ній.
Земля — космічна чарівна перлина,
Де є життя, це диво-дивина!
Де є рослини, звірі і людина,
Й така планета в Космосі одна.

Надія Красоткіна

Прочитай.

На все своє місце

Якось дракон вирішив показати пізнайкам одне із своїх улюблених місць — незаселений острів, який знаходився неподалік. Друзі довго опиралися і не хотіли їхати. Мовляв, що там є, чого вони не бачили на їхньому острові. Але дракон запевняв, що пізнайки не пошкодують.

І справді, прибувши на сусідній острів, від подиву роззявив рота навіть Буркотун. Так багато екзотичних неві-

домих рослин навколо! Над головою щебечуть небачені птахи. Все таке яскраве й барвисте. Навіть не порівняти з їхнім островом.

— Що це за місце? — запитав котрийсь із пізнайків. — Чому в нас немає такої краси?

— Ідьте за мною, — загадково сказав дракон. — Це ще не все. Річ у тім, що про цей острів ніхто не знає, навіть випадкові мандрівники. Ось чому тутешня природа зберегла таку ж різноманітність тварин і рослин, як і десятки тисяч років тому.

Пізнайки попрямували вслід за драконом углиб острова. Коли вони зайшли далеко в ліс, дракон раптом зупинився:

— Ну? Нічого не помічаєте?

— А що ми маємо помітити? — здивувався Сонько. — Ліс як ліс. Хіба що на деревах ягоди дивні. Волохаті якісь. Ого, здається, я знайшов якийсь їстівний плід.

Із цими словами він зірвав одну «ягідку» з гілки, але відразу закричав:

— Ой! Ой-ой-ой! Матінко! Що це? Здається, одна ягідка ожила! Дивіться-но, вона намагається з'їсти мою руку! Допоможіть!

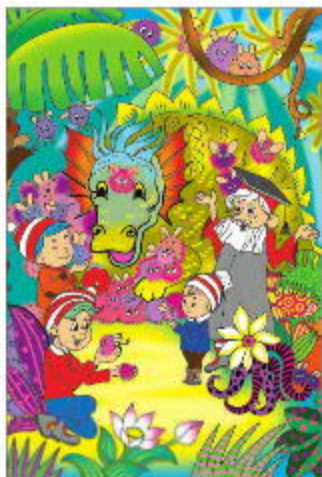
— Не бійся! — засміявся дракон. — Це не ягода, а маленьке пухнасте звірятко, невеличке, як долоня. І не їсть воно тебе, а обіймає за руку. Вони дуже доброзичливі.

— Хто — «вони»? — запитав Буркотун.

— Це мої друзі. Я називаю їх пухнастиками. Водяться тільки на цьому острові. А це означає, що крім нас, їх ніхто ще не бачив. З пухнастиками дуже цікаво гратися. Вони добрі й милі.

Із цими словами дракон згріб в оберемок повну жменю пухнастиків. А ті аж запищали від задоволення. Пізнайки несміливо почали розглядати невідомих звірят. Через

кілька хвилин вони зрозуміли, що тварини цілковито безпечні й привітні, тому бавилися з ними весь день.

Увечері прийшла пора повертатися на свій острів. Звичайно, кожному з них спало на думку взяти кілька пухнастиків із собою. Але дракон вчасно здогадався про це і заперечив:

— Ні! Брати їх на наш острів не можна в жодному разі!

— Але чому? Тобі хіба не подобаються пухнастики? — з жалем промимрив Спритник.

— Дуже подобаються! Але справа в іншому. Я довго спостерігав за цими тваринками і звернув увагу, що харчуються вони тільки фініками. До того ж

ці звірята такі ненажерливі, що за один прийом з'їдають більше, ніж я можу подужати. Добре, що цей острів дуже багатий на пальми. А на нашому острові фініків мало, і вони є кормом для мавпочок. Якщо заселити пухнастиків у нас, то незабаром без їжі залишаться і вони, і мавпи. Тому брати їх із собою не варто.

Пізнайки закивали, розуміючи проблему. Але розлучатися із пухнастиками було так нелегко. Вони пообіцяли їм навідуватися в гості щотижня і кожному з них дали ім'я, щоб не переплутати. Так у пізнайків з'явилося ще більше друзів.

Хто населяв сусідній острів?

Якими були пухнастики?

Чому дракон заборонив брати тваринку із собою?

Чого людям варто навчитися у пізнайків та пухнастиків?

Прочитай прислів'я. Про які правила співіснування людей у них ідеться?

Чого сам собі не зичиш, того й іншому не бажай.

Живи так, щоб тобі було добре, а іншим ще краще.

Де дружніші, там і сильніші.

Погано жити, якщо із сусідами не дружити.

Пояснить вислів: «І дружба, і мир, і допомога, і спілкування були б неможливими, якби між людьми не існувало взаємної терпимості».

Складіть правила мирного і щасливого співіснування людей на планеті Земля.

Підсумуй свої знання

- Усі люди — сусіди в одному великому будинку під назвою Земля.
- Сусіди повинні мати рівні права і обов'язки як один перед одним, так і перед іншими мешканцями планети — тваринами, рослинами.

Перевір себе

1. Для кого Земля є спільним домом?
2. Який суспільний порядок найсправедливіший? Чому?
3. Як треба ставитись до культур, звичаїв, релігій інших народів?

Підготуй і розкажи у класі про звичай чи традицію якогось народу, що мешкає на планеті Земля.

§ 25. Україна на карті світу. Найближчі сусіди нашої держави

Поміркуй! Які ти знаєш країни світу? Чи можна Україну назвати європейською державою? До якої частини світу належить Європа?

Україна на карті Європи

Україна — найбільша за площею країна Європи. Територія нашої країни складається з 24 областей і Автономної Республіки Крим. Столиця України — Київ. Найбільші за кількістю населення міста — Київ, Харків та Одеса. У кожному з них кількість мешканців понад мільйон. Усього ж в Україні проживає приблизно 43 мільйони людей. За європейськими мірками це не так і багато.

Приміром, у Польщі, територія якої ледь не вдвічі менша від України, мешкає понад 38 мільйонів людей. А в Німеччині, площа якої майже така, як і України, проживає більше 80 мільйонів осіб.

Карта України

Найближчими сусідами України є Білорусь, Польща, Словаччина, Угорщина, Молдова, Румунія і Росія. З ними наша країна має спільний кордон. Ще кілька десятиліть тому вчені вважали, що саме в Закарпатській області України знаходиться географічний центр Європи. Наразі це питання спірне. На те, щоб називатися серцем Європи, претендують відразу кілька місць.

На даний момент Україна є членом Організації Об'єднаних Націй, асоційованим членом Європейського Союзу, а також має індивідуальний партнерський план із військово-політичним блоком НАТО.

Європейський Союз (ЕС) — об'єднання країн Європи. Країни союзу спільно приймають закони, розробляють правила для покращення життя європейців.

НАТО — військово-політичний союз держав для забезпечення свободи і безпеки країн-членів.

Назви адресу України на планеті Земля.

Яке місце за своїми розмірами займає Україна серед держав Європи?

З яких адміністративних частин складається наша країна?

Яким державам-сусідам України належать ці прапори?

Прочитай.

Батьківщина пізнайків

Дракон, потоваришувавши з пізнайками, довідався про них багато цікавого. Але про їхню батьківщину не знав нічого. Оскільки він був допитливим, то вирішив негайно розпитати друзів про все. Однак робочий день саме був у розпалі, і пізнайки розбрелися, кожен у своїх справах. Чекати вечора, коли всі зберуться біля багаття, не хотілося, тому дракон вирішив пройтися селищем і поспілкуватися з кожним. Першого він побачив Мудреця, який сидів під високим міцним деревом і зосереджено читав книгу. Дракон вибачився за те, що відволікає, і звернувся до нього з проханням коротко розповісти про батьківщину пізнайків.

— У нашій країні дуже багато університетів і бібліотек. А її мешканці надзвичайно розумні й освічені. Майже всі великі вчені світу — пізнайки. Якщо надумаєш учитися, ласкаво просимо до нас! — сказав Мудрець.

Дракон подякував старому й пішов далі. Незабаром він зустрів Лісовика, якого теж запитав про рідну країну.

— Моя батьківщина майже повністю вкрита лісами, — відповів пізнайко. — У них водяться олені, вовки, ведмеді, зайці, білки й багато інших тварин. А грибів і ягід — не злічити. У нашій країні дуже свіже повітря і чиста вода. Приїжджай у гості в будь-який час.

Подякував дракон Лісовикові й попрямував далі. Щойно дійшов до кінця вулиці, як ледь не наштотхнувся на історика Давньолюба, який саме зненацька виринув з-за рогу.

— Країна пізнайків стародавня, — почав він, задовольняючи цікавість дракона. — Наші далекі предки заселили її багато тисяч років тому. По всій території моєї батьківщини раз у раз знаходять старі споруди, історичні пам'ятки й книги. Це дуже цікаво. Приїзди до нас погостювати.

«Дуже дивно, — подумав дракон. — Я поговорив із трьома пізнайками, і всі описали мені різні країни. Як таке може бути?» Отак розмірковуючи, дракон повертався у свою печеру. Дорогою його наздогнав заповзятливий Діловайко.

— Стривай, друже! — погукав його дракон. — А що ти мені розповіси про свою країну?

— О, моя країна — це великий діловий центр! — вигукнув він. — Там живуть кращі бізнесмени світу. Здібні умільці виготовляють дуже багато якісних товарів. А їх потрібно якомога вигідніше продати. Якщо колись надумаєш податися в бізнесмени, обов'язково відвідай країну пізнайків. Ми тебе навчимо, як вести власну справу і отримувати великі прибутки.

Знову почувши іншу відповідь, дракон вкрай спантеличився: пізнайки дають зовсім різні відомості про свою батьківщину. Тому він вирішив з'ясувати все самостійно. Пішов у бібліотеку, яку обладнали пізнайки, потрапивши на острів, і взяв найбільший атлас світу. Там знайшов країну пізнайків і відразу все зрозумів. На карті він побачив і густі ліси, і великі міста. А на карті кожного міста роздивився і великі університети, і престижні бізнес-центри. У країні пізнайків справді було все, про що оповідали йому друзі. І кожен міг знайти для себе те, що йому до душі.

Що ти дізнався про батьківщину пізнайків?

Чому драконові здалося, що друзі розповідають про різні країни?

Чому пізнайки описували свою батьківщину по-різному?

Прочитай вірш. Що для автора є Україна? А для тебе?

Моя Україна — це ліс і озерця,
Безмежні степи і чарівні джерельця.
Красиві пейзажі і гори високі,
Маленькі струмочки і ріки глибокі.
Міста старовинні і замки прекрасні,
Великі будови і дуже сучасні.
Сади чарівні, мальовничії села,
Моя Україна — це пісня весела.

Надія Красоткіна

Уявіть, що вам потрібно виступити на міжнародній конференції. Підготуйте виступ на тему: «Поділюсь любов'ю до України».

Підсумуй свої знання

- Україна — найбільша країна Європи. Територія України поділяється на 24 області та Автономну Республіку Крим.

- Найближчі сусіди України — Польща, Словаччина, Білорусь, Угорщина, Молдова, Румунія і Росія.
- Україна є членом ООН.

Перевір себе

1. Чи можна українців назвати європейцями?
2. Назви найближчих сусідів нашої держави.
3. Членом якої міжнародної організації є Україна?
4. Чому Україна прагне вступити в Європейський Союз?

Сплануй маршрут своєї майбутньої подорожі в будь-яку країну, що межує з Україною. Досліди, яка столиця цієї держави, опиши її визначні місця та архітектурні пам'ятки.

§ 26. Не нашкодь!

Поміркуй! Як одна людина може нашкодити іншій? Наведи приклади негативного впливу людини на довкілля.

«Не нашкодь!» — стверджує головний принцип лікаря. Адже людський організм настільки складний, що будь-яка помилка може завдати непоправної шкоди. Тому лікар завжди має бути вкрай обережним як у встановленні діагнозу, так і у виборі методів лікування.

Окрім тіла, у людини є ще духовний стержень і характер, яким нашкодити ще легше. Внутрішній світ людини можна порівняти із витвором мистецтва. Багато знаменитих шедеврів скульптури, архітектури, живопису були створені багато століть тому. І якби робота професійних реставраторів не була якісною і ретельною, багато цінних творів не збереглися б до наших днів.

Реставрація замку
в Скала-Подільській

Реставрація — це відновлення пошкодженої частини твору. Її мета — оновити предмет мистецтва, зберегти для нащадків. Але це справа для спеціально навчених фахівців. А невміла і неякісна реставрація лише нашкодить мистецькій пам'ятці.

*а) до реставрації   б) під час реставрації   в) після реставрації
Реставрація ікони на дошці «Св. Симеон Богослов» XVIII ст.,
реставратор Ярослав Власюк*

Прикладів таких чимало. Якось одна добродійна бабуся з Іспанії вирішила допомогти церкві у рідному місті. Вона взяла пензлі, фарби й почала розмальовувати вицвілі ділянки старовинної фрески із зображенням Ісуса Христа. Але жінка не мала спеціальних знань і навичок, тому, хоч і ненавмисно, зіпсувала цінний витвір.

Іншим яскравим прикладом є портрети гетьмана Івана Мазепи. Внаслідок неодноразових реставраційних робіт зовнішність відомого українського полководця на багатьох картинах почала дуже різнитися. Вчені мусили докласти чимало зусиль, щоб з'ясувати, на яких же портретах відтворено правдиву зовнішність гетьмана, які є результатом непрофесійного домальовування.

Мистецтво — це відображення дійсності. А людина — своєрідний і загадковий світ, як і картина або скульптура. Часом буває, що ти не розумієш зміст картини. Але це ще не означає, що вона погана. Так і людина. Якщо ти не можеш когось зрозуміти, то це не показник того, що ця людина гірша, ніж ти. Тому не варто поспішати підлаштовувати її під себе, адже можна зіпсувати тендітний, але глибокий внутрішній світ особистості.

Який головний принцип лікаря?

Що таке реставрація? Хто повинен відновлювати пошкоджені твори мистецтва?

Чому людина — це своєрідний і загадковий світ?

Чому вислів «Не нашкодь» стосується і відносин між людьми?

Поясніть вислів: «Внутрішній світ кожного з нас — безмежний космос, що робить нас безцінними».

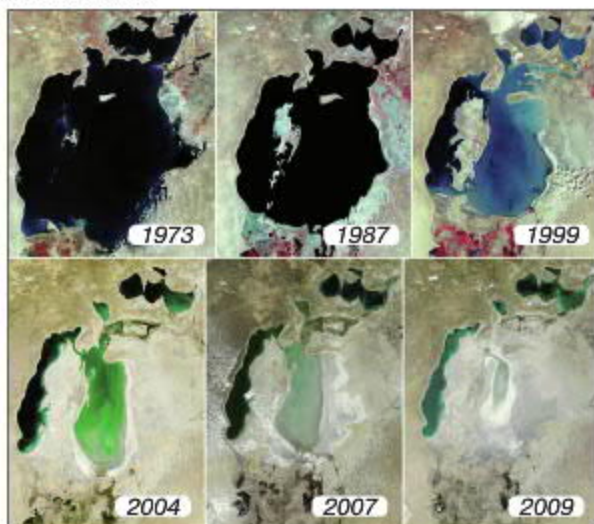
Людина завжди прагнула змінити природу. На місці диких джунглів вона спорудила кам'яні, ріки повернула в інший бік, занурилась у глибини океанів і залишила слід у космічній даліні. Знесла гори й насипала їх на рівнині. Осушила морські затоки й створила штучні озера. Іноді це було на користь довкіллю. Одним із найяскравіших прикладів позитивних змін є Софіївський дендропарк в Умані Черкаської області. Понад два століття тому люди непримітний берег ріки Кам'янка перетворили в одне з найдивовижніших і прекрасних місць України. У парку висадили багато видів дерев і кущів, спорудили будівлі й навіть водоспади, розмістили чудові скульптури, створили грот Сцілли і заклали найбільший в Україні парк троянд. Тут працює знаменитий фонтан «Змія». Не дивно, що Софіївку щорічно відвідують багато тисяч туристів.

Софіївський дендропарк в Умані

На жаль, є і негативні приклади втручання людини в природу. Спроба забрати воду з річок Аральського моря перетворила величезну площу первісної природи в мертву соляну пустелю. У морі загинула майже вся риба. Птахи теж покинули ці місця. Та й людям, які мешкають на прилеглих територіях, стало набагато гірше, ніж було. Тому зараз будь-які проекти з перетворення довкілля починають втілювати тільки після того, як учені впевняються, що це безпечно.

Аральське море. Фотографії з космосу.

У яких ще сферах діяльності людина має користуватися принципом: «Не нашкодь»?

Наведи приклади позитивних і негативних впливів людини на природу.

Створіть асоціативний куш «Захисти природу».

Підсумуй свої знання

- Впродовж своєї тривалої історії людство навчилося змінювати природу, відновлювати твори мистецтва.
- Господарська діяльність людини може як позитивно впливати на довкілля (Софіївський дендропарк), так і негативно (Аральське море).
- Людина — це неповторний і загадковий світ. Не можна підлаштовувати когось під себе.
- Головний принцип перетворень — не нашкодь!

Перевір себе

1. Чому людям доводиться реставрувати предмети давнини?
2. Як людина своєю діяльністю може вплинути на довкілля?
3. Чому не можна змінювати іншу людину на свій лад?

Спробуй себе в ролі реставратора. Намалюй вдома простим олівцем малюнок, зітри на ньому деякі лінії, домалуй непотрібні деталі. Поміняйся в школі малюнками з товаришем по парті. Відреставруй роботу сусіда. Дізнайся, чи правильно відновив чужу роботу.

§ 27. Співробітництво людей у галузі охорони довкілля, природних багатств

Поміркуй! Чи потрібно охороняти довкілля? Чи може кожна держава окремо піклуватися про збереження природних багатств?

Упродовж сторіч люди усвідомлювали, якої шкоди вони завдають природі, але змінювати ставлення до неї не квапилися. Щороку ці збитки ставали відчутнішими. Так тривало аж до середини 20 століття, коли людство нарешті зрозуміло: якщо не перестати руйнувати Землю, то нашим правнукам ніде буде жити. Впродовж другої половини 20 століття світова спільнота прийняла десятки законів і підписала угоди про захист природних багатств Землі.

Наприклад, у 1985 році була прийнята — Віденська конвенція про охорону озонowego шару. Її підписали представники 197 країн світу, що стало першим серйозним кроком до захисту планети від шкідливого впливу людини на природу.

Емблема міжнародної організації «Грінпіс»

Сьогодні активно здійснює захист довкілля та пропагує дбайливе ставлення до природи незалежна міжнародна організація «Грінпіс». Її представництва відкриті в 47 країнах світу, зокрема і в Україні, в організації працює майже 3 тисячі осіб. Ще більше людей співпра-

Чому держави світу вирішили охороняти природу Землі усі разом?

Чи бере українська держава участь у міжнародних природоохоронних заходах?

Прочитай прислів'я. Поясни, як ти розумієш їх зміст.

Природа одному мати, а іншому — мачуха.

Земля — мати наша.

Земля — тарілка: що покладеш — те й візьмеш.

Про землю піклуйся — золотим зерном милуйся.

Прочитай.

Киплячий океан

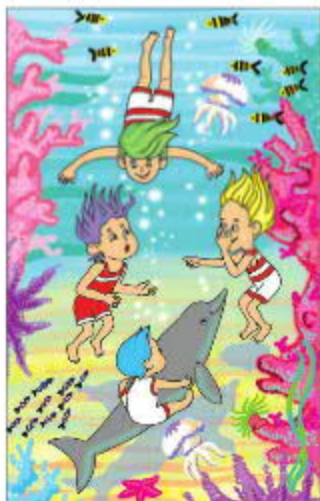
Якось спекотного сонячного ранку пізнайки вирішили влаштувати вихідний. Справи, звичайно, не чекають, але й відпочивати іноді потрібно. Тим паче, такого погожого дня. Тому відразу після сніданку вони пішли на берег океану розважатися і грати нову гру. Потрібно було пірнути у воду і під її товщею розповісти віршик. Голос оповідача з-під води здавався дуже смішним. Тому пізнайки безупинно реготали. До річі, підводний сміх потішав їх ще більше, ніж віршики.

Дракон цього дня прокинувся раніше, ніж звичайно, навів лад у печері, поснідав і визирнув на вулицю. З вершини своєї гори він побачив, що його друзі вже із задоволенням граються на пляжі. Дракон начепив сонцезахисні окуляри, одягнув панаму і поквапився до них. Та коли прийшов на берег, там уже нікого не було. «Дуже дивно, — подумав він, — ще хвилину тому всі були тут». Аж

ось дракон помітив чудернацьке явище — море кипіло. Так-так, як вода у чайнику. Поверхня океану вздовж пляжу покритася дрібними пухирцями. Не встиг дракон до пуття обміркувати побачене, як з-під води почали один за одним вискакувати пізнайки. Вони вибігали на берег, падали в пісок і, перекидаючись, кричали й реготали. Але їхній моторошний регіт видався дракону за плач. Від такого порівняння мурашки пробігли по шкірі. Він уже почав перебирати в голові варіанти надання першої допомоги при опіках, як один пізнайко встав, обтрисив пісок і, посміхаючись, сказав:

— О! Доброго ранку, друже! Гайда з нами під воду. Буде весело!

— Як під воду? — злякався дракон. — Вона ж кипить!

Він показав на океан. Але вода чомусь уже не бурлила. Пізнайки, уважно простеживши за його вказівним пальцем, здогадалися, що він сприйняв пухирці, які з'являлися над водою від їхнього реготу, за кипіння океану. Щойно вони пояснили друзів, у чому річ, він теж захотів погратися з ними. Зважаючи на те, що вчора ввечері дракон вивчив новий віршик, він неодмінно хотів похвалитися перед друзями. Та й бульбашки з-під води — це ж так весело.

Не чекаючи, поки пізнайки залізуть в океан, дракон, ще стоячи на березі, засунув голову під воду й спробував сказати кілька слів. Його голос звучав так дивно, що через

кілька секунд, не стримавшись, дракон розреготався. Від сміху з його рота вирвалися величезні язики полум'я, а вода знову покрилася пухирцями. Цього разу океан справді закипів. Із води почали вистрибувати десятки риб. Деякі вже навіть ошпарилися. На щастя, пізнайки мали під руками відра для піску, у які вони ще до приходу дракона набрали холодної води. Туди й помістили всіх рибок. Як тільки вода в океані стала прохолодною, їх відразу випустили на волю. Кількох довелося залишити й лікувати ще кілька днів. А дракон пообіцяв, що більше ніколи не буде дихати вогнем, особливо під водою. Адже декілька секунд веселощів могли коштувати комусь життя.

Якої шкоди заподіяв дракон природі?

Поміркуй, які ще неприємності довікллю він міг нанести, якби не був таким добрим та уважним.

Чого навчила ця пригода дракона та пізнайків?

Чи доводилося тобі спостерігати, як людина забруднює навколишнє середовище? Розкажи про це.

Доберіть прикметники до слова «природа».

Поміркуйте! Що ви можете зробити для довкілля, об'єднавши свої зусилля?

Підсумуй свої знання

- Людська діяльність приносить непоправної шкоди природі Землі.
- Найбільшою незалежною міжнародною організацією із захисту довкілля є «Грінпіс».
- Україна разом з іншими державами світу активно працює над порятунком нашої планети від екологічного лиха.

Перевір себе

1. Доведи, що необхідно бережно ставитися до довкілля і природних багатств Землі.
2. Як дежави співпрацюють у питаннях охорони навколишнього середовища?
3. Які заходи проводять в Україні для збереження природи?

Використовуючи різноманітні джерела інформації, дізнайся, як люди охороняють природу в твоїй області.

§ 28. Внесок кожної людини у справу збереження природних багатств

Поміркуй! Як людина впливає на природу? Навіщо треба охороняти навколишнє середовище?

Ще на світанку історії людина намагалася впливати на природу. Спочатку перетворення були мінімальними.

Вирубка лісу

Риболовля

Вирубка дерев для будівництва житла або виловлювання риби на обід не залишали значного руйнівного сліду в навколишньому світі. Але з року в рік людські потреби зростали. Деревачи почали вирубувати гектарами, а рибу виловлювати тоннами. Машини, створені людиною, забруднюють атмосферу, а заводи зливають відходи у водойми. Звичайно, людина вважає себе володарем природи. Але велика влада вимагає і великої відповідальності. Тому не варто забувати, що змінювати довкілля можна й на

краще, а не лише його погір шувати. Приміром, замість вирубаних дерев обов'язково потрібно висаджували нові ліси й лісосмуги. Сучасні технології дозволяють очищати ріки й озера. А члени товариств захисту тварин роблять усе, щоб на нашій Землі залишилося якнайбільше живих мешканців.

Чи можеш ти уявити собі заасфальтовану планету? Здавалося б, дуже зручно кататися на велосипеді й грати в м'яча. Але де ж будуть колоситися поля, рости дерева, пастися тварини, протікати ріки? Тоді життя на Землі стане неможливим. Але для цього не обов'язково асфальтувати планету. Достатньо смітити на вулицях, викидати лампочки, батарейки й целофанові пакети будь-де, а не у визначених місцях. І довкілля дуже швидко стане непридатним для життя. Тому назвавши себе господарем планети, людина має пам'ятати: у справжнього господаря по двір'я завжди прибрано і доглянуто.

Щоб підтримувати лад на планеті, не обов'язково бути видатним ученим або авторитетним політиком. Зробити внесок у справу збереження природи може будь-який школяр. По-перше, можна здати макулатуру. Старий папір переробляють на новий. Якщо ти наприкінці навчального року збереш непотрібні чернетки й віднесеш їх у

Садіння дерев

Найбрудніша ріка світу — ріка Цитарум в Індонезії

Переробка макулатури

пункт прийому макулатури, то цим подаруєш життя одному дереву. Якщо так учинить кожен твій однокласник, ви врятуєте від загибелі вже більше двадцяти дерев. А коли це зроблять усі учні школи? Це вже збережений від вирубування ліс. А якщо усі школярі світу?

Утилізація батарейок

По-друге, ніколи не викидай використані батарейки, акумулятори, лампочки у смітник. Вони завдадуть природі великої шкоди. Поцікався у друзів або батьків, де у твоєму місті є спеціальний пункт прийому й утилізації старих батарейок і лампочок. Не обов'язково відносити їх туди по одній. Можна повісити спе-

ціальну скриньку з роз'яснювальним написом у твоєму під'їзді або класі. Нехай сусіди чи однокласники викидають туди старі батарейки. А один раз на місяць їх можна буде зібрати й віднести в пункт переробки. Це вбереже довкілля від забруднення.

Утилізація — переробка, повторне використання відходів виробництва.

Чому з розвитком людства виникла потреба в охороні природних багатств?

Що забруднює нашу планету?

Як кожен може допомогти у справі збереження природи?

Поміркуйте, як мали би діяти люди, якщо раптом вони відкрили би нові незвідані та незабруднені землі.

Час додому

Незважаючи на те, що пізнайки дуже весело проводили час на острові, про ремонт корабля вони теж не забували. У результаті роботу закінчили через кілька місяців. Відбудований корабель сяяв на яскравому сонці завдяки мідним цвяшкам. Масивний якір надійно втримував його на місці. А пробоїни у днищі були ретельно забиті міцною деревиною. Склавши запаси води і їжі, пізнайки почали збиратися в дорогу.

Як не дивно, але рослинний світ острова став ще багатший. Адже замість одного дерева, зрубаного для ремонту корабля, пізнайки висаджували два нових. А ще вони привезли з собою мішок гарбузового насіння, яке посадили в ґрунт. І до їхнього від'їзду на острові вже росли великі жовтогарячі гарбузи. Драконові дуже подобалося збирати їх і варити кашу. Тварини також отримали подарунок: у хатинах, які перед відплиттям звільнили пізнайки вони облаштували домівки й гнізда.

Перед тим як ступити на борт корабля, капітан зібрав усіх на березі.

— Відтепер назва цього острова — острів Пізнань! — урочисто промовив він. — Оголошую його частиною країни пізнайків. А дракона призначаю губернатором і охоронцем!

Дракон дуже пишався новою посадою. Його обов'язком було охороняти дику природу на острові. Він робив це й раніше, але тепер його діяльність стала узаконеною. До того ж, на правах державного чиновника він міг у будь-який час прилітати до пізнайків у гості. Відтепер більше ніхто не матиме права полювати на нього.

Так незаселений острів став островом Пізнань. Щороку сюди приїжджають сотні пізнайків. Гості збагачують рослинний світ острова. Хтось спеціально привезе нові квіти і посадить їх біля струмка, а хтось і випадково впустить у родючий ґрунт яблучне зернятко — і вже через кілька років на острові виростуть яблуні. Острів Пізнань став найчудовішим місцем на Землі.

Як пізнайки турбувалися про рослинний і тваринний світ острова?

Чого можна у них навчитися?

Які організації можна створити на острові Пізнань, щоб зберегти його унікальну природу при великій кількості туристів?

Поміркуйте, як змінилося б життя острова Пізнань, якби на ньому поселилися не пізнайки, а якісь жадібні і некультурні мешканці.

Прочитай вірш. Що ти робиш для збереження природи рідного краю?

Не забувай!
Чи ми з природою єдині,
чи вірно спрямували крок?
Ми кожна річку і горбок
від лиха вберегти повинні!

Ганна Черінь

Підсумуй свої знання

- Віддавна людина звикла лише користуватися природними багатствами планети. Щоб людство не загинуло, до видобутку і розподілу природних багатств потрібно ставитися з великою відповідальністю.
- Захист природи — справа, якою можуть займатися не тільки відомі та впливові люди, а й звичайні школярі.

Перевір себе

1. Чому стосунки між людиною і природою викликають у нас занепокоєння?
2. Який внесок ти особисто можеш зробити для збереження природних і культурних багатств України?
3. Чому збереження довкілля — твій конституційний обов'язок?

Використовуючи різноманітні джерела інформації, дізнайся, які проблеми охорони довкілля виникають у місцевості, де ти живеш.

§ 29. Великі відкриття і винаходи українців

Розглянь малюнки. Поміркуй, як люди жили без цих речей.

Чи знаєш ти, хто і коли винайшов ці предмети? Які ще винаходи людства тобі відомі?

Юрій
Кондратюк

Українські вчені і винахідники зробили великий внесок у розвиток науки і техніки. Значних успіхів наші співвітчизники домоглися в мирному освоєнні космосу. Весь світ і сьогодні пам'ятає геніальних українських конструкторів Юрія Васильовича Кондратюка і Сергія Павловича Корольова. У 19 років Юрій Кондратюк розрахував траєкторію польоту на Місяць, яка була використана американськими фахівцями у космічній програмі «Аполлон» та увійшла в історію як «траєкторія Кондратюка». Під керівництвом іншого українського конструктора — Сергія Павловича Корольова в

космос запустили перший штучний супутник. А через кілька років Корольов уже керував запуском у космос першої людини — Юрія Гагаріна. Єдиний музей космонавтики в Україні носить ім'я Сергія Корольова. Знаходиться він у Житомирі, в будинку, де Корольов провів своє дитинство. У музеї зберігаються особисті речі родини Корольових та експонати, пов'язані з космосом. Гордість музею — капсула з місячним ґрунтом. Багато експонатів подарували музею мама, дружина і дочка Сергія Павловича, його колеги та друзі.

*Сергій
Корольов*

*Музей космонавтики
ім. С.П. Корольова*

Мабуть, найвидатнішим українським винахідником та інженером в усьому світі вважають Бориса Патона. Саме він розробив нові види зварювання матеріалів під водою і в космосі. Винаходи Патона вивели на новий рівень виробництво танків і кораблів, а трубопроводи і мости стали надійнішими. Наприкінці 20 століття Борис Патон запропонував зварювати людські тканини. Створений апарат замінює лікарям голки і нитки, а тканини з'єднуються дуже надійно.

Борис Патон

У Вінниці знаходиться музей-садиба відомого хірурга Миколи Пирогова. Він винайшов багато хірургічних інструментів і є автором першого анатомічного атласу. Саме Микола Іванович вперше зробив операцію під наркозом, став засновником

*Микола
Пирогов*

військової хірургії. Своїм безцінним досвідом Пирогов завжди ділився зі студентами та колегами.

У музеї хірурга можна побачити робочий кабінет лікаря, його рукописи. Також тут є велика колекція інструментів, якими оперували пацієнтів тогочасні хірурги. Поряд з будинком знаходиться музей-аптека і операційна, де працював Пирогов. А недалеко від музею розташований меморіальний парк. Деякі з дерев у парку Микола Іванович садив особисто.

Музей-садиба М.І. Пирогова

Музей — заклад, що збирає, вивчає, виставляє для огляду та зберігає твори мистецтва, пам'ятки історії, природознавчі колекції.

Кого називають винахідниками? Як ти гадаєш, чому люди прагнуть винаходити щось нове?

Чиї дослідження були використані американськими фахівцями у власній космічній програмі?

Завдяки кому з українців було здійснено перший політ у космос?

Чим прославив Україну Борис Патон?

Що для розвитку світової медицини зробив Микола Пирогов?

Поясніть вислів Павла Тичини: «Тільки той народ має право називатися безсмертним, який уміє шанувати славних своїх попередників».

Прочитай.

Експонат у музеї
«Морські курйози»

Експонати
музею мініатюри
Миколи Сядристого

Музей води у Києві

Незвичайні музеї України

Музей «Морські курйози» знаходиться у Криму. Він був створений з метою привернення уваги людей до проблеми забруднення Чорного моря. Тут зібрані речі, які штормом викинуло на його берег. У музеї можна побачити оброслі черепашками черевики, дитячі іграшки, пляшки та багато іншого.

Незвичайний Музей мініатюри Миколи Сядристого розташований на території Києво-Печерської Лаври. Колекція музею складається з робіт лише одного майстра. Кожен витвір, виставлений у музеї, унікальний. Наприклад, гілочка троянди вставлена у людську волосину чи караван золотих верблюдів, уміщений у вушко голки.

У центрі Києва знаходиться Музей води. Здавалося б, у музеях збирають тільки щось рідкісне й унікальне, а водою на Землі нікого не здивуєш. Але в київському Музеї води ти можеш навіть у суху погоду дивитися на дощ із грозою, милуватися водоспадами чи пускати гігантські мильні бульбашки.

Які ще музеї в Україні тобі відомі? Чим вони цікаві?
У яких музеях ти був? Що тобі найбільше запам'яталося?
Який музей ти хотів би відкрити?
Яке значення музеїв для окремо взятої людини й усього людства загалом?

Намалюйте на аркуші трикутник. Запишіть у ньому функції музею від найважливіших (в основі трикутника) до другорядних (на вершині).

Підсумуй свої знання

- У пам'ять про великих учених і винахідників в Україні відкрито безліч музеїв, де кожен може поринути в минуле і відчувати себе учасником історичних подій.
- Окрім наукових та історичних музеїв, наша країна багата досить незвичайними й оригінальними музеями.

Перевір себе

1. Доведи, що українські вчені зробили вагомий внесок у розвиток світової науки.
2. Чи можеш ти стати винахідником? Що тобі для цього треба зробити?

Іменами яких наукових діячів названо школи, вулиці, майдани, бібліотеки твого міста чи найближчого великого міста? Підготуй розповідь про одного з них.

§ 30. Видатні українські діячі культури

Пригадай! Яких ти знаєш видатних українських митців у різних напрямках мистецтва?

Архип Куїнджі

Архип Іванович Куїнджі — один з найвидатніших українських художників 19-20 століття. Народившись у бідній родині і рано залишившись без батьків, Куїнджі зміг досягти творчих висот. Одна з найвідоміших картин художника — «Місячна ніч над Дніпром». Світіння місяця в темних водах Дніпра вдалося передати дуже реалістично. Багато глядачів навіть недовіриливо заглядали за картину, щоб перевірити, чи не сховано за нею свічки чи ліхтарика. Картини художника купували за великі гроші і виставляли в кращих музеях Європи. Але все життя Куїнджі прожив досить скромно. Більшу частину своїх гонорарів він жертвував на допомогу молодим бідним художникам, яким був і сам колись.

«Пейзаж», 1874

«Море. Крим», 1898-1908

Архітектура — це мистецтво проектувати і зводити будівлі, споруди.

Владислав Владиславович Городецький — відомий український архітектор. Його роботи можна зустріти не тільки в Україні, а й в інших країнах світу. Одним з найцікавіших і оригінальних проєктів майстра вважається Будинок з химерами в Києві. За задумом Городецького,

Будинок з химерами, м. Київ

стіни будівлі прикрашають скульптури у формі слонів, носорогів, оленів, левів, а всередині будинку — восьминоги і риби. Архітектор дуже любив природу Африки, тому створив куточок чорного континенту просто на вулицях Києва. Крім цього, Владислав Городецький побудував римо-католицький костел святого Миколая та караїмську кенасу (молитовний будинок) в Києві, а також безліч інших прекрасних об'єктів у Польщі та Ірані.

Костел святого Миколая у Києві

Анімація — метод створення серії знімків, малюнків, ляльок або силуетів в окремих фазах руху, за допомогою якого під час показу на екрані виникає враження, що ці предмети оживають і рухаються.

Давид Черкаський

Одним з найвідоміших українських мультиплікаторів можна назвати Давида Яновича Черкаського. Ти пам'ятаєш мультфільми про пригоди капітана Врунгеля чи доктора Айболита? А «Острів скарбів»? Це все його роботи. Мультфільми Черкаського не тільки цікаві, але і дуже незвичайні. Пригадай «Пригоди капітана Врунгеля». У багатьох епі-

зодах поруч з намальованими кадрами показано відео з реального життя. Наприклад, коли корабель пливе у справжньому морі. А в «Острові скарбів» поруч з намальованими персонажами ми бачимо живих акторів.

а)

б)

в)

Фрагменти мультфільмів: а) «Доктор Айболить»;
б) «Пригоди капітана Врунгеля»; в) «Острів скарбів»

Композитор — автор музичних творів.

Микола Лисенко

Творцем української опери став відомий на весь світ композитор, піаніст, диригент і педагог Микола Віталійович Лисенко. Нащадок давнього козацького роду, він присвятив усе своє життя розвитку української музики. Лисенко є автором музики гімну «Молитва за Україну», опер «Різдвяна ніч» і «Наталка Полтавка». Над твором-оперою «Тарас Бульба» Лисенко працював десять років. Усі українські діти ще змалку знають оперу-казку Миколи Віталійовича «Коза-дереза», співають пісню про лисичку-сестричку, яка «гусяток пасла й полювать ходила».

Що нового ти дізнався про українських митців?

Картини яких українських художників тобі доводилося бачити? Розкажи про своє враження від перегляду виставки в галереї чи музеї.

Як ти гадаєш, чи сподобалися б сучасні будівлі Владиславу Городецькому? Чому?

Яких ще композиторів, крім Миколи Лисенка, ти знаєш? Назви їхні твори.

Які риси характеру допомогли видатним людям досягти успіху в житті?

Пояснить зміст прислів'я: «Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не вартий поваги».

Укладіть список сучасних видатних українських діячів науки, культури і спорту.

Підсумуй свої знання

- Україна дала світу чимало видатних творчих особистостей.
- Українці зробили вагомий внесок у розвиток різних напрямів мистецтва.

Перевір себе

1. У яких галузях мистецтва уславилися українці?
2. Доведіть, що українці — працюючий і талановитий народ.
3. Як ти повинен ставитися до відомих людей України?

Підготуй проект про одного з видатних українців минулого чи сучасності. Презентуй свою роботу в класі.

Тест «Перевір себе»

1. Вибери правильне твердження.

- А** На карті світу Україна знаходиться в Азії.
Б Україна — найбільша за площею країна Європи.
В Територія нашої країни складається з 24 областей.

2. Держави світу вирішили спільно охороняти довкілля від...

- А** диких тварин
- Б** забруднення людиною
- В** пожеж і паводків

3. Найбільшою незалежною міжнародною організацією із захисту природи є...

- А** Європейський Союз
- Б** НАТО
- В** «Грінпіс»

4. Україна...

- А** активно співпрацює з іншими державами над порятунком планети від екологічного лиха
- Б** турбується тільки про природу своєї держави
- В** не займається питаннями охорони довкілля

5. Збереження довкілля — це...

- А** добровільна справа
- Б** конституційний обов'язок кожного громадянина
- В** справа лише міжнародних організацій

6. Основоположником української класичної музики та автором опери «Тарас Бульба» є...

- А** Микола Лисенко
- Б** Давид Черкаський
- В** Архип Куїнджі

7. Запуском у космос першої людини керував український конструктор...

- А** Юрій Кондратюк
- Б** Юрій Гагарін
- В** Сергій Корольов

8. Вибери прислів'я, яке найвлучніше говорить про нелегкий шлях до успіху...

- А** Діло майстра величає.
- Б** Через терни до зірок.
- В** Не кажи — не вмію, а кажи — навчуся.

ЗМІСТ

Розділ 1. ЛЮДИНА

§ 1. Неповторність кожної людини.....	5
§ 2. Життя людини — найбільша цінність.....	11
§ 3. Людське «Я».....	15
§ 4. Великі вчені. Великі відкриття.....	21
§ 5. Великі винахідники. Великі винаходи.....	28
§ 6. Досягнення людства. Культура. Спорт.....	36
§ 7. Можливості людей в досягненні успіху	42
Тест «Перевір себе».....	49

Розділ 2. ЛЮДИНА СЕРЕД ЛЮДЕЙ

§ 8. Єгипетська піраміда — символ спільної праці людей	51
§ 9. Особистісні якості, що допомагають і заважають об'єднанню людей. Роль спілкування в житті	55
§ 10. Культура взаємин у сім'ї.....	60
§ 11. Культура взаємин у школі, на вулиці	66
§ 12. Культура поведінки. Правила етикету.....	70
§ 13. Правила поведінки в гостях	74
§ 14. Людські цінності й життєві цілі. Хобі людини	77
§ 15. Уникання конфліктів	84
§ 16. Позитивні риси людини	89
§ 17. Недоліки людини	94
Тест «Перевір себе».....	101

Розділ 3. ЛЮДИНА В СУСПІЛЬСТВІ

§ 18. Чи потрібна людині держава?	102
§ 19. Громадянські права та обов'язки.....	107
§ 20. Основні символи держави	113
§ 21. Турбота кожного про культурну спадщину і довкілля.....	120
§ 22. Приклади правопорушень серед дітей і відповідальність за їх скоєння.....	127
§ 23. Соціальна роль людини	132
Тест «Перевір себе».....	136

Розділ 4. ЛЮДИНА І СВІТ

§ 24. Земля — наш спільний дім.....	138
§ 25. Україна на карті світу. Найближчі сусіди нашої держави.....	143
§ 26. Не нашкодь!.....	148
§ 27. Співробітництво людей у галузі охорони довкілля, природних багатств.....	153
§ 28. Внесок кожної людини у справу збереження природних багатств	158
§ 29. Великі відкриття і винаходи українців	164
§ 30. Видатні українські діячі культури.....	168
Тест «Перевір себе».....	172

Навчальне видання

БЕДЕНКО Марко Васильович
ЗАБРОЦЬКА Світлана Григорівна
ДУНЕЦЬ Ірина Романівна

Я У СВІТІ

ПІДРУЧНИК ДЛЯ 4 КЛАСУ
загальноосвітніх навчальних закладів

Головний редактор **Богдан Будний**
Редактор **Вікторія Дячун, Борис Щавурський**
Художник **Євгенія Рудюк**
Обкладинка **Володимира Басалиги**
Комп'ютерна верстка **Людмили Гумен**
Художній редактор **Ростислав Крамар**
Технічний редактор **Оксана Чучук**

Підписано до друку 13.01.2015. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Pragmatica. Умовн. друк. арк. 14,256. Умовн. фарбо-відб. 14,256.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідчення про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4221 від 07.12.2011 р.

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а, м. Тернопіль, 46002
Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008
тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com
www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-4122-7

